

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

на правах рукопису

Кондратьєва Катерина Андріївна

УДК 349.6:63(477)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СФЕРІ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

Спеціальність: 12.00.06 – земельне право; аграрне право;
екологічне право; природоресурсне право

Дисертація на здобуття
наукового ступеня кандидата юридичних наук

Науковий керівник
Балюк Галина Іванівна,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України

Київ – 2013

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СФЕРІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ	16
1.1. Науково-теоретичні дослідження у галузі регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва	16
1.2. Юридичне поняття «екологічна безпека в сфері сільськогосподарського виробництва»	26
1.3. Законодавче регулювання екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні	43
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА СКЛАДОВА РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СФЕРІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ	79
2.1. Органи державної влади в галузі регулювання екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні	79
2.2. Нормування, стандартизація та сертифікація як функції регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні	117
2.3. Дозвільна функція регулювання екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні	136
2.4. Контрольно-наглядова функція регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні	156
ВИСНОВКИ	178
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	187

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сільськогосподарське виробництво є одним з найдавніших видів людської діяльності. Віками людство жило в гармонії з природою, не завдаючи їй шкоди. Проте, з потребою у збільшенні обсягів виробництва та розвитком науки, стан речей кардинально змінився. В результаті впровадження у сільськогосподарську діяльність індустріальних методів виробництва змінилося співвідношення сил між природою і сільським господарством як галуззю економіки. Застосування складної і важкої машинної техніки, хімізація і меліорація земель, концентрація виробництва, особливо у тваринництві, зробили природу майже беззахисною перед сучасним сільськогосподарським виробником. При цьому, людина завдає шкоди не лише навколишньому середовищу, а й своєму життю і здоров'ю.

Зокрема, було з'ясовано, що пестициди і агрохімікати, які широко застосовуються у рослинництві, завдають значної шкоди життю і здоров'ю людини: наявність їх у харчових продуктах в обсягах, що перевищують гранично допустимий вміст, здатна спричинити отруєння, іноді, навіть, з летальними наслідками. За рівнем негативного впливу на довкілля і людину не поступаються хімічним речовинам і тваринницькі комплекси, внаслідок функціонування яких погіршується якість ґрунту, водних джерел (через попадання туди відходів з відкритих годівельних майданчиків), а також атмосферного повітря (в результаті викидів газових домішок, обумовлених життєдіяльністю тварин та процесами еволюції екскрементів й інших органічних речовин).

Крім того, останнім часом поширення у сільськогосподарському виробництві набули генетично-модифіковані організми (далі – ГМО). І, хоча сучасна наука ще не дала однозначної відповіді на питання відносно їх безпечності для людини та навколишнього середовища, вчені-екологи припускають, що генетично змінені форми можуть випадково проникнути до дикої природи та призвести до катастрофічних змін в екосистемах. Крім

наведених, існують й інші напрями негативного впливу сільськогосподарського виробництва на навколишнє середовище, життя та здоров'я людей.

Варто зазначити, що обрана тема дисертаційної роботи на сьогоднішній день в Україні є недостатньо розробленою в рамках еколого-правових досліджень. Зокрема, вченими-юристами не приділено належної уваги питанням регулювання екологічної безпеки в галузі функціонування тваринницьких комплексів, впливу транспортних засобів та сільськогосподарської техніки на рівень безпечності сільськогосподарської продукції. Недостатньо дослідженою вважаємо й інституційно-функціональну складову у цій галузі.

Проблема потенційної небезпечності сільськогосподарського виробництва визнана не лише в наукових колах, а й на загальнодержавному рівні. Зокрема, у національних доповідях про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2010 та 2011 роках до основних загроз екологічній безпеці віднесено екологічно необґрунтоване використання генетично змінених рослин, організмів і речовин, а також вказано, що близько 20 % території України перебуває у незадовільному стані через перенасичення ґрунтів токсичними сполуками, джерелом яких, серед іншого, є й сільське господарство [1, с. 146; 2, с. 158].

Актуальність теми дисертації обумовлена також необхідністю реалізації державної політики та виконання загальнодержавних програм. Законом України «Про основи національної безпеки України» [3] від 19 червня 2003 р. забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів віднесено до пріоритетів національних інтересів. Відповідно до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [4] від 1 липня 2010 р. такими пріоритетами у екологічній сфері визнано забезпечення конституційних прав громадян на безпечне довкілля, створення екологічно і техногенно безпечних умов життєдіяльності населення, посилення просвітницької діяльності з

інформування населення про екологічні норми і стандарти, а також збереження навколишнього природного середовища, вдосконалення національної екологічної політики та стимулювання розвитку екологобезпечних технологій. У розділі 19 Основних напрямів державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки [5] в частині вимог, які ставляться до регулювання системи сільськогосподарського природокористування визначено, що воно має передбачати впровадження вимог щодо екологічної безпеки, а також розроблення природоохоронних заходів на основі положень міжнародного законодавства.

Положення вищенаведених актів розвинуті у Законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року» [6] від 21 грудня 2010 р., у якому наголошено, що речовини, що використовуються у сільськогосподарському виробництві є значними джерелами забруднення довкілля. До завдань, спрямованих на реалізацію державної екологічної політики у цій сфері, віднесено забезпечення остаточного знешкодження накопичених непридатних до використання пестицидів шляхом запровадження екологічно безпечних технологій їх знешкодження та розроблення і виконання плану заходів щодо заміни особливо небезпечних хімічних речовин; створення умов для широкого впровадження екологічно орієнтованих та органічних технологій ведення сільського господарства.

Відтак, наведені загрози екологічній безпеці, що несе у собі сільськогосподарське виробництво та закріплення на рівні державної політики необхідності їх мінімізації свідчить про актуальність теми дисертаційної роботи та необхідність дослідження правового регулювання екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка відповідно до державної бюджетної науково-дослідної роботи з теми «Доктрина права в правовій

системі України: теоретичний і практичний аспекти» (номер теми 11 БФ 042-01).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексний науково-правовий аналіз теоретичних і практичних проблем правового регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні, а також розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо удосконалення нормативних актів у цій сфері.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні **завдання:** 1) дослідити наявні на сьогодні науково-теоретичні надбання щодо правового регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва та суміжних із цим питань; 2) виявити підходи до класифікації екологічних ризиків у сфері сільськогосподарського виробництва, розкрити сутність їх основних видів; 3) визначити поняття та особливості екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва; 4) окреслити основні напрями державної політики щодо забезпечення екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні; 5) здійснити аналіз стану національного законодавства, присвяченого врегулюванню зазначених відносин, виявити його недоліки та запропонувати шляхи його удосконалення; 6) дослідити основні положення міжнародних актів та актів ЄС у вказаній сфері та сформулювати пропозиції по приведенню у відповідність до них норм національного законодавства; 7) дослідити систему та повноваження органів державної влади як структур, на які покладено обов'язок регулювання екологічної безпеки у цій галузі, виявити недоліки та запропонувати шляхи їх усунення; 8) розкрити особливості функціонально-правової складової в галузі регулювання екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні та внести пропозиції щодо її вдосконалення.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що складаються в галузі регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні.

Предметом дослідження виступають національні та міжнародні нормативно-правові акти, інші нормативні документи, що містять положення, спрямовані на регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні, практика їх застосування, а також положення наукових праць у цій галузі.

Методологічну основу дослідження складають система загальнонаукових та спеціально-юридичних методів.

При вивченні питання правового регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні використовувався метод діалектичного пізнання, що зумовлено необхідністю виявлення закономірностей взаємодії досліджуваних явищ, залежності фактичного стану суспільних відносин від рівня їх правової врегульованості. Застосування системно-структурного методу дало можливість дослідити особливості побудови і функціонування системи органів державної влади, до повноважень яких віднесено регулювання екологічної безпеки в названій сфері, а також виявити недоліки, що заважають ефективній діяльності цієї системи. За допомогою логіко-семантичного і формально-логічного методів було проаналізовано та поглиблено понятійно-термінологічний апарат правового регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва. Зокрема, застосування згаданих вище методів дозволило сформулювати поняття екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва, уточнити поняття відходів тваринного походження. Порівняльно-правовий метод дозволив здійснити порівняльний аналіз окремих положень нормативно-правових актів України, Європейського Союзу і Світової організації торгівлі, а також звернутися до зарубіжного досвіду правового регулювання та правозастосування з метою вироблення пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства України. Тлумачення норм права у поєднанні з формально-логічним методом слугували методологічною основою для формулювання пропозицій по вдосконаленню існуючого стану нормативно-правового регулювання у досліджуваній сфері.

Науково-теоретичною базою дослідження стали праці таких українських та зарубіжних вчених-правознавців у галузі екологічного права, як: В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкова, В.Л. Бредіхіна, М.М. Бринчук, С.І. Бугера, В.В. Вербицький, А.П. Гетьман, Х.І. Ісаков, Т.Г. Ковальчук, О.М. Козир, О.С. Колбасов, М.В. Краснова, П.Ф. Кулинич, В.І. Лебідь, Н.Р. Малишева, А.М. Мірошніченко, В.Л. Мунтян, В.В. Носік, В.Н. Петрина, В.В. Петров, В.І. Семчик, О.В. Скурко, А.М. Статівка, Л.В. Струтинська-Струк, В.Ю. Уркевич, Л.Ф. Усманова, Ш.Х. Файзієв, М.О. Фролов, Ю.С. Шемшученко, М.В. Шульга, Р.С. Ярандайкін та інші.

Для обґрунтування деяких теоретичних положень авторка зверталася до робіт представників інших галузей юридичної науки, зокрема, В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, О.С. Іоффе, М.І. Матузова, А.О. Кармолицького, В.Я. Малиновського, В.С. Нерсесянца, О.Ф. Скакун, Ю.К. Толстого, Є.М. Трубецького, Р.О. Халфіної тощо.

Під час роботи над дисертацією також використовувався доробок представників ряду інших наук. Серед яких Г.О. Білявський, В.В. Власенко, М.Т. Гончар, А.Б. Качинський, О.М. Колосов, О.А. Никитюк, Д.П. Нікітін, Б.І. Савінов, О.В. Середа, М.С. Соколов, Г.Л. Тишкевич, О.І. Шапоренко, Л.М. Шинкаренко, В.В. Шкуро та інші.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що проведено одне з перших досліджень наукових розробок і законодавства щодо правового регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні, на основі якого обґрунтовано нові наукові положення та визначено шляхи вдосконалення нормативних актів у цій сфері.

У дисертації *вперше*:

1) обґрунтовано існування та сформульовано визначення категорії «екологічна безпека в сфері сільськогосподарського виробництва» як невід'ємної складової екологічної безпеки; стану навколишнього середовища, що забезпечується сукупністю заходів, які повинні бути вжиті фізичними, юридичними особами та державою в особі уповноважених органів у сфері

сільськогосподарського виробництва та за якого в процесі ведення рослинництва і тваринництва створюються максимально безпечні умови для життя і здоров'я людини, виробляється екологічно безпечна продукція, а також зберігається навколишнє середовище та його компоненти у стані, який не несе небезпеки для життя і здоров'я людини;

2) проведено класифікацію екологічних ризиків у сфері сільськогосподарського виробництва: за галуззю сільського господарства, у якій вони проявляються; за сферою прояву ризику та за масштабом можливих наслідків, що сприяє досягненню ряду практичних цілей у досліджуваній галузі: 1) виявленню ступеня потенційної небезпечності та напрямку впливу конкретних проявів екологічних ризиків і, як наслідок, аналізу ефективності наявного правового регулювання у відповідній сфері, внесенню пропозицій по його вдосконаленню та заповненню існуючих прогалів; 2) систематизації законодавства, спрямованого на мінімізацію прояву таких екологічних ризиків;

3) запропоновано визначення поняття «правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва» як державно-владного впливу на суспільні відносини у сфері сільськогосподарського виробництва, що здійснюється за допомогою сукупності правових засобів та спрямований на створення максимально безпечних умов для життя і здоров'я людини, виробництва екологічно безпечної продукції, а також збереження навколишнього середовища та його компонентів у стані, який не несе небезпеки для життя і здоров'я людини;

4) досліджено систему та повноваження органів державної влади України, що здійснюють регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні та обґрунтовано необхідність змін структурно-функціонального характеру. Зокрема, запропоновано: спрямування і координацію діяльності Державного агентства земельних ресурсів України віднести до компетенції Міністра екології та природних ресурсів України; наділити повноваженнями у сфері контролю безпечності переробленої сільськогосподарської продукції Державну санітарно-

епідеміологічну службу України, залишивши за Державною ветеринарною і фітосанітарною службою України контроль за необробленою сільськогосподарською продукцією та сільськогосподарською сировиною;

5) обґрунтовано висновок про те, що в досліджуваній сфері правове регулювання здійснюється з декількох центрів, зокрема, через Міністерство екології та природних ресурсів України, Міністерство аграрної політики та продовольства України та Міністерство охорони здоров'я України, що є особливістю правового регулювання екологічної безпеки у вказаній сфері, оскільки відображає його диференціацію в залежності від об'єкта, на який спрямовано негативний вплив сільськогосподарського виробництва і, водночас, вимагає комплексності регулювання та взаємоузгодженості повноважень відповідних органів державної влади, спрямованих на досягнення належного рівня екологічної безпеки у названій галузі.

б) проведено систематизацію та класифікацію документів дозвільного характеру, отримання яких є необхідним з метою забезпечення екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва на наступні групи: а) у сфері спеціального використання природних ресурсів; б) у сфері поводження з небезпечними та потенційно небезпечними речовинами і організмами; в) у сфері будівництва та експлуатації об'єктів підвищеної небезпеки; г) у сфері підтвердження відповідності сільськогосподарської продукції встановленим щодо неї вимогам, що дало можливість виявити: а) документи дозвільного характеру, отримання яких вимагається чинним законодавством, та які не включені до переліку дозволів, отримання яких є обов'язковим; б) документи дозвільного характеру, які фактично дублюють одне одного.

Удосконалено:

1) визначення відходів тваринного походження як загиблих тварин, відходів, що утворилися внаслідок виготовлення продукції з тваринної сировини, непридатної для споживання людиною і твариною, які підлягають обов'язковій утилізації, а також продуктів метаболізму, крім тих, що використовуються для виробництва біогазу або органічних добрив;

2) за результатами розмежування та аналізу змісту понять «сільське господарство», «сільськогосподарська діяльність» та «сільськогосподарське виробництво» уточнено визначення останнього як діяльності юридичних і фізичних осіб з вирощування тваринницької та рослинницької продукції, яка здійснюється безперервно з використанням живих організмів, підпорядковується дії біологічних законів та спрямована на задоволення потреб населення у харчовій продукції та сировині для переробних галузей;

Набули подальшого розвитку наступні положення:

1) щодо необхідності утворити Державну інспекцію охорони ґрунтів України, як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується через Міністра аграрної політики та продовольства України;

2) проведено аналіз наявних проектів закону «Про громадський контроль» та внесено пропозиції щодо окремих питань, які повинні бути врегульовані таким законом. Зокрема, запропоновано: закріпити правовий статус громадського інспектора, підстави його призначення та зняття з посади, порядок проведення ним перевірок та взаємодії з відповідними державними органами, особливості фінансування його діяльності та юридичної відповідальності за порушення ним вимог чинного законодавства України;

3) розвинуто наукове положення про недоцільність проведення відносно одного об'єкта дублюючих один одного видів контролю, у зв'язку із чим запропоновано доповнити відповідні нормативні акти нормами про те, що: у випадку невиявлення важких металів на землях та в повітрі територій, на яких вирощувались сільськогосподарські рослини, контроль за їх наявністю у продуктах рослинництва не проводиться; у випадку документального підтвердження відсутності у кормі для тварин стимуляторів росту, контроль за їх наявністю у продуктах тваринництва не проводиться; у випадку наявності сертифікату відповідності щодо вмісту у сільськогосподарській сировині та сировині рослинного походження залишкової кількості пестицидів, агрохімікатів та важких металів, додатковий контроль наявності цих речовин у

сільськогосподарській продукції не проводиться.

На підставі зроблених висновків внесено конкретні *пропозиції щодо вдосконалення законодавства України*, зокрема законів України «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», «Про пестициди і агрохімікати», «Про ветеринарну медицину», «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів», «Про об'єкти підвищеної небезпеки», «Про охорону земель», «Про охорону атмосферного повітря», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про відходи», «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» тощо.

Обґрунтовано необхідність внесення змін до положень, які визначають компетенцію державних органів, зокрема: Міністерства екології та природних ресурсів України, Державної екологічної інспекції України, Державної інспекції сільського господарства України, Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України, Державної санітарно-епідеміологічної служби України, а також підзаконних актів, якими затверджено: Перелік пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні; Перелік пестицидів, заборонених до використання в сільському господарстві, що не можуть бути зареєстровані або перереєстровані в Україні; Перелік харчових продуктів, щодо яких здійснюється контроль вмісту генетично модифікованих організмів; Перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку тощо.

Крім того, запропоновано розробити та затвердити порядки видачі дозволів на: зберігання та видалення відходів; на вивільнення ГМО у відкритій системі; на використання залишків пестицидів і агрохімікатів, термін реєстрації яких закінчився; порядок видачі сертифіката придатності для споживання людиною; порядок проведення органами Держветфітослужби України перевірок дотримання вимог законодавства у сфері поводження із засобами

захисту рослин.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання сформульованих у роботі положень і висновків: а) у нормотворчій діяльності з метою розвитку й удосконалення законодавства у галузі регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва; б) у правозастосуванні; в) у навчальному процесі: при підготовці підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій для студентів юридичних вищих навчальних закладів, при викладанні еколого-правових, земельно-правових та інших навчальних дисциплін, зокрема, таких як «Екологічне право України», «Аграрне право України», «Земельне право України», «Актуальні проблеми екологічного права», а дискусійні положення можуть стати основою для подальших наукових розробок.

Особистий внесок аспіранта. Робота та публікації, що розкривають її зміст, виконані дисертанткою самостійно під керівництвом доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента НАПрН України, заслуженого юриста України Г.І. Балюк.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження були апробовані у виступах з науковими повідомленнями та доповідями на: круглому столі на тему: «Сучасні проблеми систематизації екологічного, земельного та аграрного законодавства України» (м. Київ, кафедра трудового, земельного і екологічного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 18 березня 2011 р.) – доповідь на тему «Проблеми систематизації законодавства України щодо регулювання екологічної безпеки при поводженні з пестицидами у сфері сільськогосподарського виробництва»; міжнародній науково-практичній конференції студентів, магістрів, аспірантів, докторантів та молодих вчених «Актуальні питання державотворення в Україні» (м. Київ, юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 21 квітня 2011 р.) – тема доповіді: «Правове регулювання екологічної безпеки в Україні щодо впливу викидів автомобільного транспорту на продукцію

рослинництва»; міжнародній науково-практичній конференції студентів, магістрів, аспірантів, докторантів та молодих вчених «Актуальні питання державотворення в Україні» (м. Київ, юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 30 березня 2012 р.) – тема доповіді: «Правове регулювання використання гормонів та антибіотиків як стимуляторів росту в тваринництві за законодавством України»; V Міжнародній науково-практичній конференції «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (м. Суми, Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ, 19-20 травня 2012 р.) – тема доповіді: «Юридична природа сертифікації щодо забезпечення екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні»; наукове повідомлення на тему: «Юридичне поняття «екологічна безпека в сфері сільськогосподарського виробництва» (м. Київ, кафедра екологічного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 13 вересня 2012 р.); міжнародній конференції «Современное общество, глобализация и право» (м. Санкт Петербург, 12-13 жовтня 2012) – тема доповіді «Правовые проблемы контроля за экологически безопасным применением пестицидов в сфере сельскохозяйственного производства в Украине»; круглому столі «Розвиток наук земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права» (м. Київ, юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 19 жовтня 2012) – тема доповіді: «Екологічний ризик в сфері сільськогосподарського виробництва: юридичне поняття та ознаки»; круглому столі «Правовые проблемы предупреждения негативных воздействий на окружающую среду» (м. Астана, юридичний факультет Євразійського національного університету ім. Л.М. Гумільова, 27 листопада 2012 р.) – тема доповіді «Проблемы правовой охраны окружающей среды при размещении животноводческих комплексов в Украине».

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертації знайшли відображення у 12 наукових працях, зокрема у 6 статтях, опублікованих у

фахових виданнях, та у 6 тезах доповідей на науково-практичних конференціях та круглих столах.

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, двох розділів, які містять 7 підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 217 сторінок, з яких основного тексту дисертації – 186 сторінок. Список використаних джерел включає 260 найменування і займає 31 сторінку.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СФЕРІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

1.1. Науково-теоретичні дослідження у галузі регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва

Сільське господарство віками вважалось, найбільш дружнім до природи видом людської діяльності. Проте, ряд наукових праць [7, с. 4; 8, с. 4] доводить, що вже в 50-60х роках ХХ століття, воно посіло одне з перших місць за інтенсивністю негативного впливу на навколишнє середовище. Значна кількість загроз для людини та довкілля, які несе у собі сучасне сільськогосподарське виробництво, свідчить про те, що вивчення питань, пов'язаних із забезпеченням екологічної безпеки у названій сфері є надзвичайно актуальним. У зв'язку із цим, вважаємо за потрібне, більш детально проаналізувати наявний на сьогодні науковий доробок у цій галузі.

Внаслідок комплексності характеру екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва, означене питання привертає увагу представників різних галузей знань: математики, екології, медицини, права тощо.

Математичне моделювання у сфері екологічної безпеки (моделювання екологічних ризиків як шкали екологічної безпеки, формування системи управління екологічною безпекою) вивчає Качинський А.Б. [9; 10].

Гігієнічні аспекти впливу великих тваринницьких комплексів на навколишнє середовище та здоров'я людей входять до кола наукових інтересів Нікітіна Д.П. [11], Шкуро В.В., Могильного С.М., Махнюк В.М. Фещенко К.Д. [12] та ін. Не залишено без уваги в літературі й загальний вплив сільськогосподарського виробництва на навколишнє середовище. Цю проблематику вивчають Колосов А.М., Персикова З.І., Савінов Б.І. [13], Тишкевич Г.Л. [7], Корчинський А.А. [14], Шапоренко О.І. [15],

Гончар М.Т. [16; 17] Власенко В.В. [18] та деякі інші.

Значний внесок до наукового доробку в частині регулювання екологічної безпеки сільськогосподарської продукції зробив Никитюк О.А, який дослідив науково-методичні основи екологічної безпеки сільськогосподарської продукції [19].

Велика кількість робіт останнім часом виходить й у сфері вивчення впливу генетично-модифікованих організмів на довкілля, життя і здоров'я людини. Вказане питання в Україні активно вивчають Ангурець О.В. [20], Бондар О.І. [21], Ситнік О.І. [22], Созінов О.О. [23], Шинкаренко Л.М. [24] тощо.

Не залишають без уваги проблему регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва і представники правової науки. З огляду на предмет нашого дослідження, вважаємо за доцільне більш детально проаналізувати сучасний доробок, присвячений названому питанню. Для цього, на нашу думку, слід дослідити праці радянських вчених-правників (саме вони заклали фундамент сучасних досліджень), рівень розробки цієї теми на національному рівні, а також роботи зарубіжних науковців (з метою вивчення досвіду інших країн).

Вважаємо, що аналіз теоретичного доробку найбільш доцільно проводити за об'єктом досліджень, яким є: правове регулювання екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва або окремих видів діяльності в його межах; правове регулювання охорони навколишнього середовища і його компонентів у сфері сільськогосподарського виробництва; правове регулювання якості та безпечності сільськогосподарської продукції.

У 1996 році в дисертаційній роботі на тему «Правові питання забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування» [25] Ковальчук Т.Г. проаналізувала правове регулювання екологічної безпеки продуктів харчування, вирощених у процесі сільськогосподарського виробництва. У роботі визначено поняття і зміст екологічної безпеки продуктів харчування, вказано, що джерелом походження небезпеки для таких продуктів виступає не стільки сам стан

навколишнього природного середовища, скільки виробниче середовище. Зроблено висновок, що безпечність сільськогосподарської продукції значною мірою залежить від виробничого процесу, під час якого необхідно дотримуватись правил техніки безпеки, стандартів, технічних умов, регламентів, правил, нормативів тощо.

Деякі аспекти правового регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва були проаналізовані у 2005 році Струтинською-Струк Л.В. в дисертації на тему «Правове забезпечення біобезпеки при здійсненні генетично-інженерної діяльності» [26]. Значна частина вказаного дослідження безпосередньо стосується екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва, оскільки саме воно сьогодні активно використовує сучасні біотехнології, і, зокрема, методи генної інженерії. У роботі сформульовано поняття біобезпеки як складової екологічної безпеки, проаналізовано правові засоби її забезпечення (регулятивні, організаційно-розпорядчі, превентивно-охоронні) та визначено стан і перспективи розвитку правового регулювання здійснення генетично-інженерної діяльності.

У 1995 році в Республіці Узбекистан Файзієвим Ш.Х. було проведено дослідження на тему «Правові питання екологічної безпеки в сільському господарстві» [27]. Автор визначив юридичну природу екологічної безпеки в сільському господарстві та вказав, що забезпечення екологічної безпеки повинно розглядатися нарівні з раціональним використанням природних ресурсів та охороною навколишнього природного середовища. У роботі проаналізовано механізм правового регулювання екологічної безпеки в названій сфері, який, на думку автора, являє собою сукупність політико-правових, соціально-економічних, організаційно-технічних засобів та елементів, що функціонують для попередження екологічної небезпеки і відновлення порушених агроєкосистем. З метою ефективного забезпечення екологічної безпеки в сільському господарстві Файзієвим Ш.Х. було запропоновано концепцію екологічної безпеки у цій сфері та визначено заходи,

необхідні для її реалізації.

На нашу думку, незначна кількість робіт, присвячених безпосередньо вивченню правового регулювання екологічної безпеки та її складових у галузі сільськогосподарського виробництва, пояснюється відсутністю на доктринальному рівні узгодженої позиції щодо змісту поняття «екологічна безпека» та її місця в системі відносин, які складають предмет екологічного права. Зважаючи на це, елементи правового регулювання у досліджуваній галузі можна виявити в роботах, присвячених охороні навколишнього середовища, раціональному використанню природних ресурсів та поводженню з окремими видами речовин. Відтак, беручи до уваги те, що стан довкілля та його компонентів безпосередньо впливає на екологічну безпеку людини, вважаємо за доцільне проаналізувати науковий доробок у цій сфері.

Першою спробою комплексної систематизації законодавства в галузі правової охорони навколишнього середовища від наслідків сільськогосподарського виробництва у Радянському Союзі став «Довідник з охорони природи в сільському і лісовому господарстві» [28], який вийшов у 1981 році. Робота носила довідковий характер і була розрахована на працівників відповідних сфер. У ній висвітлено основний зміст нормативних актів в галузі охорони земель сільськогосподарського призначення, водних ресурсів, правил застосування пестицидів і агрохімікатів, проаналізовані основні засади державного і громадського управління. На розвиток положень довідника у 1984 році Шемшученком Ю.С. видана монографія «Правові основи охорони навколишнього середовища в сільському господарстві» [29], в якій, поряд із законодавством, досліджено й теоретичні питання. Так, у роботі сформульовано поняття правової охорони навколишнього середовища в сфері сільськогосподарського виробництва, проаналізовано правила охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів, визначено основи діяльності органів управління та загальні засади юридичної відповідальності.

Деякі аспекти екологічної безпеки при поводженні з хімічними засобами захисту рослин досліджені Козир О.М. в межах охорони навколишнього

середовища від забруднення пестицидами і агрохімікатами. У своїх роботах (дисертація на тему «Правова охорона навколишнього середовища в сільському господарстві від забруднення пестицидами» [30] (1985 р.) та монографія «Правові питання охорони навколишнього середовища від забруднення агрохімікатами» [31] (1989 р.)) вона підійшла до вивчення означеної проблеми як складової механізму управління якістю навколишнього середовища. Автор сформулювала еколого-правові принципи використання пестицидів, проаналізувала правове регулювання контролю, матеріального заохочення та юридичної відповідальності у сфері поводження із вказаними речовинами, виявила його недоліки та запропонувала шляхи їх усунення.

В 1989 р. колективом авторів під керівництвом Колбасова О.С. була випущена монографія «Правова охорона навколишнього середовища в сільському господарстві» [32]. У роботі визначено основні негативні наслідки від здійснення сільськогосподарського виробництва, які поділено на 3 групи: погіршення продуктивних сил самого сільського господарства; завдання шкоди іншим галузям економіки; загроза життю і здоров'ю людини та погіршення умов її проживання. До заходів щодо охорони навколишнього середовища у названій галузі віднесено заходи, спрямовані на запобігання негативному впливу сільськогосподарського виробництва, а також зменшення або ліквідацію вже заподіяної шкоди. Дослідження правового регулювання у цій сфері проведено за видами потенційно небезпечної діяльності: використання машинної техніки, меліорація і хімізація земель, експлуатація тваринницьких комплексів, ферм, птахофабрик тощо. Слід відмітити, що увага у роботі приділена не лише виявленню недоліків правового регулювання та їх усуненню, а й розробці механізму, який би забезпечив неухильне виконання вимог нормативних актів у вказаній сфері всіма учасниками відповідних відносин.

У 1990 році Ісаковим Х.І. захищена дисертація на тему «Правова охорона навколишнього середовища при інтенсивному веденні тваринництва» [33]. Науковець визначив основні загрози для навколишнього середовища, які

виникають внаслідок ведення тваринництва та проаналізував правовий механізм охорони довкілля у цій сфері, який, на його думку, складається з природоохоронних норм, екологізованих норм інших галузей права та норм-гарантій. Розглядаючи питання організаційно-правового забезпечення в обраній сфері, автор дослідив екологічний контроль, засоби стимулювання та юридичної відповідальності.

Правова охорона навколишнього середовища від забруднення токсичними речовинами у 1990 році була проаналізована в однойменній монографії Бринчуком М.М. [34]. Автор визначив поняття та здійснив класифікацію токсичних речовин (в тому числі пестицидів і агрохімікатів), дослідив законодавство щодо охорони навколишнього середовища від забруднення ними, правові засоби і вимоги у цій галузі та гарантії їх дотримання. Аналіз правового регулювання проведено у сферах виробництва, випробування, транспортування, використання та видалення означених речовин.

Інтерес для нашого дослідження становить також монографія «Правові засади інноваційного розвитку в сільському господарстві України» [35] (2010 р.), автори якої проаналізували правове регулювання виробництва безпечної сільськогосподарської продукції, поводження з пестицидами і агрохімікатами в процесі сільськогосподарського виробництва, а також поводження з відходами у цій галузі. Окрема увага приділена інноваційному досвіду зарубіжних країн щодо охорони довкілля в агарній сфері.

Окремі аспекти правового регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва досліджені у 2011 році Кулиничем П.Ф. в межах роботи «Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні» [36]. Вивчаючи особливості правового регулювання охорони земель сільськогосподарського призначення, науковець не оминув таких важливих для екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва аспектів як правове регулювання у сфері ведення органічного сільського господарства та особливості сертифікації ґрунтів, необхідних для його ведення; проаналізував правовий режим

полезахисних лісових смуг; виявив недоліки інституційно-функціонального забезпечення охорони земель сільськогосподарського призначення та запропонував шляхи їх усунення.

У 2012 році захищена дисертація Сакаджи К.Б. на тему «Правове регулювання застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин» [37], в якій проведено детальний аналіз законодавства України, країн СНД та США у сфері застосування пестицидів і агрохімікатів, запропоновано шляхи удосконалення національних нормативних актів та приведення їх у відповідність до вимог Європейського Співтовариства. Окрему увагу приділено органам державного управління у цій галузі: їх системі та повноваженням, обґрунтовано необхідність створення спеціально уповноваженого органу в сфері захисту рослин. Крім того, на підставі проведеного дослідження, авторкою визначено основні причини виникнення негативних наслідків застосування хімічних засобів захисту сільськогосподарських рослин та запропоновано систему заходів, спрямованих на запобігання забруднення навколишнього середовища та харчових продуктів хімічними засобами захисту рослин.

У 2000 році представницею російської юридичної науки Усмановою Л.Ф. було захищено дисертацію на тему «Правове регулювання природокористування і охорони навколишнього середовища в аграрному секторі економіки» [8], в якій досліджено проблеми екологізації аграрного виробництва, питання раціонального використання природних ресурсів в галузі сільськогосподарського виробництва, вимоги, що ставляться до тваринницьких і птахівницьких комплексів, а також вимоги безпеки при поводженні з пестицидами і агрохімікатами. Крім того, у роботі проаналізовано заходи охорони сільського господарства від шкідливого впливу на нього промислових підприємств та автомобільного транспорту. Окрема увага приділена державному управлінню, контролю та юридичній відповідальності в зазначеній сфері.

Не залишили поза увагою вчені й питання безпеки при поводженні з

генетично-модифікованими організмами. Так, Коваленко Т.О. у статті «Еколого-правові аспекти поводження з генетично модифікованими організмами в Україні» [38] детально проаналізувала стан правового регулювання поводження з ГМО, виявила його прогалини та недоліки. Скурко О.В. у монографії «Генно-інженерні біотехнології. Питання правового та економічного регулювання» [39] визначила місце і значення біотехнологій в сучасному світі та вказала, що сьогодні найбільш широке застосування вони отримали у сільському господарстві та медицині. Автор дослідила законодавство Російської Федерації та міжнародні акти у цій галузі.

Із внутрішньою екологічною безпекою у сфері сільськогосподарського виробництва нерозривно пов'язане питання правового регулювання якості та безпечності продуктів харчування. Так, Петрина В.Н. у 1990 році в дисертації на тему «Організаційно-правові питання забезпечення якості сільськогосподарської продукції» [40] дав визначення поняття якості сільськогосподарської продукції та її токсикологічної безпеки, зазначивши, що якість сільськогосподарської продукції у правовому розумінні являє собою сукупність нормованих ознак продукції, що характеризують її токсикологічну безпеку і придатність задовольняти потреби людей в їжі, а промисловості – в сировині. Автор проаналізував законодавство у названій сфері, дослідив контроль як функцію державного управління якістю сільськогосподарської продукції та визначив особливості юридичної відповідальності у цій галузі.

У 2005 році вийшла стаття Земко А.М. «Правові аспекти забезпечення якості продукції, виробленої в підсобних виробництвах і промислах» [41], у якій, в межах обраної теми, було досліджено правове регулювання, виявлено його недоліки та запропоновано шляхи їх усунення.

Окремі питання екологічної безпечності сільськогосподарської продукції досліджені Бугерою С.І. в межах монографії «Якість сільськогосподарської продукції: правове регулювання» [42], яка вийшла у 2012 році. У своїй роботі науковець проаналізував стан правового регулювання, інституційного та функціонального забезпечення екологічної безпечності сільськогосподарської

продукції в Україні, приділивши окрему увагу реалізації функцій стандартизації, сертифікації та контролю в цій сфері.

Дослідженню організаційно-правових засад безпечності та якості сільськогосподарської продукції присвятив однойменну дисертацію Кайдашов В.С. [43], захист якої відбувся у 2012 році. У роботі визначено поняття безпечності та якості сільськогосподарської продукції, проаналізовано стан сучасного законодавства у цій галузі, виявлено його недоліки та запропоновано шляхи їх усунення. Предметом уваги вченого, поряд з іншим, були контроль та юридична відповідальність за порушення вимог нормативних актів про безпечність та якість сільськогосподарської продукції.

Означену проблему не оминув і представник російської правової науки Ярандайкін Р.С., який у 1999 році виконав дисертаційне дослідження на тему «Організаційно-правові проблеми виробництва і реалізації екологічно чистої сільськогосподарської продукції» [44]. В роботі автор розмежував поняття екологічно чистої та безпечної сільськогосподарської продукції, зазначивши, що вони є різноплановими складовими категорії «якісна продукція». Крім того, ним проаналізовано принципи правового регулювання, систему юридичних заходів та особливості державного нагляду і контролю у вказаній сфері. За результатами опрацьованого матеріалу запропоновано напрямки вдосконалення законодавства Російської Федерації у галузі виробництва і реалізації екологічно чистої сільськогосподарської продукції.

Підсумовуючи викладене, можемо зробити висновок про те, що проблема регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва вже не одне десятиліття привертає увагу вчених. Представники природничих наук постійно працюють над виявленням раніше невідомих загроз навколишньому середовищу, життю і здоров'ю людини в сфері сільськогосподарського виробництва та розробкою методів, спрямованих на їх запобігання. Аграрії, біологи, екологи, гігієністи та інші фахівці активно досліджують вплив названого виду діяльності на людину і довкілля, а також наслідки використання окремих речовин і технологій у цій сфері. На основі

зроблених ними висновків, представники правової науки розробляють пропозиції по вдосконаленню чинного законодавства.

Роботи, присвячені аналізу стану правового регулювання у вказаній сфері, на нашу думку, можна класифікувати за наступними напрямками:

– щодо правового регулювання власне екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва або окремих видів діяльності в його межах;

– щодо правового регулювання охорони навколишнього середовища та його компонентів у сфері сільськогосподарського виробництва;

– щодо правового регулювання якості та безпечності сільськогосподарської продукції.

В той же час, незважаючи на наявність ряду праць у цій галузі, зазначений напрям наукових досліджень в Україні перебуває на стадії становлення. З часу виходу в світ більшості проаналізованих робіт змінилися економічні умови, законодавство, відбувся істотний прогрес у розвитку технологій. Внаслідок цього, значна частина досліджень в окремих моментах є застарілою та такою, що не відповідає вимогам сьогодення. Крім того, українськими вченими-юристами досі не було приділено належної уваги питанням регулювання екологічної безпеки в галузі функціонування тваринницьких комплексів, впливу транспортних засобів та сільськогосподарської техніки на рівень безпечності сільськогосподарської продукції. Недостатньо дослідженою вважаємо й інституційно-функціональну складову у названій галузі. У зв'язку із цим, а також, зважаючи на надзвичайну гостроту питання формування належного рівня екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва, вважаємо за доцільне з'ясувати зміст основних понять та дослідити правове регулювання у цій галузі.

1.2. Юридичне поняття «екологічна безпека в сфері сільськогосподарського виробництва»

Належне правове регулювання екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва є неможливим без визначення її юридичного поняття, для чого, на нашу думку, слід спершу з'ясувати зміст категорій «безпека», «екологічна безпека» та «сільськогосподарське виробництво».

В загальних рисах безпека розуміється як стан, за якого відсутня небезпека або загроза її настання, тобто процеси, явища, властивості предметів і об'єктів, що здатні за певних умов завдавати шкоди людині чи навколишньому середовищу.

У Державному стандарті України «Безпечність промислових підприємств. Терміни і визначення» [45] безпека населення, матеріальних об'єктів та навколишнього середовища визначається як відсутність недопустимого ризику, пов'язаного з можливістю заподіяння будь-якої шкоди. Так само розуміється це поняття і в угоді урядів держав-членів Євразійського економічного співтовариства від 25 січня 2008 року «Про проведення узгодженої політики в галузі технічного регулювання, санітарних і фітосанітарних заходів» [46]. Відтак, викладене дає підстави говорити про те, що на нормативному рівні в Україні закріплена концепція прийнятної безпеки (прийнятного ризику), в основу якої покладено забезпечення максимально низького рівня ризику за існуючого соціально-політичного та економічного становища, розвитку науки та техніки. Це є певним компромісом між рівнем безпеки та можливістю його досягнення.

Одним із видів безпеки є екологічна безпека. Довідкова та енциклопедична література містить достатньо широке коло тлумачень цього поняття. Так, її визначають як забезпечення гарантії запобігання значним екологічним катастрофам та аваріям завдяки сукупності дій, станів і процесів, що прямо або опосередковано не призводять до цих подій; ступінь відповідності наявних або

уявних (прогнозованих) екологічних умов завданням збереження здоров'я населення і тривалого та стійкого соціально-економічного розвитку суспільства [47, с. 20]; стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується запобігання погіршенню екологічної ситуації і виникненню небезпеки для здоров'я людей [48, с. 229]; сукупність дій та комплекс відповідних заходів, процесів, які забезпечують екологічний баланс на планеті та в різних її регіонах на рівні, до якого людина може адаптуватися фізично, соціально-економічно, політично без значних збитків [49, с. 51] тощо.

У юридичній літературі також відсутнє єдине розуміння поняття «екологічна безпека». Так, О.С. Колбасов визначає її як *систему заходів*, які запобігають загрозі масової загибелі людей в результаті несприятливої антропогенної зміни стану природного середовища на планеті, внаслідок якої людина як біологічна істота позбавляється можливості існувати, оскільки не може задовольняти свої фізіологічні та соціальні потреби за рахунок навколишнього світу [50, с. 48].

В.І. Андрейцев розуміє екологічну безпеку як складову глобальної і національної безпеки, тобто такий *стан розвитку суспільних відносин* в галузі екології, за якого системою державно-правових, організаційних, науково-технічних, економічних та інших соціальних засобів забезпечується регулювання екологічно небезпечної діяльності, режим використання природних ресурсів, охорона безпечного для життя і здоров'я людей навколишнього природного середовища, попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для природних систем і населення [51, с. 91].

Ю.С. Шемшученко під вказаним поняттям вбачає *стан захищеності довкілля* від порушення його екологічної рівноваги [52, с. 208].

Г.П. Серов розглядає названу категорію як *стан захищеності життєво важливих екологічних інтересів* особи, суспільства і держави у процесі взаємодії суспільства і природи від загроз з боку природних об'єктів, властивості яких змінені забрудненням і засміченням внаслідок антропогенної

діяльності (виникнення аварій, катастроф, здійснення тривалої господарської, військової та інших видів діяльності) чи навмисно з метою екологічних диверсій, агресії або ж природних явищ і стихійного лиха та загроз, обумовлених знищенням, пошкодженням або виснаженням природних ресурсів (загроза незабезпечення суспільства і держави природними ресурсами) [53, с. 33].

На нормативному рівні назване поняття визначене як *стан навколишнього природного середовища*, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей (ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [54]).

Отже, екологічну безпеку визначають крізь призму системи заходів, спрямованих на її забезпечення; стану навколишнього середовища; стану захищеності інтересів та стану розвитку суспільних відносин.

З окресленого різноманіття підходів для цілей нашого дослідження найбільш вдалим видається тлумачення екологічної безпеки як стану навколишнього середовища. Оскільки, по-перше, безпеку, а, відповідно, і екологічну безпеку, визначають саме через стан, а не систему заходів, спрямованих на її забезпечення. А по-друге, при характеристиці цього поняття через захищеність екологічних інтересів, кінцевим критерієм все одно виступає стан навколишнього середовища, який і є ключовим при визначенні рівня безпеки.

З огляду на те, що в Україні на нормативному рівні сприйнято підхід до визначення безпеки як відсутності неприйняттого ризику [45], вважаємо, що саме ризик є визначальною ознакою ступеню безпеки. Відтак, погоджуємось із висловленою Фроловим М.О. позицією про те, що сутність системи екологічної безпеки полягає у забезпеченні такого стану, за якого ступені екологічного ризику знижуються до рівня, максимально можливого на конкретному етапі розвитку науково технічних, економічних і організаційних відносин [55, с. 21].

Виникнення екологічного ризику пов'язують із небезпечними речовинами як природного, так і штучного походження, що є носіями екологічної

небезпеки. Крім того, носіями екологічної небезпеки можуть бути генетично-модифіковані організми та деякі мікроорганізми. Відтак, діяльність, пов'язана з такими речовинами і організмами, вважається екологічно небезпечною, тобто такою, що є джерелом екологічного ризику і вимагає відповідного правового регулювання шляхом встановлення спеціального режиму її здійснення.

Що ж стосовно поняття «сільськогосподарське виробництво», то слід зазначити, що сьогодні в нормативних актах України (їх окремих положеннях) з питань, що стосуються виробництва сільськогосподарської продукції, активно використовуються наступні поняття: «сільське господарство» (Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» [56], постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми розвитку внутрішнього виробництва» [57]) та «сільськогосподарське виробництво» (Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року», «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років» [58], «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» [59] та ін.). Для подальшого дослідження вважаємо за доцільне розмежувати та з'ясувати зміст кожного з них.

Сільське господарство визначають як галузь (вид економічної діяльності), що полягає у здійсненні виробництва сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження, а також у забезпеченні потреб у більшості продуктів харчування та сировині для текстильної, взуттєвої, харчової й інших галузей промисловості [48, с. 671]. Галузями сільського господарства є рослинництво та тваринництво.

Щоб розкрити зміст поняття «сільськогосподарське виробництво», на нашу думку, слід звернутися до загальної категорії «виробництво», яку визначають як: процес взаємодії людей, у якому вони, впливаючи на природу створюють матеріальні та нематеріальні блага, необхідні для забезпечення свого існування та розвитку [60, с. 33]; процес виготовлення готової продукції [61, с. 254]. Спільним для наведених визначень є те, що

виробництвом визнається *процес*, протягом якого створюються матеріальні або нематеріальні блага. Відтак, сільськогосподарським виробництвом є процес створення матеріальних благ рослинного і тваринного походження.

Для цілей правового регулювання «сільськогосподарське виробництво» визначають як діяльність, що включає всі стадії технологічного процесу, пов'язаного з вирощуванням сільськогосподарських культур і тварин і отриманням унаслідок цього продукції сільського господарства [62].

Будь-яке виробництво характеризується взаємодією трьох елементів (факторів виробництва): праці, предмету праці і знаряддя праці. Саме їх особливості і зумовлюють основні риси сільськогосподарського виробництва:

- предметом праці є живі організми: рослини і тварини, розвиток яких відбувається відповідно до законів природи;

- головним елементом виробництва є біологічні процеси, на базі яких відбуваються й усі інші – механічні, електричні і транспортні. У зв'язку із цим, серед знарядь праці, що використовуються в цій галузі, особливе місце займають ґрунт та живі організми, а виробничий процес являє собою зміну, розвиток живих організмів, які синтезують з неорганічних елементів природи органічні речовини;

- здійснюється на значній площі, яка характеризується різними природними та кліматичними умовами;

- здійснюється безперервно;

- з метою мінімізації залежності від природних та окремих біологічних факторів в сільськогосподарському виробництві активно використовуються хімічні речовини;

- частина виробничих об'єктів знаходиться поблизу сільбищної території, у зв'язку із чим може впливати на умови проживання людей;

- більшість сільськогосподарської продукції використовується у харчових цілях, внаслідок чого вона впливає на стан здоров'я людини.

З урахуванням вказаного, *сільськогосподарське виробництво* пропонуємо визначити як діяльність юридичних і фізичних осіб з вирощування

тваринницької та рослинницької продукції, яка здійснюється безперервно з використанням живих організмів, підпорядковується дії біологічних законів та спрямована на задоволення потреб населення у харчовій продукції та сировині для переробних галузей.

На підставі викладеного, вважаємо ототожнення змісту понять «сільське господарство» та «сільськогосподарське виробництво» неприпустимим, оскільки перше являє собою галузь економіки (сукупність підприємств, установ чи організацій, однорідних або близьких за характером виконуваних функцій та технологічним процесом, призначенням виробленої продукції і послуг, що мають однорідні чи близькі споживчі властивості [63, с. 352]), а друге відображає безпосередньо діяльність, спрямовану на створення продукції.

Саме тому, для цілей нашого дослідження було обране сільськогосподарське виробництво, як категорія, що включає в себе товарне виробництво та виробництво сільськогосподарської продукції для задоволення власних потреб її виробників.

Ще одним суміжним поняттям у досліджуваній нами сфері є *«сільськогосподарська діяльність»*. Методика розрахунку рівня рентабельності сільськогосподарської діяльності сільськогосподарських підприємств визначає її як діяльність, що пов'язана з сільськогосподарським виробництвом і наданням послуг сільськогосподарського характеру. Єрмоленко В.М. [64, с. 126], Гафурова О. [65, с. 59], Ярандайкін Р.С. [44, с. 18-19] вказують, що сільськогосподарська діяльність включає в себе виробництво, первісну переробку виробленої продукції, а також її реалізацію з метою одержання прибутку. При цьому, для цілей нашої роботи це поняття буде вживатися в якості синоніму сільськогосподарського виробництва, тобто під ним розумітиметься лише виробництво продукції, без її переробки та реалізації.

У зв'язку із тим, що чітке та однакове розуміння понять, які вживаються у нормативних актах є необхідною умовою ефективного правового регулювання в тій чи іншій галузі, вважаємо за доцільне закріпити визначення категорій

«сільське господарство», «сільськогосподарське виробництво» та «сільськогосподарська діяльність» на рівні закону.

Відзначимо, що значну кількість термінів у цій сфері визначено законами України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років» та «Про державну підтримку сільського господарства України». Водночас, хоча формально на сьогодні Закон України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років» і є чинним, він, виходячи з назви, дещо втратив свою актуальність. При цьому, більшість його положень розвинені або змінені законами України «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [66], Податковим Кодексом України [67] тощо. Відтак, з метою усунення колізій між названими документами пропонуємо визнати Закон України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років» таким, що втратив чинність, оскільки він фактично замінений прийнятими пізніше нормативними актами.

Також вважаємо за необхідне запропонувати внести зміни до ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» та доповнити її поняттями «сільське господарство», «сільськогосподарське виробництво» та «сільськогосподарська діяльність», а беручи до уваги наявність проекту Екологічного кодексу України, пропонуємо включити названі поняття і до нього.

Зважаючи на досить широке коло продукції сільськогосподарського виробництва, наше дослідження буде присвячене регулюванню екологічної безпеки в сфері виробництва продуктів рослинництва (в частині рільництва й овочівництва) та тваринництва (в частині скотарства і птахівництва).

Сучасне рослинництво характеризується активним використанням хімічних засобів. До них можна віднести пестициди та агрохімікати. Серед названих речовин найбільшу шкоду довкіллю завдають пестициди. В результаті порушення технології та норм їх застосування та зберігання відбувається

забруднення ґрунтів, вод, атмосферного повітря та накопичення залишків цих речовин в продуктах харчування і кормах. Забруднення навколишнього середовища вказаними препаратами викликає різке збільшення стійкості до них збудників небезпечних хвороб рослин: на сьогодні 110 видів найбільш небезпечних фітопатогенних грибів є стійкими до 50 найпоширеніших фунгіцидів [68]. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, щорічно в світі близько мільйона чоловік отруюється, а 3-20 тис. помирає від отруєння пестицидами [15, с. 118]. Крім того, доведено, що ці речовини негативно впливають на репродуктивну функцію людини, здатні викликати алергічні реакції, а у дітей – навіть спричиняти структурні зміни систем та окремих органів [70, с. 44].

Результатом стрімкого розвитку науки стало запровадження у сільськогосподарське виробництво генетично-модифікованих організмів. За їх допомогою була отримана можливість виведення сортів, які дають змогу збирати кращий врожай, характеризуються більшою харчовою цінністю, витриваліші до погодних умов, стійкі до шкідників тощо.

Варто зазначити, що у наукових колах на сьогодні відсутня єдина позиція стосовно доцільності та безпечності використання ГМО в сільськогосподарському виробництві, медицині та інших сферах. Прибічники застосування таких організмів в аграрному секторі стверджують, що генна інженерія врятує зростаючу кількість населення світу від голоду, адже генно-модифіковані рослини здатні існувати на менш родючих ґрунтах, давати більший врожай та довго зберігатися. Крім того, наголошується на тому, що чітких доказів шкідливості ГМО за 30 років їх застосування досі не виявлено. Згідно доповіді Союзу німецьких академій наук і Гуманітарної комісії із зеленої біотехнології, вміст токсичних і алергенних речовин в продуктах з ГМ-рослин виявився нижчим, ніж в тих же продуктах із традиційних сортів – за рахунок більш суворого контролю і меншої забрудненості паразитичними грибами [71].

Противники, в свою чергу, наголошують на ризиках, в тому числі

екологічних, які може потягнути за собою використання ГМО в сільському господарстві. Екологи припускають, що генетично змінені форми можуть випадково проникнути в дику природу, що призведе до катастрофічних змін в екосистемах. Наприклад, при перехресному запиленні бур'яни можуть отримати від ГМО ген стійкості до шкідників і пестицидів. Тоді розмноження бур'янів буде неконтрольованим, саморегуляція в екосистемах порушиться, бур'яни витіснять багато видів, нездатних до конкурентної боротьби з ними і займуть величезні території, які постійно поширюватимуться. Співробітники Уінфрітського технологічного центру в ході експериментів виявили, що дика гірчиця, схрестившись з генетично-модифікованим олійним рапсом, отримує від нього ген стійкості до гербіцидів, внаслідок чого з'являється «супербур'ян», нечутливий до гербіцидів [72]. Крім того, існує ризик руйнування екосистем. Наприклад, генетична модифікація картоплі для стійкості до колорадського жука веде до того, що від контакту з нею мруть не лише шкідники, а й безліч корисних комах; за ними гинуть птахи, які з'їли їх; руйнуються біологічні ланцюги, які природа створювала впродовж мільярдів років [73]. Вказують і на існування харчових ризиків. Так, вживання трансгенного продукту, отриманого пересадкою гена Бразильського горіха в ДНК сої, викликало у багатьох людей алергічні реакції на чужорідний білок [74]. Крім того, результати останніх досліджень вкотре підтвердили, що вживання генетично-модифікованої їжі може спричинити виникнення онкологічних захворювань [75].

Варто зазначити, що сучасне сільськогосподарське виробництво зазнає значного впливу і з боку транспортних засобів та механізмів. Так, наслідком діяльності сільськогосподарської техніки та інтенсивного руху автомобілів по дорогах вздовж сільгоспугідь є забруднення земель, вод та атмосферного повітря відпрацьованими паливно-мастильними матеріалами. Зокрема, вміст шкідливих сполук у ґрунтах приміагістральних зон у 2,5-3 рази перевищує гранично допустимий рівень [76, с. 107]. В результаті, ці небезпечні речовини накопичуються у продуктах рослинництва і тваринництва, завдаючи шкоди життю і здоров'ю людини.

Небезпечним для навколишнього середовища є також тваринництво. Основними причинами забруднення довкілля тваринницькими підприємствами, як правило, є неправильна експлуатація очисних споруд, систем обробки стоків, вживання гігієнічно необґрунтованих (найчастіше у бік завищення) норм навантажень гнійних стоків на одиницю земельної площі тощо. Технологія утримання тварин на таких підприємствах унеможливорює герметизацію основного виробничого процесу, тому обов'язковим компонентом навколишнього середовища на комплексах є газові домішки, обумовлені життєдіяльністю тварин, а також процесами еволюції екскрементів та інших органічних речовин (кормів і т.п.). За результатами проведених досліджень, кількість мікроорганізмів у повітрі пташника для утримання курей-несучок вже через три місяці після їх посадки складала близько 1 млн. мікробних тіл в 1 м^3 , а через 12 місяців – перевищувала 6 млн. мікробних тіл в 1 м^3 [77]. За таких розмірів мікробного забруднення повітря не можна виключити несприятливий вплив на стан здоров'я та санітарно-побутові умови проживання людей в районах розміщення цих підприємств.

Не менший вплив на рівень екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва чинить використання у тваринництві в якості ростостимулюючої добавки антибіотиків. Їх введення до раціону сільськогосподарських тварин та птахів дозволяє значно збільшити приріст ваги, інколи до 50%. Окрім стимуляції росту, антибіотики сприяють підвищенню апетиту тварин і кращому засвоєнню поживних речовин корму, що дає змогу скоротити його витрати до 10-20% на одиницю приросту, відповідно, з'являється можливість скорочення строків відгодівлі. Додавання малих доз антибіотиків під час годування сільськогосподарських тварин у значній мірі скорочує загибель молодняка внаслідок запобігання розладам травлення та інших захворювань. Але, окрім наведених позитивних аспектів, є й негативний бік застосування цих речовин. Так, наприклад, існує небезпека виникнення стійких до цих препаратів штамів мікроорганізмів, зокрема було виявлено накопичення стійких форм сальмонел та кишкової палички у складі кишкової

мікрофлори тварин при підгодівлі їх цими речовинами. Проте, особливо небезпечним, на думку медиків, є застосування однакових антибіотиків у тваринництві та при лікуванні людини, оскільки, внаслідок потрапляння до організму людини з продуктами харчування, названі препарати пригнічують її мікрофлору, що викликає зниження імунітету та підвищення вразливості до різних інфекцій. Вилікувати такі захворювання дуже важко, адже організм стає стійким до дії препаратів. Пригнічення імунітету, в свою чергу, сприяє розвитку різних видів алергій [78].

Відповідно до Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [79] факторами середовища життєдіяльності визнаються будь-які біологічні (вірусні, пріонні, бактеріальні, паразитарні, генетично модифіковані організми, продукти біотехнології тощо), хімічні (органічні і неорганічні, природні та синтетичні), фізичні (шум, вібрація, ультразвук, інфразвук, теплове, іонізуюче, неіонізуюче та інші види випромінювання), соціальні (харчування, водопостачання, умови побуту, праці, відпочинку, навчання, виховання тощо) та інші фактори, що впливають або можуть впливати на здоров'я людини чи на здоров'я майбутніх поколінь. У випадку, якщо такий вплив негативний – фактори вважаються небезпечними. Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» [80] до небезпечних речовин відносить хімічні, токсичні, вибухові, окислювальні, горючі речовини, біологічні агенти та речовини біологічного походження (біохімічні, мікробіологічні, біотехнологічні препарати, патогенні для людей і тварин мікроорганізми тощо), що становлять небезпеку для життя і здоров'я людей та довкілля.

Зважаючи на викладене, можемо говорити про те, що саме небезпечні властивості речовин (природного і штучного походження), які використовуються або виробляються в процесі сільськогосподарського виробництва породжують екологічні ризики і, як наслідок, формують небезпечні фактори середовища життєдіяльності людини у цій галузі. Відтак, носіями екологічного ризику виступають пестициди, агрохімікати, антибіотики,

гормональні препарати, важкі метали, відходи тваринницьких комплексів, мікроорганізми, що вивільнюються з тваринницьких комплексів та ГМО.

В еколого-правовій науці екологічні ризики поділяють на наступні види: 1) антропогенно-техногенні та природно-стихійні екологічні ризики [55, с. 52; 81, с. 364]; 2) ризики діяльності, ризики властивостей концентрацій, ризики властивостей сполук, ризики технології, агрегату, механізму, проектні ризики [55, с. 62]; 3) ризики заподіяння матеріальної, біологічної та екологічної шкоди [82, с. 243; 55, с. 55]; 4) індивідуальні, територіальні та соціальні ризики; 5) прийнятні і недопустимі екологічні ризики [83, с. 45-50] та ін.

Беручи до уваги, що визначення та нормативне закріплення екологічних ризиків у тій, чи іншій галузі, в тому числі, й у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні, є необхідною умовою формування ефективної системи правового регулювання екологічної безпеки вважаємо за доцільне провести класифікацію екологічних ризиків у досліджуваній сфері. На нашу думку, це можна зробити за наступними критеріями:

1. За галуззю сільського господарства, у якій вони проявляються:

- екологічні ризики у сфері рослинництва: ризик понадлімітного забруднення навколишнього середовища хімічними речовинами, які використовуються при вирощуванні сільськогосподарських культур; ризик перевищення гранично допустимого вмісту залишків шкідливих речовин у вирощеній продукції; ризик неконтрольованого поширення ГМО; ризик для здоров'я споживачів від споживання продукції, виробленої із використанням ГМО; ризик понаднормового забруднення ґрунту, водних об'єктів та атмосфери відпрацьованими паливно-мастильними матеріалами внаслідок роботи сільськогосподарської техніки та руху транспортних засобів;

- екологічні ризики у сфері тваринництва: ризик понадлімітного забруднення навколишнього середовища шкідливими відходами тваринницьких комплексів і птахофабрик; ризик перевищення допустимих рівнів викидів мікрофлори та вірусів птахівницькими і тваринницькими комплексами; ризик для споживачів продуктів тваринництва від використання

у кормах для птахів і тварин антибіотиків та гормональних препаратів.

2. За сферою прояву ризику:

- ризики зовнішньої екологічної безпеки, які проявляються у завданні шкоди навколишньому природному середовищу, а через нього життю і здоров'ю людини;

- ризики внутрішньої екологічної безпеки, які проявляються у завданні шкоди життю і здоров'ю людини через сільськогосподарську продукцію, яку вона вживає.

3. За масштабом можливих наслідків:

- ризики, які несуть загрозу глобальній екологічній безпеці: ризик неконтрольованого поширення ГМО; ризик забруднення природних об'єктів міжнародного значення;

- ризики, які несуть загрозу національній екологічній безпеці: ризик понадлімітного забруднення природних ресурсів загальнодержавного значення; ризик перевищення гранично допустимого вмісту залишків шкідливих речовин у вирощеній продукції; ризик для споживачів продуктів тваринництва від використання у кормах для птахів і тварин антибіотиків;

- ризики, які несуть загрозу регіональній екологічній безпеці: ризик понадлімітного забруднення природних ресурсів регіонального значення;

- ризики, які несуть загрозу локальній екологічній безпеці: ризик перевищення допустимих рівнів викидів мікрофлори та вірусів птахівницькими і тваринницькими комплексами тощо.

Наведені критерії класифікації та перелік ризиків не є вичерпними. Сучасний стан розвитку досліджень природничими науками впливу сільськогосподарського виробництва на навколишнє середовище, життя і здоров'я людини дає підстави очікувати виявлення раніше невідомих екологічних ризиків у цій сфері. Втім, запропонована класифікація може слугувати досягненню ряду практичних цілей у досліджуваній галузі: 1) виявленню ступеня потенційної небезпечності та напрямку впливу конкретних проявів екологічних ризиків і, як наслідок, формуванню та аналізу

ефективності вже наявного правового регулювання екологічної безпеки у відповідній сфері; 2) систематизації законодавства, яке спрямоване на мінімізацію прояву таких екологічних ризиків.

Відзначимо, що хоча екологічний ризик є об'єктивною властивістю речовин і його існування не залежить від закріплення у законодавстві, лише нормативно встановлений рівень небезпечності для життя, здоров'я людини та навколишнього природного середовища речовин, їх поєднань, сполук, сумішей або деяких організмів може стати підставою виникнення правовідносин із забезпечення екологічної безпеки та потягти за собою юридично-значимі наслідки.

Підсумовуючи викладене, для цілей нашого дослідження *екологічний ризик у сфері сільськогосподарського виробництва* можна визначити як нормативно встановлений рівень небезпечності для життя, здоров'я людини та навколишнього природного середовища речовин (природного і штучного походження), їх поєднань, сполук, сумішей, що використовуються і виробляються у сфері рослинництва та тваринництва або впливають на сільськогосподарське виробництво ззовні, який обумовлений можливістю прояву їх негативних властивостей, що виступає передумовою формування системи забезпечення екологічної безпеки в цій галузі.

З огляду на специфіку сільськогосподарського виробництва та наявність широкого спектру екологічних ризиків, з метою аналізу правового регулювання в цій сфері, вважаємо за доцільне поряд із загальними ознаками екологічної безпеки (входить до змісту глобальної, національної, регіональної та локальної безпеки; є станом навколишнього середовища; забезпечується завдяки соціально-правовим заходам впливу, які визначають режим використання природних ресурсів, регулюють екологічно-небезпечну діяльність, забезпечують попередження погіршення екологічного стану та виникнення небезпеки для природних систем і населення; рівень екологічної безпеки визначається рівнем вірогідних екологічних ризиків та ін.) виокремити її особливості, які характерні для екологічної безпеки саме у досліджуваній

галузі. Ними, на нашу думку, є наступні:

- 1) забезпечується в межах окремої галузі господарства, яка використовує досягнення ряду природничих наук;
- 2) врегульовується на глобальному, національному, регіональному та локальному рівнях;
- 3) врегулюванню підлягає діяльність спеціальних суб'єктів, а саме: фізичних та юридичних осіб, які здійснюють еколого-небезпечну діяльність у сфері сільськогосподарського виробництва;
- 4) включає в себе як зовнішню (безпеку навколишнього природного середовища та його компонентів), так і внутрішню екологічну безпеку (безпеку сільськогосподарської продукції);
- 5) характеризується наявністю специфічних екологічних ризиків, які мають як природне, так і техногенне походження.

Таким чином, можемо констатувати, що екологічна безпека в сфері сільськогосподарського виробництва є складним комплексним поняттям, що включає в себе різні види, які можна класифікувати за наступними критеріями.

За територіальною ознакою: 1) глобальна (забезпечується в межах всієї планети); 2) національна (забезпечується на рівні держави); 3) регіональна (забезпечується на рівні окремого регіону чи місцевості); 4) локальна (забезпечується на рівні окремого об'єкту).

За галуззю сільського господарства: 1) екологічна безпека у сфері рослинництва; 2) екологічна безпека у сфері тваринництва.

За видом еколого-небезпечної діяльності: 1) при використанні хімічних речовин у рослинництві; 2) при використанні хімічних речовин у тваринництві; 3) при використанні генетично-модифікованих організмів для потреб сільського господарства; 4) у сфері впливу на ґрунт та атмосферне повітря транспортних засобів, в тому числі і сільськогосподарської техніки; 5) у сфері забруднення навколишнього середовища шкідливими відходами, мікрофлорою та вірусами з тваринницьких комплексів і птахофабрик.

За шляхом впливу на людину: 1) зовнішня екологічна безпека (забезпечується у сфері зовнішнього впливу на людину, впливу на навколишнє середовище);

2) внутрішня екологічна безпека (забезпечується у сфері споживання продуктів харчування та їх впливу на організм людини).

Вищезазначене дозволяє зробити висновок про існування окремої правової категорії *«екологічна безпека в сфері сільськогосподарського виробництва»*, яку, на нашу думку, можна визначити як невід’ємну складову екологічної безпеки; стан навколишнього середовища, що забезпечується сукупністю заходів, які повинні бути вжиті фізичними, юридичними особами та державою в особі уповноважених органів у сфері сільськогосподарського виробництва та за якого в процесі ведення рослинництва і тваринництва створюються максимально безпечні умови для життя і здоров’я людини, виробляється екологічно безпечна продукція, а також зберігається навколишнє середовище та його компоненти у стані, який не несе небезпеки для життя і здоров’я людини.

Досягти належного рівня екологічної безпеки у названій галузі можливо лише за умови злагодженої взаємодії представників влади, науки і громадськості, з урахуванням соціальних, економічних та інших аспектів окресленої проблеми. Підґрунтям для вирішення визначеного кола питань з одного боку є результати досліджень вчених (біологів, аграріїв, екологів тощо), а з іншого – система правового регулювання, яка побудована з урахуванням наявних на сьогодні наукових знань.

Поняття «регулювання» походить від латинського «regulo» – влаштовую, привожу в порядок та визначається як приведення в порядок, упорядкування (механізму, діяльності тощо); сукупність приписів, що виходять від органу влади чи управління і мають на меті внести порядок в ту чи іншу сферу життя; форма цілеспрямованого керуючого впливу, орієнтованого на підтримку рівноваги в керованому об’єкті та його розвиток за допомогою введення в нього регуляторів (норм, правил, цілей, зв’язків) [84].

Найбільш поширеним в сучасній правовій науці є розуміння правового регулювання як сукупності різноманітних форм та засобів юридичного впливу держави на поведінку учасників суспільних відносин, що здійснюються в інтересах всього суспільства або певного колективу чи особистості, з метою

підпорядкувати поведінку окремих суб'єктів встановленому в суспільстві правопорядку [85, с. 297]. Забезпечення ж визначають як проведення комплексу заходів не лише правового, а й еколого-економічного, науково-методичного, інженерно-технічного, політичного, виховного та іншого характеру [53, с. 33; 86, с. 64]. Зважаючи на викладене, можемо зробити висновок про те, що поняття «правове регулювання» за своїм змістом є вужчим, ніж «забезпечення», адже включає в себе лише правову складову цього процесу.

Таким чином, *правове регулювання екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва*, на нашу думку, можна визначити як державно-владний вплив на суспільні відносини у сфері сільськогосподарського виробництва, що здійснюється за допомогою сукупності правових засобів та спрямований на створення максимально безпечних умов для життя і здоров'я людини, виробництва екологічно безпечної продукції, а також збереження навколишнього середовища та його компонентів у стані, який не несе небезпеки для життя і здоров'я людини. Воно повинно здійснюватися з урахуванням особливостей, притаманних речовинам природного і штучного походження як джерелу екологічного ризику, а також специфіки сільськогосподарської діяльності, яка за певних умов може ставати еколого-небезпечною.

Прийнято вважати, що механізм правового регулювання складається з наступних елементів: 1) принципів і норм права, що закріплені в нормативно-правових актах; 2) правовідносин у відповідній сфері; 3) актів безпосередньої реалізації прав і обов'язків; 4) актів застосування норм права. При цьому, саме принципи і норми права, об'єктивовані в нормативних актах становлять основу механізму правового регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва. Адже вони визначають загальне коло суб'єктів та об'єктів відповідних правовідносин, встановлюють обставини, за яких починає діяти конкретна норма та розкривають саме правило поведінки, визначаючи права та обов'язки учасників відносин, характер їх зв'язку між собою, а також заходи державного примусу, що застосовуються до осіб у разі

невиконання покладених на них обов'язків.

1.3. Законодавче регулювання екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні

Питання правового регулювання екологічної безпеки в цілому, та у сфері сільськогосподарського виробництва зокрема, знайшли своє відображення у численних нормативних актах. Так, ще у липні 1990 року в Декларації про державний суверенітет України [87] було виділено окремий розділ «Екологічна безпека», де зазначалося, що Україна дбає про екологічну безпеку громадян, про генофонд народу, його молоде покоління. У червні наступного року був прийнятий Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», який, серед іншого, містить норми, спрямовані на забезпечення екологічної безпеки.

Велику увагу питанню регулювання екологічної безпеки держава приділяє і на рівні основних засад національної безпеки, національної політики, в тому числі, екологічної.

Як вже було вказано, розділом 19 Основних напрямів державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки визначено, що сільськогосподарське природокористування має передбачати впровадження вимог щодо екологічної безпеки, а також розроблення природоохоронних заходів на основі положень міжнародного законодавства. Ці положення деталізовані Законом України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року», яким до завдань, спрямованих на реалізацію державної екологічної політики у сфері сільськогосподарського виробництва, серед іншого, віднесено створення умов для широкого впровадження екологічно орієнтованих технологій ведення сільського господарства.

Водночас, Закон України «Про основні засади державної аграрної політики

на період до 2015 року» майже не містить екологізованих норм. Так, серед положень, які визначають мету та пріоритети державної політики у цій галузі відсутня екологічна складова. Вона з'являється лише в контексті напрямів підвищення ефективності діяльності суб'єктів аграрного сектору, до яких віднесено сприяння впровадженню ресурсозберігаючих, безпечних та екологічно чистих технологій виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства. Вважаємо, що такий підхід суперечить основним положенням концепції сталого розвитку та вказує на сумну тенденцію ігнорування з боку держави екологічної складової сільськогосподарського виробництва та її значення у розвитку всього агропромислового комплексу. Відтак, з метою усунення виявленого недоліку та формування комплексного підходу до розвитку сільського господарства як галузі економіки пропонуємо: 1) абз. 2 ч. 1 ст. 2 викласти в наступній редакції: «перетворення аграрного сектору на екологічно безпечний, високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому та зовнішньому ринках сектор економіки держави», 2) абз. 2 ч. 1 ст. 3 викласти в наступній редакції: «створення умов для реалізації та захисту прав селян на землю, формування ринкових земельних відносин, охорони земель та забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва».

З огляду на те, що сільськогосподарське виробництво чинить істотний вплив на стан навколишнього середовища та екологічну безпеку в Україні, а законодавство є одним з інструментів реалізації державної політики, вважаємо за доцільне проаналізувати положення чинних нормативних актів, які відображають її основні напрямки у досліджуваній сфері.

Беручи до уваги, що спеціальні еколого-правові норми покликані не лише врегулювати відносини екологічної безпеки, які вже виникли або повинні виникнути, але й носять попереджувальний характер [83, с. 58], до напрямів державної правової політики у вказаній сфері, на нашу думку, слід віднести:

- а) регулювання охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки в цілому;
- б) регулювання екологічної безпеки при поводженні з окремими речовинами;

в) регулювання екологічної безпеки у сфері впливу транспортних засобів та сільськогосподарських механізмів на довкілля при провадженні сільськогосподарської діяльності; г) регулювання екологобезпечного функціонування тваринницьких комплексів. Вважаємо, що дослідження правового регулювання слід проводити саме за вказаними напрямками.

З огляду на те, що загальні вимоги щодо охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки поширюються на всі сфери суспільного життя, у тому числі і на сільське господарство, вважаємо за доцільне проаналізувати найважливіші з них. Так, норми, присвячені питанню екологічної безпеки, містяться в Основному законі нашої держави: статтею 50 Конституції України [88] встановлено, що кожному надається право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, а отже, і на екологічну безпеку.

Центральним актом у досліджуваній сфері є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», у якому, серед принципів охорони довкілля, передбачено пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності, а також гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей. Безпосередньо регулюванню екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва присвячені норми названого закону, що встановлюють порядок безпечного зберігання засобів захисту рослин, застосування їх таким чином, щоб не допустити забруднення навколишнього природного середовища та продуктів харчування, особливості використання генетично-модифікованих організмів (ст.ст. 52, 53). Крім того, вказаний акт містить ряд вимог у сфері екологічно безпечного розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію і експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів, охорони навколишнього середовища від забруднення відходами, зменшення впливу на довкілля транспортних засобів та інших пересувних засобів і установок (ст.ст. 51, 55, 56).

Як слушно зауважує Шульга М.В., сільське господарство, на відміну від

інших галузей виробництва, найбільш тісно пов'язане не лише з використанням землі, а й з природним середовищем та впливом на нього. Зростання інтенсивності використання землі в сільськогосподарському виробництві призводить до змін стану довкілля та чинить негативний вплив на здоров'я населення [89, с. 141, 143]. У зв'язку із цим, необхідною умовою забезпечення екологічної безпеки в досліджуваній сфері є дотримання загальних правил охорони навколишнього середовища від забруднення шкідливими речовинами. Так, Земельним кодексом України [90] від 25 жовтня 2001 р. та Законом України «Про охорону земель» [91] від 19 червня 2003 р. визначені особливості господарської діяльності на землях сільськогосподарського призначення, при проведенні меліорації, вимоги охорони земель від забруднення стічними водами, пестицидами, агрохімікатами, відходами тощо. Водний кодекс України [92] від 6 червня 1995 р. містить норми у сфері охорони водних ресурсів від засмічення внаслідок використання добрив та хімічних засобів захисту рослин, розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод. Вимоги, спрямовані на охорону атмосферного повітря в частині регулювання викидів забруднюючих речовин стаціонарними та пересувними об'єктами, пливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря, під час застосування пестицидів та агрохімікатів встановлені законом України «Про охорону атмосферного повітря» [93] від 16 жовтня 1992 р.

Вказані нормативні акти визначають права і обов'язки учасників правовідносин у відповідній сфері, систему органів влади та їх повноваження, сукупність заходів, які повинні бути вжиті для запобігання забрудненню природних ресурсів у процесі як господарської діяльності в цілому, так і сільськогосподарського виробництва зокрема.

На гарантування безпечних умов для життя і здоров'я людини спрямований Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 р. Його завданням є забезпечення такого стану, за якого показники захворюваності населення перебуватимуть на

усталеному рівні для даної території, умови проживання будуть сприятливими для людини, а параметри факторів середовища життєдіяльності знаходитимуться в межах, визначених санітарними нормами. Названим актом закріплено заходи, направлені на забезпечення права громадян на безпечні для життя і здоров'я харчові продукти, навколишнє природне середовище, умови побуту та відпочинку, визначено гігієнічні вимоги до стану атмосферного повітря, а також вимоги до використання отруйних речовин і продуктів біотехнології. Зважаючи на те, що сільське господарство є виробником більшості продуктів харчування або сировини для них, а також чинить істотний вплив на стан довкілля, норми цього закону повинні застосовуватися і для цього виду діяльності.

Наступною групою актів, які регулюють екологічну безпеку у сфері сільськогосподарського виробництва є ті, що встановлюють вимоги екологічної безпеки при поводженні з окремими речовинами і організмами. До таких речовин, на нашу думку, можна віднести пестициди і агрохімікати, генетично-модифіковані організми та стимулятори росту тварин.

Відповідно до Закону України «Про пестициди і агрохімікати» [94] від 2 березня 1995 р. до основних принципів державної політики у сфері діяльності, пов'язаної з пестицидами і агрохімікатами віднесено, зокрема, пріоритетність збереження здоров'я людини і охорони навколишнього природного середовища по відношенню до економічного ефекту від застосування пестицидів і агрохімікатів.

Найпершим кроком з боку держави на шляху до забезпечення екологічної безпеки при поводженні з такими речовинами є реєстрація пестицидів і агрохімікатів та видання переліків дозволених до використання в Україні засобів захисту рослин. Це створює умови, за яких дозволяється використовувати лише речовини, які є максимально безпечними для життя і здоров'я людини та навколишнього середовища. Вимога обов'язкової реєстрації названих препаратів міститься у Законі України «Про пестициди і агрохімікати», у ст. 4 якого визначено критерії, яким повинні відповідати

пестициди для отримання дозволу на використання на території України: висока біологічна ефективність щодо цільового призначення; безпечність для здоров'я людини та навколишнього природного середовища за умови дотримання регламентів їх застосування; відповідність державним стандартам, санітарним нормам та іншим нормативним документам.

Порядок проведення державних випробувань, державної реєстрації та перереєстрації пестицидів визначено у постанові Кабінету Міністрів України від 4 березня 1996 р. № 295 «Про затвердження Порядку проведення державних випробувань, державної реєстрації та перереєстрації, видання переліків пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні» [95] (далі – Порядок). Відповідно до нього державна реєстрація здійснюється на підставі позитивних результатів випробувань та матеріалів досліджень. Випробування нових препаратів проводяться з метою біологічної, токсиколого-гігієнічної та екологічної оцінки і розроблення нормативів та регламентів їх безпечного застосування. Під час проведення державних випробувань установами Міністерства охорони здоров'я України (далі – МОЗ) надається токсиколого-гігієнічна оцінка препарату та умов його застосування, розробляються необхідні гігієнічні нормативи та регламенти. Для включення препарату до плану державних випробувань суб'єкт господарювання подає до Міністерства екології та природних ресурсів (далі – Мінприроди) такі документи: клопотання про включення препарату до плану; заявку на випробування препарату; матеріали (досьє), на підставі яких складається заявка на випробування; проект технічних умов на виробництво дослідної партії – для вітчизняних препаратів.

Втім, ще у 2007 році Мінприроди наголосило на необхідності деталізації положень цього порядку в частині вимог до матеріалів (досьє), які подаються суб'єктами господарювання для включення до плану державних випробувань та проведення державної реєстрації препаратів [96], оскільки без їх деталізації, інформація, яка подається, не є повною та достатньою, що призводить до розбіжностей, виникнення ризиків та невідповідностей. З цією метою було запропоновано доповнити п. 9 Порядку проведення державних випробувань,

державної реєстрації та перереєстрації, видання переліків пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні абзацом наступного змісту: «Матеріали (досьє) повинні включати інформацію про біологічну ефективність та безпечність препарату для здоров'я людини і навколишнього природного середовища, а також відомості про методи його визначення та знешкодження». Вважаємо, що внесення запропонованих доповнень сприятиме забезпеченню належного рівня екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва.

Відповідно до Порядку, державній реєстрації підлягають препаративні форми пестицидів і агрохімікатів вітчизняного та іноземного виробництва, для яких розроблені регламенти застосування, включаючи гігієнічні нормативи і методи контролю за їх дотриманням. Для державної реєстрації заявник подає до Мінприроди ряд документів, які проходять екологічну та санітарно-гігієнічну експертизи, після позитивних результатів яких приймається рішення про державну реєстрацію заявленого препарату.

На підставі відомостей з Державного реєстру зазначених речовин Мінприроди розробляє та видає один раз на два роки Перелік пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні, зі щорічним виданням доповнень до нього про нові зареєстровані, а також заборонені до використання препарати. Цей перелік, залежно від призначення, розподіляє пестициди і агрохімікати на групи та подає регламенти застосування і норми витрат препаратів, які забезпечують необхідну ефективність та безпеку.

18 квітня 2007 р. Україна ратифікувала Стокгольмську конвенцію «Про стійкі органічні забруднювачі» [97], яка значною мірою поширює свій вплив і на пестициди. Її метою є обмеження або припинення навмисного виробництва та використання стійких органічних забруднювачів, в тому числі, і деяких пестицидів. Названі речовини цим актом поділені на три групи: використання яких необхідно припинити, використання яких необхідно обмежити та речовини, які ненавмисно утворюються і викидаються з антропогенних джерел. Для кожної з груп передбачено випадки, за яких застосування таких речовин

може бути дозволено.

До першої групи конвенцією віднесено алдрин, хлордан, діелдрин, ендрин, гептахлор, гексахлоробензен, мірекс, токсафен та поліхлоровані дифеніли. Варто відзначити, що згідно з Переліком пестицидів, заборонених до використання в сільському господарстві, що не можуть бути зареєстровані або перереєстровані в Україні [98], всі названі вище речовини в нашій державі заборонені до використання, реєстрації та перереєстрації. Таким чином, в Україні створена належна законодавча база для виконання вимог Стокгольмської конвенції в частині заборони та обмеження використання окремих речовин

В той же час, беручи до уваги курс України на інтеграцію до Європейського Союзу (далі – ЄС) та взяті у зв'язку із цим зобов'язання в досліджуваній сфері, необхідною визнана адаптація законодавства України до актів ЄС, в тому числі, щодо дозволених до використання засобів захисту рослин. Наразі склалася ситуація, за якої серед близько 190 дозволених на території України діючих речовин, які входять до складу засобів захисту рослин 27 заборонені до використання у ЄС, 3 – обмежено дозvolені і лише 75 – дозvolені, решта – або взагалі відсутні на європейському ринку, або очікують рішення уповноваженого органу [99, с. 157].

З огляду на викладене, ситуацію, що склалася в Україні у цій сфері, вважаємо неприйнятною. Для усунення виявлених недоліків, на нашу думку, національне законодавство в частині заборонених та обмежено-дозволених до використання засобів захисту рослин повинно бути приведене у відповідність до актів ЄС. Це, по-перше, відповідатиме курсу України на євроінтеграцію, а, по-друге, сприятиме виключенню з використання речовин, які можуть становити небезпеку для навколишнього середовища, життя та здоров'я людей.

Не менш важливими для забезпечення екологічно безпечного поводження з пестицидами в процесі сільськогосподарського виробництва в Україні є вимоги до зберігання цих речовин. В загальних рисах вони визначені на рівні законів України «Про охорону навколишнього природного середовища» і «Про

забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», відповідно до яких підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані дотримуватися правил зберігання засобів захисту рослин із тим, щоб не допустити забруднення ними або їх складовими навколишнього природного середовища і продуктів харчування.

Названі вимоги деталізовані на рівні Державних санітарних правил «Транспортування, зберігання та застосування пестицидів у народному господарстві» ДСанПіН 8.8.1.2.001-98 [100]. Ними визначено, що зберігання пестицидів допускається тільки в спеціально призначених складах, які відповідають вимогам СНіП «Склади сухих мінеральних добрив та хімічних засобів захисту рослин» і «Норм технологічного проектування складів твердих мінеральних добрив і пестицидів для колгоспів, радгоспів та пунктів хімізації». ДСанПіН 8.8.1.2.001-98 встановлюють правила розташування складів та облаштування їх території, розміри санітарно-захисних зон, а також вказують, що зберігання пестицидів допускається лише після погодження з установами санепідслужби та охорони природи і отримання відповідного паспорта.

Важливу роль у забезпеченні екологічної безпеки в частині поводження з пестицидами у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні відіграє дотримання нормативних вимог щодо застосування засобів захисту рослин таким чином, щоб вони або їх складові не забруднювали навколишнє природне середовище та сільськогосподарську продукцію.

Законом України «Про пестициди і агрохімікати» встановлено, що при застосуванні таких речовин повинен здійснюватися комплекс заходів відповідно до регламентів, розроблених для певної ґрунтово-кліматичної зони, з урахуванням попереднього агрохімічного обстеження ґрунтів, даних агрохімічного паспорта земельної ділянки, стану посівів, діагностики мінерального живлення рослин та прогнозу розвитку шкідників і хвороб.

Вимоги до способів застосування вказаних засобів авіаційним методом, за допомогою наземної апаратури, застосування у теплицях, способом фумігації, а також вимоги до протруювання насіння викладені у вже згадуваних Державних

санітарних правилах «Транспортування, зберігання та застосування пестицидів у народному господарстві». Ними визначено, що асортимент, засоби, сфера застосування пестицидів, норми і кратність обробок повинні відповідати Переліку пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні, доповненням до нього та інструкціям з безпечного застосування пестицидів, які затверджені (погоджені) установами МОЗ, Мінприроди та іншими зацікавленими організаціями. Обробку рослин слід здійснювати суворо за показаннями з обов'язковим врахуванням економічної межі шкідливості, ступеню розвитку хвороб рослин і бур'янів, а також прогнозу погоди.

Крім цього, названими правилами встановлено обов'язок адміністрації господарств завчасно, але не менше ніж за дві доби до початку проведення кожної хімічної обробки, сповіщати населення і власників суміжних сільськогосподарських угідь та об'єктів про місця, строки та методи застосування пестицидів.

Чинними нормативними актами України деталізовано вимоги до способів застосування пестицидів як для відкритої місцевості, так і для приміщень.

Найбільш шкідливим для довкілля вважається авіаційний метод застосування пестицидів, оскільки за нього препарат поширюється на значну площу, що призводить до забруднення природних ресурсів, які знаходяться поряд із місцем обробки. Крім того, підраховано, що 98 відсотків інсектицидів та фунгіцидів, 60-95 відсотків гербіцидів не досягають об'єкта пригнічення, а потрапляють у повітря та воду [101, с. 98]. З огляду на це, вважаємо за доцільне зупинитися на деяких аспектах правового регулювання авіаційного застосування пестицидів.

Основними актами в названій сфері є «Державні санітарні правила авіаційного застосування пестицидів і агрохімікатів у народному господарстві України» [102] та Державні санітарні правила «Транспортування, зберігання та застосування пестицидів у народному господарстві». Названі документи встановлюють основи екологічно безпечного застосування засобів захисту рослин, за якого не відбувається забруднення повітря населених пунктів, води

джерел питного водопостачання та об'єктів культурно-побутового призначення. Так, визначено, що при авіаційному застосуванні пестицидів надавати перевагу необхідно таким формам препаратів і методам обробки, які значно зменшують забруднення ними навколишнього середовища (гранули, важкі аерозолі, обробка по краю, обробка по діагоналі), а також використанню комбінованих препаратів, що підвищують ефективність обробок при зменшенні норм витрат пестицидів.

З метою забезпечення екологічної безпеки при проведенні авіаційно-хімічних обробок можуть застосовуватися лише препарати, які пройшли державну реєстрацію та дозволені для використання саме авіаційним методом. Крім цього, таке застосування пестицидів повинно здійснюватися лише після фітосанітарного та екологічного обґрунтування необхідності його проведення, а також погодження з територіальними органами державної санітарно-епідеміологічної служби і Мінприроди України.

Замовник авіаційно-хімічних робіт за три дні до початку обробок зобов'язаний виконати наступні попереджувальні заходи: а) сповістити населення про місце, строки та час проведення авіаційних обробок пестицидами і агрохімікатами; про заборону проводити сільськогосподарські роботи, пасти худобу ближче ніж за 1 км від місця авіаобробок; про необхідність вивозу пасік до іншого місця медозбору, на відстань більше 5 км від місця проведення авіаційних обробок на період до 5 днів; б) встановити спеціальні попереджувальні знаки безпеки, з вказівкою кінцевого терміну обробок, на відстані 300 м від оброблюваних площ, на дорогах, які проходять через ці поля та на дорогах, які ведуть до сільськогосподарського аеродрому (вертодрому).

Авіаційне застосування мінеральних добрив та біологічних препаратів слід здійснювати з дотриманням санітарно-захисної зони від ділянок обробок до населених пунктів, тваринницьких і птахівницьких ферм, джерел водопостачання у розмірі не менше 500 м.

Застосування пестицидів за допомогою наземної апаратури врегульовано

Державними санітарними правилами «Транспортування, зберігання та застосування пестицидів у народному господарстві», якими встановлено, що при застосуванні пестицидів розташування працюючих відносно машин і апаратів повинно здійснюватись з урахуванням напрямку вітру таким чином, щоб виключити попадання пестицидів у зону дихання працюючих людей. Зона санітарного розриву від населених пунктів, тваринницьких комплексів, місць проведення ручних робіт по догляду за сільськогосподарськими культурами, водойм і місць відпочинку при вентиляторному обприскуванні повинна становити не менше 500 м, при штанговому та дощуванні – 300 м.

Таким чином в Україні, на законодавчому рівні встановлені, а на підзаконному – деталізовані вимоги до екологічно безпечних способів застосування засобів захисту рослин: визначено технічні засоби їх застосування, розміри санітарно-захисних зон, необхідні погодні умови та перелік превентивних заходів. Щодо обсягів використовуваних хімічних засобів, санітарні правила і норми вказують, що вони та спосіб їх застосування повинні бути попередньо обґрунтованими.

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» на осіб, які використовують засоби захисту рослин, покладено обов'язок не допускати забруднення ними продуктів харчування. Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» [103] від 23 грудня 1997 р. в редакції від 6 вересня 2005 р. визначає, що якщо у харчовому продукті перевищена максимальна межа залишків пестицидів, він вважається непридатним до споживання. Обіг таких продуктів забороняється.

Детальне врегулювання питання гранично допустимого вмісту пестицидів і агрохімікатів у продуктах рослинництва отримало на рівні Державних санітарних правил і норм 8.8.1.2.3.4-000-2001 «Допустимі дози, концентрації, кількості та рівні вмісту пестицидів у сільськогосподарській сировині, харчових продуктах, повітрі робочої зони, атмосферному повітрі, воді водойм, ґрунтах» (постанова Головного державного санітарного лікаря України від 20 вересня 2001 року) [104]. Незважаючи на те, що у назві йдеться лише про пестициди,

вказаний акт поширюється й на агрохімікати. У ньому визначені допустимі дози, концентрації, кількості та рівні вмісту залишків діючої речовини пестицидів у сільськогосподарській сировині, харчових продуктах, повітрі робочої зони, атмосферному повітрі, воді водоймищ, ґрунті, а також контрольовані (допустимі) дози, концентрації, кількості та рівні вмісту пестицидів, заборонених до використання в сільському господарстві України.

Звертаємо увагу на те, що сьогодні відносно залишків пестицидів у лікарській рослинній сировині в законодавстві України однозначний підхід відсутній: одними актами визначаються максимальні межі залишків, іншими їх наявність заборонена. Так, загальна стаття методів фармакогнозії Державної Фармакопеї України «Залишкові кількості пестицидів» регламентує обов'язкове випробування лікарської рослинної сировини, як мінімум на відповідність межах вмісту зазначених у списку цієї статті пестицидів [105, с. 301]. Якщо ж звернутися до національних санітарних вимог щодо якості сільськогосподарської сировини (ДСанПіН 8.8.1.2.3.4-000-2001), то вміст пестицидів у лікарських рослинах не допускається взагалі.

Розбіжності у правовому регулюванні норм вмісту залишкових кількостей пестицидів характерні й для продуктів дитячого та дієтичного харчування. Відповідно до положень ст. 13 Закону України «Про пестициди і агрохімікати» у спеціальних сировинних зонах, призначених для вирощування продукції для дитячого і дієтичного харчування, пестициди і агрохімікати застосовуються за спеціальними технологіями, які забезпечують одержання продукції, що відповідає санітарно-гігієнічним вимогам до дитячого та дієтичного харчування. Майже дослівно відтворює цю норму і Порядок надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 р. № 1195 [106]. В той же час відповідно до п. 7.11 ДСанПіН 8.8.1.2.001-98 виготовлення харчових продуктів для дитячого і дієтичного харчування допускається лише з екологічно чистої сировини, що виробляється у спеціальних сировинних зонах

при використанні безпестицидних технологій вирощування сільськогосподарських культур.

На нашу думку, в сучасних умовах, з метою гарантування максимальної безпечності продуктів дитячого харчування та лікарської сировини, дозволяти використання пестицидів і агрохімікатів при вирощуванні такої продукції недоцільно, оскільки навіть мінімальні кількості вказаних речовини мають здатність акумулюватися в організмі людини і, після досягнення певного рівня, викликати погіршення стану здоров'я. У зв'язку із цим вважаємо, що ч. 3 ст. 13 Закону України «Про пестициди і агрохімікати» потребує змін. Пропонуємо викласти її у наступній редакції: «У спеціальних сировинних зонах, призначених для вирощування продукції для дитячого і дієтичного харчування, а також при вирощуванні лікарської сировини застосування пестицидів і агрохімікатів не допускається».

Разом з кормами та водою пестициди можуть потрапляти до організму сільськогосподарських тварин і птахів, та, як наслідок, міститися у продукції тваринництва (молоці, м'ясі, яйцях). Питанню вдосконалення правового регулювання у сфері контролю за наявністю залишків цих препаратів у названій продукції присвячено «Загальнодержавну цільову економічну програму проведення моніторингу залишків ветеринарних препаратів та забруднюючих речовин у живих тваринах, продуктах тваринного походження і кормах, а також у харчових продуктах, підконтрольних ветеринарній службі, на 2010-2015 роки», затверджену Законом України від 4 червня 2009 р. [107] Ця програма прийнята з метою виконання вимог Директиви 96/23/ЄЕС, відповідно до якої імпорт тварин та харчових продуктів тваринного походження з третіх країн може бути дозволений лише за умови наявності відповідних планів державного моніторингу, а також гарантій достовірності результатів проведених досліджень.

Цілей програми планується досягти в три етапи. На першому (2010-2011 рр.) планувалося створити матеріально-технічну базу для виконання планів державного моніторингу, здійснення заходів з підтвердження

професійного рівня спеціалістів, залучених до виконання зазначених планів, а також активізувати роботу з акредитації державних лабораторій ветеринарної медицини. На другому (2011-2012 рр.) – заплановано розробку та впровадження підтверджуваних методик визначення залишків ветеринарних препаратів та забруднюючих речовин у живих тваринах, продуктах тваринного походження і кормах, а також у харчових продуктах, підконтрольних ветеринарній службі. Третій етап (2013-2015 рр.) передбачає остаточне формування системи проведення моніторингу залишків ветеринарних препаратів та забруднюючих речовин у названій продукції.

Водночас, варто зазначити, що сьогодні між національним законодавством та актами ЄС у досліджуваній сфері (Директива 96/23/ЄЕС, Регламент 839/2008/ЄС) наявний ряд розбіжностей. Зокрема, загальна кількість пестицидів, залишки яких дозволені у молоці та молокопродуктах у ЄС складає 25 речовин, а в Україні лише 4. Кількість же пестицидів, залишки яких можуть бути наявними у м'ясній продукції в нашій державі значно перевищує міжнародні вимоги: з 90 таких пестицидів, дозволених в Україні, у ЄС використовуються лише 26 [108]. Ця ситуація, очевидно, спричинена значною різницею між переліками дозволених до використання речовин: частина зареєстрованих у ЄС препаратів жодним чином не представлена в українському законодавстві і навпаки. Внаслідок цього, нормативними актами нашої держави не вимагається проведення перевірки продукції, зокрема імпортованої, на вміст деяких препаратів, використання яких дозволено у країні-експортері.

З метою усунення цієї прогалини та удосконалення правового регулювання у досліджуваній галузі, вважаємо за доцільне узгодити максимально допустимі рівні залишків таких препаратів у сільськогосподарській продукції з вимогами ЄС.

Порівняння ж допустимих рівнів вмісту пестицидів у сільськогосподарській продукції в Україні та ЄС свідчить про те, що національне законодавство містить більш жорсткі вимоги, що, безперечно, є позитивним та сприяє забезпеченню екологічної безпеки.

Як вже було зазначено, на сьогодні достовірні дані відносно безпечності або небезпечності для людини ГМО відсутні. Одні дослідники вказують на те, що генетично змінений білок, потрапляючи до організму людини, може викликати алергічні, загальнотоксичні та онкологічні зміни [109, с. 4]. Інші – відстоюють позицію про те, що генетично-змінена рослинна продукція має більшу харчову цінність та підлягає ретельнішій перевірці, а, відтак є безпечнішою за аналогічну продукцію, вирощену звичайним способом [71]. Таким чином, доки існує елемент невизначеності щодо можливих несприятливих наслідків генно-інженерної діяльності для здоров'я людини і навколишнього середовища, на нашу думку, держава повинна вживати найсуворіших заходів, спрямованих на запобігання можливим ризикам від використання ГМО, тобто діяти, виходячи з презумпції екологічної небезпеки.

Правила поводження з генетично модифікованими організмами у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні визначені рядом нормативних актів. Так, 12 вересня 2002 р. Україна приєдналася до Картахенського протоколу про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття [110], який спрямований на забезпечення належного рівня захисту в галузі безпечної передачі, обробки і використання живих змінених організмів, отриманих в результаті застосування сучасної біотехнології, які можуть мати несприятливий вплив на збереження і стале використання біологічного різноманіття, з урахуванням ризиків для здоров'я людини. Через 5 років після цього, 31 травня 2007 р., був прийнятий Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» [111]. Ним урегульовано питання поводження з генетично-модифікованими організмами, генетично-інженерної діяльності у замкненій та відкритій системах, а також державної реєстрації продукції, отриманої з використанням ГМО. Відповідно до названого акту, генетично модифікованим організмом визнається будь-який організм, у якому генетичний матеріал був змінений за допомогою штучних прийомів переносу генів, які не відбуваються у природних умовах.

Закон передбачає існування двох систем здійснення генетично-інженерної діяльності: замкненої і відкритої. Замкненою вважається система, за якої генетичні модифікації вносяться до організму, культивуються, обробляються, зберігаються, використовуються, підлягають транспортуванню, знищенню або похованню в умовах існування систем захисту, що запобігають контакту з населенням та навколишнім середовищем. Відкрита ж система передбачає контакт ГМО з населенням та навколишнім середовищем при запланованому вивільненні їх у навколишнє середовище, застосуванні у сільськогосподарській практиці, промисловості, медицині та в природоохоронних цілях, передачі технологій та інших сферах обігу ГМО. Зважаючи на викладене, увага у нашому дослідженні буде зосереджена на правовому регулюванні поведінки з ГМО саме у відкритій системі.

Генетично модифіковані організми, які використовуються у відкритій системі, повинні відповідати вимогам біологічної та генетичної безпеки за умови дотримання передбаченої технології використання. Обов'язковою умовою поведінки з такими організмами є наявність методів і методик їх ідентифікації, розроблених за міжнародними стандартами та затверджених в установленому порядку в Україні. Наразі наявні лише методики ідентифікації генетично модифікованих організмів у продуктах харчування. Вони розроблені на рівні наступних державних стандартів: ДСТУ ISO 24276:2008 (Продукти харчові. Методи виявлення генетично модифікованих організмів та продуктів з їхнім вмістом. Основні вимоги і визначення); ДСТУ CEN/TS 15568:2008 (Продукти харчові. Методи виявлення генетично модифікованих організмів та продуктів з їхнім вмістом. Відбір проб); ДСТУ ISO 21569:2008 (Продукти харчові. Методи виявлення генетично модифікованих організмів та продуктів з їхнім вмістом. Якісний метод на основі аналізу нуклеїнової кислоти); ДСТУ ISO 21570:2008 (Продукти харчові. Методи виявлення генетично модифікованих організмів та продуктів з їхнім вмістом. Кількісний метод на основі аналізу нуклеїнової кислоти); ДСТУ ISO 21571:2008 (Продукти харчові. Методи виявлення генетично модифікованих організмів та продуктів з їхнім

вмістом. Екстракція нуклеїнової кислоти) тощо.

Законом України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» також встановлено, що ГМО та продукція, вироблена з їх застосуванням, підлягає обов'язковій державній реєстрації. На виконання цього положення постановою Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2009 р. № 114 затверджено Порядок державної реєстрації генетично модифікованих організмів джерел харчових продуктів, а також харчових продуктів, косметичних та лікарських засобів, які містять такі організми або отримані з їх використанням [112], постановою від 23 липня 2009 р. № 808 – Порядок державної реєстрації генетично модифікованих організмів сортів сільськогосподарських рослин у відкритій системі [113], а постановою від 12 жовтня 2010 р. № 919 – Порядок державної реєстрації генетично модифікованих організмів джерел кормів, кормових добавок та ветеринарних препаратів, які містять такі організми або отримані з їх використанням [114]. Державну реєстрацію проводять, відповідно, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство аграрної політики та продовольства України і Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України. Реєстрація здійснюється безоплатно на п'ятирічний строк шляхом внесення продукції до Державних реєстрів генетично модифікованих організмів, які ведуть зазначені органи.

Вважаємо, що саме державна реєстрація здатна забезпечити потрапляння на ринок нешкідливих для здоров'я і навколишнього середовища ГМО та їх подальше використання, в тому числі, у сфері сільськогосподарського виробництва. Відповідно до названих вище нормативних актів для державної реєстрації ГМО фізична або юридична особа повинна подати до уповноваженого органу заяву (клопотання), в якій зазначається: найменування заявника, загальноприйнята (а у випадку реєстрації модифікованих сортів рослин – наукова) назва продукції. Крім того, порядком реєстрації генетично модифікованих організмів джерел харчових продуктів, а також харчових продуктів, косметичних та лікарських засобів та порядком реєстрації генетично

модифікованих організмів джерел кормів, кормових добавок та ветеринарних препаратів передбачене подання інформації про торговельне найменування генетично модифікованих організмів, призначення, види і способи застосування отриманої продукції.

До заяви (клопотання) повинні додаватися: висновок державної санітарно-епідеміологічної, а у разі, коли продукція містить генетично модифіковані організми або їх частини, здатні до самовідтворення або передачі спадкових факторів, також державної екологічної експертизи; висновок про рівень безпеки використання генетично модифікованих організмів та звіт підприємства, установи чи організації, що проводила державну апробацію (випробування), про її результати. Порядок реєстрації генетично модифікованих організмів джерел кормів, кормових добавок та ветеринарних препаратів та порядок реєстрації генетично модифікованих організмів сортів сільськогосподарських рослин вимагають додаткового подання інформації, яка містить вичерпні дані про вихідний сорт рослини та генетично модифікований організм, особливості здійснення його моніторингу та контролю.

У державній реєстрації ГМО може бути відмовлено у разі отримання: негативних висновків державної екологічної та (або) санітарно-епідеміологічної експертизи продукції; негативних результатів експертизи реєстраційних матеріалів (реєстраційного досьє); надходження науково обґрунтованої інформації щодо небезпеки продукції для здоров'я людини або навколишнього природного середовища.

Таким чином, на сьогодні розроблені порядки реєстрації усіх ГМО окрім засобів захисту рослин, отриманих з використанням ГМО, реєстрацію яких повинно проводити Міністерство екології та природних ресурсів України. При цьому, в усіх наявних на сьогодні порядках присутня прогресивна, на наш погляд, норма, про те, що у разі виявлення під час здійснення державного нагляду і контролю за дотриманням вимог біологічної та генетичної безпеки або проведення моніторингу, раніше невідомих небезпечних для здоров'я людини або навколишнього природного середовища властивостей генетично

модифікованих організмів, уповноважений орган приймає протягом десяти днів рішення про проведення повторної державної екологічної або державної санітарно-епідеміологічної експертизи таких генетично модифікованих організмів.

Порівнюючи три наведені акти, найбільш детально розробленим вважаємо Порядок державної реєстрації генетично модифікованих організмів джерел кормів, кормових добавок та ветеринарних препаратів, які містять такі організми або отримані з їх використанням. Зокрема, лише у ньому, в якості підстави для повторної експертизи ГМО визначено надходження попереджень чи офіційних повідомлень від МОЗ, МОН, Мінприроди чи Мінагрополітики про доведені, науково обґрунтовані факти чи оцінку ризику впливу генетично модифікованих організмів на здоров'я людини, тварин або навколишнє природне середовище. Крім того, на нашу думку, перелік документів, який згідно з названим актом вимагається для проведення державної реєстрації, забезпечує відповідні органи найбільш повною інформацією про конкретний організм і, таким чином, створює умови для прийняття зваженого рішення про його безпечність та доцільність реєстрації.

Водночас, за даними Мінагрополітики, Держветфітослужби та МОЗ України станом на жовтень 2012 року жодного ГМО в Україні не зареєстровано.

Державна реєстрація є обов'язковою передумовою отримання дозволу на вивільнення ГМО у відкритій системі, який уповноважений видавати центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів на безоплатній основі.

7 лютого 2011 р. наказом Мінприроди України затверджено Критерії оцінки ризику потенційного впливу генетично модифікованих організмів на навколишнє природне середовище [115]. Названий акт розроблено з метою визначення оцінки впливу на навколишнє природне середовище ГМО та їх метаболітів протягом всього виробничого циклу їх використання, можливості виникнення та вірогідних масштабів наслідків негативного впливу на довкілля

при поводженні з ГМО у відкритій системі. Відповідно до нього ризик потенційного впливу ГМО на навколишнє природне середовище пропонується оцінювати за такими критеріями: 1) безпечність і стабільність ГМО та його нащадків, фактори, що впливають на них, імовірність прояву непередбачуваних ефектів та властивостей, які обумовлені генетичною модифікацією; 2) безпечність ГМО для навколишнього природного середовища, включаючи вплив на біохімічні та біогеохімічні цикли у процесах розкладання органічного матеріалу у ґрунті; 3) безпечність ГМО для тварин з урахуванням можливого негайного та (або) віддаленого впливу на здоров'я тварин та наслідків для трофічного ланцюжка, який походить від вживання ГМО; 4) вплив ГМО на динаміку популяцій видів у середовищі, в яке здійснюється вивільнення, та генетичне різноманіття в кожній із них, включаючи вплив на нецільові організми, протягом не менше трьох поколінь; 5) вивченість взаємодії між ГМО і навколишнім природним середовищем та впливу ГМО на екосистему, в яку заплановане вивільнення; 6) наявність методів і методик ідентифікації ГМО, розроблених за міжнародними стандартами та затверджених в установленому порядку в Україні, а також методів виявлення та визначення ГМО у навколишньому природному середовищі; 7) наявність інструкцій з використання ГМО та методів, що гарантують біологічну і генетичну безпеку в процесі виробничого циклу, обробки, зберігання, транспортування, утилізації, знищення та знешкодження ГМО; 8) наявність планів запобіжних і ліквідаційних заходів щодо захисту навколишнього природного середовища у разі виникнення надзвичайної ситуації внаслідок незапланованого вивільнення ГМО у навколишнє середовище або виявлення його небажаного впливу.

Що стосується маркування ГМ-продукції, то варто відзначити, що деякі дослідники досить критично висловлюються з приводу його впливу на екологічну безпеку в сфері сільськогосподарського виробництва. Вони, в контексті обговорення доцільності маркування такої продукції, вказують, що «...навіть не зовсім сучасний прилад для аналізу ДНК коштує п'ять тисяч доларів, реактиви теж досить дорогі, а аналізу підлягають практично всі

продукти, які можуть містити ГМО. ...І навіщо? Щоб забезпечити право вибору, а не саме здоров'я. Зробити безпечними ГМ-продукти можемо тільки одним способом: використовуючи для їх виробництва безпечні генетично-модифіковані сорти, а саме – сорти, офіційно допущені для використання у сільськогосподарській діяльності» [109, с. 5]. Не погоджуючись із наведеною позицією в частині недоцільності маркування ГМ-продукції, звертаємо увагу на те, що інформація про наявність того чи іншого ГМО та його кількість у складі продукту дозволяє споживачеві прийняти рішення про доцільність його вживання і, цим самим, сприяє забезпеченню його внутрішньої екологічної безпеки. Крім того, як вказують Гетьман А.П. та Лозо В.І. обов'язкове маркування всіх генномодифікованих продуктів має подвійну мету: 1) інформувати споживача про наявність у продукті зазначеного ГМО; 2) підтримувати «мережу безпеки», засновану на відслідкованості цих продуктів на всіх стадіях виробництва та розміщення на ринку [73].

Відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів» [116] інформація про продукцію повинна містити позначку про наявність у її складі генетично модифікованих компонентів. 13 травня 2009 р. постановою Кабінету Міністрів України № 468 було затверджено Порядок етикетування харчових продуктів, які містять генетично модифіковані організми або вироблені з їх використанням та вводяться в обіг [117]. Відповідно до нього, харчовим продуктом, який містить генетично модифіковані організми, визнається такий харчовий продукт, який повністю або окремі його складники містять генетично модифіковані організми, вміст яких становить понад 0,9 відсотків, а харчовим продуктом, виробленим з використанням генетично модифікованих організмів – такий харчовий продукт, який не містить генетично модифікованих організмів, але повністю або частково вироблений з використанням сільськогосподарської продукції, вміст генетично модифікованих організмів в якій становив понад 0,9 відсотка. Уся вищезазначена продукція підлягає обов'язковому етикетуванню виробником (постачальником) із зазначенням відповідної інформації.

Значний вплив на рівень внутрішньої екологічної безпеки чинить також використання антибіотиків в якості стимуляторів росту тварин. Варто зазначити, що ставлення українського нормотворця до цього питання за останні роки кардинально змінилося. Сьогодні застосування цих речовин у кормах здійснюється відповідно до Закону України «Про ветеринарну медицину» [118] від 25 червня 1992 р. в редакції від 16 листопада 2006 р. Попередньою ж редакцією закону застосовувати з метою прискорення росту і збільшення продуктивності тварин біологічні стимулятори, антибіотики, гормональні та інші препарати, які пригнічували функцію залоз внутрішньої секреції, зокрема мали тиреостатичну, естрогенну, андрогенну або гестагенну дію заборонялося. Названі препарати могли використовуватися виключно для лікувальних цілей.

Внаслідок вступу України до СОТ у 2008 р. на неї було покладено обов'язок дозволити імпорт м'яса та м'ясної продукції, підданої впливові гормонів, що стимулюють ріст, а також включити до Закону України «Про ветеринарну медицину» положення про те, що будь-які вимоги стосовно максимального обсягу залишків гормонів, які стимулюють ріст, у харчових продуктах тваринного походження повинні відповідати міжнародним стандартам, затвердженим Комісією Кодекс Аліментаріус. Такі вимоги визначені на рівні стандарту Комісії Кодекс Аліментаріус «Максимальні залишкові концентрації ветеринарних препаратів у продуктах харчування» (CAC/MRL 2-2005) [119, с. 194-223]. Вони встановлюють максимально допустимі концентрації окремих ветеринарних препаратів у продуктах харчування в залежності від виду тварини та її тканини. У зв'язку із цим, 18 вересня 2008 р. до Закону України «Про ветеринарну медицину» були внесені відповідні зміни.

Відповідно до ст. 76 Закону України «Про ветеринарну медицину» обіг та використання в Україні кормових добавок, преміксів і готових кормів дозволяється тільки після їх державної реєстрації. Ця процедура проводиться згідно з положеннями про державну реєстрацію ветеринарних препаратів та про державну реєстрацію кормових добавок, преміксів та готових кормів,

затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. № 1349 [120]. Відповідно до названих актів реєстрація продукту, який може погіршити ветеринарно-санітарний та епізоотичний стан або заподіяти шкоду здоров'ю людей чи тварин, зокрема здоров'ю споживача шляхом погіршення характерних особливостей продуктів тваринного походження, а також може створити у споживача помилкове уявлення про них забороняється.

Водночас, з огляду на наміри України щодо інтеграції до Європейського Союзу та приведення її законодавства у відповідність до *Acquis communautaire*, вважаємо за доцільне зупинитися на основних положеннях актів ЄС щодо використання в якості стимуляторів росту в тваринництві антибіотиків та гормонів. При цьому варто зазначити, що у вказаному питанні ЄС часом свідомо порушує вимоги СОТ та забороняє використання майже всіх цих речовин [121, с. 83].

Регулюванню складу кормів для тварин у ЄС присвячена низка нормативних актів. Зокрема, у цій сфері діють Директива 2002/32/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 7 травня 2002 р. «Про небажані речовини в кормах для тварин» [122], Регламент № 1831/2003 Європейського Парламенту і Ради від 22 вересня 2003 р. «Про добавки у кормах для тварин» [123], Директива Ради ЄЕС 96/22 від 29 квітня 1996 р. «Щодо заборони на використання в тваринництві певних речовин, що мають гормональну або тиреостатичну дію» [124], а також Регламент Європейського парламенту та Ради № 767/2009 від 13 липня 2009 р. по розміщенню на ринку та використанню кормів, що вносить зміни до Регламенту Європейського парламенту і Ради № 1831/2003 і скасовує Директиву Ради 79/373/ЄЕС, Директиву Комісії 80/511/ЄЕС, Директиви Ради 82/471/ЄЕС, 83/228/ЄЕС, 93/74/ЄЕС, 93/113/ЄС і 96/25/ЄС та Рішення Комісії 2004/217/ЄС [125]. Відповідно до цих актів для вирощування тварин використання найбільш поширених гормональних препаратів (стильбенів, тиреостатиків, природних і синтетичних стероїдних гормонів) заборонено, дозволені вони лише в лікувальних цілях. Що ж стосовно антибіотиків, то вони, за винятком

кокцідіостатів і гістомоностатів, могли реалізовуватися і застосовуватися в якості кормових добавок лише до 31 грудня 2005 року. З 1 січня 2006 року зазначені речовини виключені з Реєстру кормових добавок Співтовариства. Кокцідіостати ж і гістомоностати, як кормові добавки, дозволені до застосування до 31 грудня 2012 року.

Таким чином, склалася ситуація, за якої правове регулювання використання в Україні стимуляторів росту тварин, а саме дозвіл на їх застосування, відповідає основним вимогам СОТ та, одночасно, суперечить актам ЄС у цій галузі, якими використання вищезазначених речовин заборонено. Відтак, зважаючи на те, що відповідно до Конституції України людина, її життя і здоров'я визнаються найвищою соціальною цінністю, з метою забезпечення екологічної безпеки та гармонізації національних нормативних актів із законодавством ЄС у названій сфері пропонуємо внести зміни до ч. 7 ст. 67 Закону України «Про ветеринарну медицину», виклавши її в наступній редакції: «Використання ветеринарних препаратів, які пригнічують функцію залоз внутрішньої секреції тварин (зокрема мають тиреостатичну, естрогенну, андрогенну і гестагенну дію, а також антибіотики та гормони) з метою стимуляції росту тварин забороняється. Їх використання допускається виключно з лікувальною метою». Водночас, на нашу думку, така заборона повинна бути не раптовою, а поступовою, що дозволить розробити та ввести в обіг альтернативні продукти, які замінять антибіотики та гормони. Для цього п.1 Прикінцевих положень Закону України «Про ветеринарну медицину» пропонуємо доповнити пп. 4 наступного змісту: «Використання гормонів та антибіотиків, за винятком кокцідіостатів і гістомоностатів, повинно бути припинене до 2014 р. Кокцідіостати і гістомоностати як кормові добавки можуть використовуватися до 2016 р.».

Наступною групою нормативних актів, спрямованих на регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва, є ті, якими встановлено вимоги екологічної безпеки у частині впливу транспортних засобів та сільськогосподарської техніки на сільгоспугіддя.

Зважаючи на шкоду, яку наносить навколишньому середовищу сільськогосподарська техніка та інші транспортні засоби, державою встановлені вимоги, спрямовані на регулювання екологічної безпеки у сфері їх використання. Ними врегульовано рівень шкідливих викидів із транспортних засобів, правила розміщення захисних насаджень і споруд вздовж автошляхів та гранично допустимий вміст небезпечних речовин у продуктах харчування.

Загальні вимоги щодо викидів шкідливих речовин із транспортних засобів визначені Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» та Законом України «Про транспорт» [126], у яких вказано, що при використанні транспортних та інших пересувних засобів, установок необхідним є додержання режиму їх експлуатації, спрямованого на запобігання та зменшення викидів і скидів у навколишнє природне середовище забруднюючих речовин та додержання встановлених рівнів фізичних впливів.

Законом України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 р. встановлено, що при спорудженні та експлуатації лінійних інженерних споруд (в тому числі доріг) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі здійснює постійний контроль за станом ґрунтового покриву на цих та прилеглих до них земельних ділянках, тобто, закріплено вимогу щодо здійснення контролю забруднення ґрунтів внаслідок руху транспортних засобів вздовж сільськогосподарських угідь. В той же час, названий акт не містить окремих положень щодо охорони ґрунтів від забруднення при використанні сільськогосподарської техніки. Зважаючи на те, що вказаний закон є основним у сфері охорони земель, на нашу думку, ст. 36 було б доцільно доповнити частиною наступного змісту: «При використанні сільськогосподарської техніки та інших механізмів на землях сільськогосподарського призначення, повинні вживатися заходи, спрямовані на запобігання забрудненню ними земель та атмосферного повітря».

Екологічні вимоги до сільськогосподарської техніки передбачені й у деяких державних стандартах. Так, ДСТУ EN 12761-1:2004, затверджений наказом Держспоживстандарту від 28 жовтня 2004 р. № 237 [127], містить

правила захисту навколишнього природного середовища при використанні машин, які здійснюють внесення засобів захисту рослин шляхом обприскування та опилання. Ним встановлено, що обприскувачі та їх складові повинні бути надійними і сконструйованими так, щоб їх можна було використовувати за призначенням, зводячи до мінімуму шкідливий вплив на довкілля.

Стосовно вимог до гранично допустимих рівнів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах транспортних засобів, Законом України «Про охорону атмосферного повітря» визначено, що для кожного типу пересувних джерел, що експлуатуються на території України, встановлюються нормативи вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів цих джерел, які розробляються з урахуванням сучасних технічних рішень щодо зменшення утворення забруднюючих речовин, зниження рівнів впливу фізичних факторів, очищення відпрацьованих газів та економічної доцільності. Проектування, виробництво й експлуатація транспортних та інших пересувних засобів і установок, вміст забруднюючих речовин у відпрацьованих газах яких перевищує нормативи або рівні впливу фізичних факторів, забороняються.

Як спосіб зменшення негативного впливу викидів транспортних засобів на стан безпечності сільськогосподарської продукції, законодавством України передбачено створення захисних зелених насаджень та встановлення вздовж доріг шумозахисних екранів (вони теж знижують рівні забруднення земельних ділянок шкідливими речовинами [128]). Вказані вимоги містяться у Земельному і Лісовому кодексах України, у ДБН В.2.3-4:2007 «Споруди транспорту. Автомобільні дороги» [129] та ВБН «Екологічні вимоги до автомобільних доріг (проектування)» [130].

Мунтян В.Л. [131, с. 62-65] ще у 1965 році вказував на необхідність розширення мережі полезахисних лісосмуг та вжиття ефективних заходів, спрямованих на збереження вже існуючих насаджень. Втім, стан полезахисних насаджень і через більш як п'ять десятиліть, залишається незадовільним. Як

зазначає Кулинич П.Ф., сьогодні спостерігається тенденція правової дерегуляції відносин у сфері закладення та підтримання у належному стані полезахисних лісосмуг. Науковець вказує, що, по-перше, діяльність щодо їх закладення розглядається не як важливий напрям охорони і використання сільськогосподарських земель, а як складова частина діяльності щодо лісорозведення; а, по-друге, спостерігається зменшення у відповідному законодавстві кількості норм, присвячених питанням створення та використання полезахисних лісосмуг [36, с. 512].

Крім цього, нормативними актами України не передбачено юридичної відповідальності за невиконання вимог щодо створення вздовж доріг захисних насаджень та розміщення шумозахисних екранів. Санкції наявні лише за знищення або пошкодження вже існуючих захисних насаджень, та й ті, на нашу думку, є недостатньо високими для запобігання новим правопорушенням.

Способом забезпечення екологічної безпеки продукції, вирощеної вздовж автомобільних доріг, є також встановлення гранично допустимих концентрацій шкідливих речовин у таких рослинах. Вказані показники містяться у державних стандартах для окремих видів сільськогосподарських культур. Водночас, привертає увагу той факт, що національне законодавство містить більш жорсткі вимоги у цій сфері порівняно із Кодексом Аліментаріус, який став обов'язковим для України після приєднання до СОТ. Так, поряд із передбаченими цим актом ртуттю, свинцем, кадмієм, миш'яком, міддю, цинком, оловом та залізом, ретельній перевірці на вміст у рослинній продукції підлягають також нікель, хром, селен, алюміній, фтор і йод [132].

Окремою проблемою видається практичне забезпечення контролю вмісту шкідливих речовин у рослинах, вирощених вздовж автошляхів. Це пояснюється тим, що сільськогосподарська продукція збирається з усього поля і, внаслідок того, що контроль здійснюється вибірково, а не зібраного врожаю в цілому, вірогідність потрапляння до контрольної партії рослин, зібраних вздовж автошляхів, є невеликою. Отже, належний рівень екологічної безпечності цих продуктів не забезпечується. Можна запропонувати два варіанти розв'язання

цієї проблеми. Першим є окреме збирання рослин, вирощених на певній відстані від дороги та подальший контроль вмісту в них небезпечних речовин. Другим, і, на нашу думку, більш прийнятним для цілей забезпечення екологічної безпеки, є заборона вирощування сільськогосподарських рослин, призначених для споживання людиною на визначеній відстані від проїжджої частини.

Для реалізації кожного із наведених варіантів, необхідним є нормативне закріплення безпечних для вирощування сільськогосподарських культур відстаней від автошляхів в залежності від інтенсивності руху на них. Так, наприклад, в Австрії заборонено випас худоби та вирощування сільськогосподарських культур вздовж автомобільних доріг з інтенсивністю руху більше 1000 одиниць транспортних засобів на годину [44, с. 73]. ДБН В.2.3-4:2007 «Споруди транспорту. Автомобільні дороги» вже містять класифікацію автомобільних доріг в залежності від інтенсивності руху. Відтак, саме на її основі вважаємо за доцільне розробити санітарні норми і правила, які б визначали безпечну відстань від автошляхів для вирощування сільськогосподарських культур, призначених для споживання людиною.

Загальні вимоги щодо забезпечення екологічної безпеки при розміщенні тваринницьких будівель і споруд встановлені у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» та деталізовані у санітарних нормах і правилах. Так, у досліджуваній сфері діють Санітарні правила та норми розміщення, влаштування та експлуатації малих ферм для утримання тварин (худоби, птахів, тварин) у населених пунктах Української Радянської Соціалістичної Республіки СанПіН № 5.02.12/н (затверджені постановою Головного державного санітарного лікаря УРСР від 30 червня 1989 р.) [133], а також Державні санітарні правила планування та забудови населених пунктів (затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 19 червня 1996 р.) [134]. Вони визначають розміри санітарно-захисних зон між тваринницькими підприємствами та сельбищною зоною населених пунктів в залежності від виду ферми та кількості тварин, які на ній утримуються.

Втім, названі акти містять і ряд недоліків. Так, розміри санітарно-захисних зон встановлено для свинокомплексів, поголів'ям до 12 тис., до 24 тис. та на 54 тис. і більше голів на рік. За такого формулювання неврегульованими, з незрозумілих причин, залишилися розміри санітарно-захисних зон для комплексів із поголів'ям від 24 до 54 тис. голів. Схожа ситуація має місце і щодо вівцеферм, кролеферм та птахівничих ферм: санітарно-захисні зони встановлені для підприємств з чітко визначеною кількістю голів (наприклад, вівцеферми на 50 голів – 25 м, на 75 голів – 50 м тощо). Таким чином, розмір санітарної зони для підприємств з іншою кількістю тварин залишається невизначеним. Викладене, на нашу думку, вказує на необхідність внесення змін до відповідного розділу цих санітарних правил, які б усунули виявлені недоліки.

Невиправданою видається й вимога збільшення санітарно-захисної зони у три рази вже після перевищення потужності свинокомплексу на 1 тис. голів понад 12 тис. голів на рік. У цьому випадку, вважаємо, що наявні усі підстави для проведення додаткової градації свинокомплексів потужністю від 12 до 24 тисяч голів на рік із тим, щоб мати можливість встановити адекватні розміри захисних зон.

Крім того, водночас із дослідженнями, які свідчать про те, що розмірів встановлених на сьогодні санітарних зон недостатньо, на практиці існує тенденція скорочення таких зон. Це пояснюється намаганням підприємців використовувати під розміщення тваринницьких комплексів території колишніх сільських товарних ферм, сільськогосподарських підприємств різного профілю, токів, об'єктів обслуговування сільськогосподарської техніки з наявними інженерними комунікаціями, що територіально розташовані в межах населених пунктів сільської місцевості з одного боку, та неконтрольованим розширенням території житлової забудови в межах сільських населених пунктів – з іншого. Щодо птахівницьких комплексів, то тут також прослідковується тенденція наближення до житлової забудови, яка для більшості підприємств знаходиться на відстані від 130 до 310 м від їх джерел викидів.

Таким чином, склалася ситуація, за якої межі санітарно-захисних зон не дотримуються, а державні органи дозволяють розміщення тваринницьких і птахівницьких комплексів з порушенням вимог законодавства. При цьому вони керуються максимально дозволеними межами забруднення довкілля на рівні меж сельбищної території. За таких обставин, вважаємо за доцільне скасувати у цій сфері нормативно визначені розміри санітарно-захисних зон для об'єктів, що будуються. Натомість встановлювати їх для кожного суб'єкта господарювання індивідуально під час розроблення проектної документації, враховуючи прогнозовані рівні забруднення навколишнього середовища.

Забезпеченню екологічної безпеки при розміщенні тваринницьких комплексів присвячена й окрема частина ДБН В.2.2-1-95 «Будівлі і споруди для тваринництва», затверджених наказом Держкоммістобудування України від 27 січня 1995 р. [135]. Вона містить вимоги щодо неперевищення рівня гранично допустимих викидів та концентрацій хімічних та біологічних інгредієнтів у навколишньому середовищі, а також дотримання захисних зон сельбищної території. Крім цього, ДБН В.2.2-1-95 вимагають враховувати при виборі місця розташування тваринницького комплексу фоновий вміст небезпечних хімічних та біологічних речовин і рівень шумового забруднення.

Норми, спрямовані на охорону навколишнього середовища містяться також в ДБН Б.2.4-4-97 «Планування і забудова сільських поселень. Планування і забудова малих сільськогосподарських підприємств та селянських (фермерських) господарств», затверджених наказом Держкоммістобудування України від 27 березня 1997 р. [136]. Даним актом встановлено, що при забудові території сільськогосподарськими підприємствами, забруднення від яких можуть негативно впливати на санітарний стан навколишнього середовища або здоров'я населення, фонові концентрації шкідливих речовин в атмосферному повітрі, воді, ґрунті тощо необхідно узгоджувати з санепідслужбою. При розробці заходів по охороні природних ресурсів названі ДБН вимагають враховувати санітарно-гігієнічні відстані від джерел забруднення та вимоги, передбачені в ДБН Б.2.4-3-95.

Досить значною прогалиною у регулюванні екологічної безпеки при розміщенні тваринницьких і птахівницьких комплексів, на нашу думку, є відсутність вимоги щодо контролю рівнів викидів мікрофлори та вірусів із цих об'єктів. За даними Інституту гігієни та медичної екології ім. О.М. Марзєєва Академії медичних наук України на сьогодні немає об'єктивних методів визначення сили та інтенсивності дії запахів на людину, а концентрації специфічних речовин, що у комплексі створюють стійке відчуття запаху, часто є значно меншими за поріг сприйняття лабораторного обладнання. Тому, навіть при наявності численних скарг населення на стійке відчуття неприємних запахів навколо діючих комплексів, неможливо об'єктивно оцінити ступінь їх несприятливого впливу за фактором розповсюдження неприємних запахів. У зв'язку із цим, вважаємо необхідним розроблення та впровадження таких технологій і методик. Крім того, з метою вдосконалення правового регулювання у цій галузі, пропонуємо доповнити Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» нормою щодо обов'язкового контролю прогнозованого та поточного рівнів викидів мікрофлори та вірусів з тваринницьких комплексів, який має здійснюватися як їх власниками, так і уповноваженими державними органами.

Відповідно до постанови Кабінету міністрів України від 27 липня 1995 р. № 554 [137] тваринницькі комплекси, продуктивністю більш як 5000 голів та птахофабрики, віднесені до об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку. Відтак, на них поширюються вимоги законодавства про об'єкти підвищеної небезпеки: такі об'єкти повинні бути ідентифіковані, мати декларацію безпеки та плани локалізації і ліквідації аварій, суб'єкт господарської діяльності, а також підприємства, установи, організації, що експлуатують такі об'єкти повинні застрахувати свою відповідальність за шкоду, яка може бути заподіяна аваріями на них і т.ін. [80, ст.ст. 9-11, 16].

Водночас, з тексту цього акту незрозумілим залишається те, на яких саме тварин поширюється вимога про продуктивність більш як 5000 тисяч голів для віднесення до об'єктів підвищеної небезпеки. У зв'язку із цим, з метою

конкретизації положень названої постанови, вважаємо за необхідне внести до переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку зміни, які б усунули цю невизначеність. Варто зазначити, що саме такого підходу дотримувались розробники проекту постанови Кабінету Міністрів України, якою затверджується перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку [138]. Відповідно до названого проекту до таких об'єктів у сфері тваринництва, птахівництва та риборозведення пропонується відносити тваринницькі комплекси для вирощування свиней (3 тис. голів та більше), великої рогатої худоби (1 тис. голів та більше), овець або кіз (400 голів та більше), хутрових тварин, птиці (60 тис. кур-несучок і більше, 85 тис. бройлерів і більше) та інших; рибоводні господарства; об'єкти забою тварин; виробництва або установки із переробки та утилізації відходів тваринництва, птахівництва та риборозведення тощо.

Загальні вимоги у галузі поводження з відходами визначені у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», норми ж, спрямовані на запобігання забрудненню окремих природних ресурсів сільськогосподарськими відходами містяться у поресурсовому законодавстві. Спеціальним актом у цій сфері є Закон України «Про відходи» [139] від 5 березня 1998 р., який встановлює права та обов'язки суб'єктів господарювання у сфері поводження з відходами. Так, вони мають право на зберігання відходів у спеціально відведених місцях чи об'єктах відповідно до санітарних норм і правил утримання територій. До обов'язків віднесено недопущення зберігання та видалення відходів у несанкціонованих місцях чи об'єктах; здійснення контролю за станом місць чи об'єктів розміщення власних відходів; відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, здоров'ю та майну громадян, підприємствам, установам та організаціям внаслідок порушення встановлених правил поводження з відходами, відповідно до законодавства України та ін. На нашу думку, всі вищезазначені вимоги поширюють свою дію і на відходи сільськогосподарського виробництва.

Названий закон містить також окремі норми, присвячені поводженню з

відходами тваринного походження, але вимоги у цій сфері зводяться лише до особливостей утилізації таких відходів. Норми ж, спрямовані на регулювання екологічної безпеки при їх збиранні та зберіганні у названому законі відсутні. Водночас, у науковій літературі, з огляду на специфічні риси відходів, що утворюються у досліджуваній сфері, висловлюється думка про доцільність встановлення для них окремого правового режиму [140, с. 109].

Крім того, необґрунтованим видається невіднесення Законом України «Про відходи» продуктів життєдіяльності тварин до аналізованої групи відходів, адже Державним класифікатором відходів ДК 005-96 [141] екскременти, сечовина та гній (включно струхлявіле сіно та солома) від худоби включені до групи «Відходи вирощування тварин та виробництва продукції тваринництва».

На підставі викладеного, з метою усунення колізій між чинними нормативно-правовими актами, вважаємо за доцільне уточнити визначення відходів тваринного походження та викласти відповідний абзац ст. 1 Закону України «Про відходи» у наступній редакції: «відходи тваринного походження – загиблі тварини, відходи, що утворилися внаслідок виготовлення продукції із тваринної сировини, непридатної для споживання людиною і твариною, що підлягають обов'язковій утилізації, а також продукти метаболізму, крім тих, що використовуються для виробництва біогазу або органічних добрив». Крім цього, вважаємо за доцільне доповнити ст. 35-2 названого закону положеннями, які б визначали особливості збирання та зберігання таких відходів, в залежності від рівня їх небезпечності.

Конкретні правила щодо допустимої кількості відходів тваринництва, порядку їх збору та утилізації визначені ДБН В.2.2-1-95 Будівлі і споруди для тваринництва, а також Санітарними правилами і нормами СанПіН № 5.02.12/н Розміщення, влаштування та експлуатації малих ферм для утримання тварин (худоби, птахів, тварин) у населених пунктах Української РСР. Так, СанПіН № 5.02.12/н закріплюють вимоги щодо поводження з відходами: річну кількість гною, порядок його видалення, зберігання та вимоги до утилізації.

Відповідно до них, знезараження гною і посліду необхідно проводити біотермічним методом на майданчиках з твердим водонепроникним покриттям. Рідина, що виділяється з гною та посліду, разом з атмосферними опадами, повинна збиратися у жигозбірнику. Вибір земельної ділянки для утилізації гною і посліду здійснюється одночасно з вибором майданчика для будівництва. Її площа визначається з урахуванням маси та виду відходів, допустимих навантажень на одиницю площі, ґрунтово-кліматичних та інших умов.

З урахуванням викладеного, варто відзначити, що законодавство України, спрямоване на регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва складається з великої кількості нормативних актів різної юридичної сили та галузевої належності. При цьому, значне коло питань у досліджуваній галузі врегульовано у відповідності до вимог, що висуває до законодавства у цій сфері Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року», а саме – відповідають Конституції України; наближені до вимог ЄС; відповідають міжнародним актам, до яких приєдналася Україна; є соціально прийнятними та реалістичними. В той же час, окремі питання залишились нерегульованими або недостатньо врегульованими. Виявлені недоліки законодавства, на нашу думку, можна поділити на технічні (нечітке формулювання норм права) та змістовні (колізії між нормативними актами різної юридичної сили; колізії між національним законодавством та вимогами, взятими у зв'язку із вступом до СОТ та ЄС; прогалини процесуального законодавства; прогалини матеріального законодавства).

Крім цього, за результатами проведеного аналізу, було встановлено, що значна кількість норм у названій галузі належить до відомчих, а, отже, не підлягає опублікуванню у засобах масової інформації, що, на нашу думку, ускладнює доступ до них суб'єктів відповідних правовідносин і, таким чином, не сприяє забезпеченню екологічної безпеки.

Вважаємо, що означені недоліки можуть бути усунені шляхом внесення запропонованих змін та доповнень до чинного законодавства, а подальшому –

шляхом систематизації проаналізованих вище правових норм у єдиному кодифікованому акті. Зокрема, вони можуть складати окрему главу у розділі «Заходи щодо забезпечення екологічної безпеки» проекту Екологічного кодексу України, яка могла б мати назву «Заходи щодо забезпечення екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва», та, на нашу думку, має містити статті, присвячені регулюванню екологічної безпеки в рослинництві і тваринництві, що включатимуть, серед іншого, чіткі посилання на відповідні нормативно-технічні акти.

РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА СКЛАДОВА РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СФЕРІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

2.1. Органи державної влади в галузі регулювання екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні

Як вже було зазначено, державне регулювання проявляється через державно-владний вплив на відповідні суспільні відносини, який здійснюється через систему уповноважених державних органів.

Порівнюючи державне регулювання з державним управлінням, В.Б. Авер'янов вказує, що регулювання охоплює ширшу, порівняно з управлінням, сферу організаційної діяльності. Управління, на його думку, означає цілеспрямований вплив саме на об'єкти управління, використання методів, що передбачають підпорядкування цих об'єктів управлінському впливу з боку суб'єкта управління. Регулювання ж пов'язане з впливом не стільки на об'єкти управління, скільки на оточуюче середовище та передбачає високий ступінь альтернативності поведінки керованих об'єктів. Відтак, державне регулювання створює умови для діяльності суб'єктів та об'єктів управління в напрямі, який є бажаним для держави і за яким відбуватиметься розвиток системи управління в цілому [142, с. 82]. Водночас, науковець наголошує на тому, що державне регулювання не може бути реалізоване без застосування методів безпосереднього впливу на об'єкти управління, і тому воно, зрештою, неможливе без державного управління [142, с. 83].

Зважаючи на викладене, в межах аналізу правового регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні вважаємо за доцільне дослідити систему та повноваження органів державної влади, що здійснюють регулювання та управління у цій галузі.

Науково обґрунтованою, вдалою та такою, що відповідає особливостям еколого-правової сфери, на нашу думку, є класифікація органів в галузі

екології, яку запропонували упорядники збірника нормативно-правових актів України «Органи державної влади у галузі екології» [143, с. 4-9]. Вважаємо, що на її основі систему державних органів у галузі регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні можна класифікувати наступним чином:

1) органи державної влади (Президент України, Верховна Рада України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим);

2) органи державного управління загальної компетенції, які, в свою чергу, поділяються на органи центральної виконавчої влади (Кабінет Міністрів України) та органи місцевої виконавчої влади (місцеві державні адміністрації);

3) органи спеціального державного управління:

- органи надвідомчого управління і контролю (Міністерство екології та природних ресурсів України, Міністерство охорони здоров'я України);
- органи спеціалізованого галузевого управління (Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України);
- органи спеціального поресурсового управління (Державне агентство земельних ресурсів України, Державне агентство водних ресурсів України);
- органи спеціалізованого функціонального управління (Державна екологічна інспекція України, Державна санітарно-епідеміологічна служба, Державна інспекція сільського господарства України, Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України, Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів та Державна архітектурно-будівельна інспекція України).

Відповідно до Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» [144] систему центральних органів виконавчої влади складають міністерства України та інші центральні органи виконавчої влади. Міністерства забезпечують формування та реалізують державну політику в одній чи

декількох сферах. Центральні ж органи виконавчої влади утворюються для виконання окремих функцій з реалізації державної політики як служби, агентства, інспекції. Їх діяльність спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через відповідних міністрів.

З огляду на те, що назва державного органу повинна відповідати виконуваним ним функціям, вважаємо за доцільне провести розмежування завдань, які покладаються на інспекцію, агентство та службу. Відповідно до ст. 17 вищеназваного закону у разі, якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складає надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам, центральний орган виконавчої влади утворюється як *служба*; якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складає управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління, центральний орган виконавчої влади утворюється як *агентство*; якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають контроль і нагляд за дотриманням державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, юридичними та фізичними особами актів законодавства, центральний орган виконавчої влади утворюється як *інспекція*.

З метою виявлення особливостей інституційно-правової складової регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні, вважаємо за доцільне більш детально дослідити компетенцію уповноважених у цій галузі органів.

Не дивлячись на те, що Верховна Рада України та Президент України не належать до органів, які здійснюють державне управління, з огляду на особливу мету їх створення і діяльності, а також важливість виконуваних функцій, вважаємо за доцільне проаналізувати основні їх повноваження в частині регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні.

Верховна Рада України (далі – ВРУ) є єдиним законодавчим органом в Україні. Її повноваження щодо регулювання екологічної безпеки в цілому та у

сфері сільськогосподарського виробництва зокрема, закріплені у Конституції України та Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища». Ними є:

а) визначення основних напрямів державної політики у галузі охорони навколишнього природного середовища (так, 21 грудня 2010 року Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року»);

б) затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку та охорони довкілля. У галузі правового регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні на сьогодні діють «Загальнодержавна цільова економічна програма проведення моніторингу залишків ветеринарних препаратів та забруднюючих речовин у живих тваринах, продуктах тваринного походження і кормах, а також у харчових продуктах, підконтрольних ветеринарній службі, на 2010-2015 роки» і «Загальнодержавна програма поводження з токсичними відходами». Щодо програми поводження з небезпечними відходами ВРУ прийнято постанову, в якій наголошується на необхідності її розроблення [145]. Крім цього, зважаючи на перелік, визначених Законом України «Про державні цільові програми» [146] умов, за яких розробляється програма, можемо говорити про те, що сьогодні наявні усі необхідні підстави для розроблення і прийняття державної програми забезпечення екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва;

в) визначення правових основ регулювання відносин у галузі охорони навколишнього природного середовища, в тому числі щодо прийняття рішень про обмеження, зупинення (тимчасово) або припинення діяльності підприємств і об'єктів, в разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Реалізація цього повноваження відбувається шляхом розроблення та прийняття законів і постанов, які містять норми, спрямовані на регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва

в Україні. В частині визначення правових основ припинення діяльності підприємств і об'єктів, в разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища ВРУ було затверджено Порядок обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища [147];

г) визначення повноважень рад, порядку організації та діяльності органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Результатом реалізації цього повноваження є Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [148], окремою статтею якого визначені повноваження виконавчих комітетів сільських, селищних та міських рад у сфері охорони навколишнього природного середовища. Крім того, у переважній більшості законів, які регулюють окремі питання забезпечення екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні визначена компетенція рад та інших органів управління у цій галузі.

Таким чином, ВРУ, на нашу думку, наділена необхідним обсягом повноважень для належної регламентації відносин щодо забезпечення екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні. Водночас, деякі з них, зокрема, затвердження загальнодержавних програм, належним чином не реалізуються.

Наступним органом державної влади, який виконує ряд важливих функцій, спрямованих на регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва є Президент України. На нього, як на главу держави, гаранта додержання Конституції України, прав та свобод людини і громадянина, покладається обов'язок забезпечувати національну безпеку та здійснювати керівництво у цій галузі. При Президентові України для координації питань національної безпеки й оборони створена Рада національної безпеки і оборони України (далі – РНБО), яку він і очолює. Її компетенція визначена Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони

України» [149].

В межах виконання своїх повноважень РНБО прийняла ряд рішень, які в тій чи іншій мірі стосуються регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва, зокрема: рішення РНБО «Про стан агропромислового комплексу та заходи щодо забезпечення продовольчої безпеки України [150] від 9 грудня 2005 р., «Про біологічну безпеку» [151] від 27 лютого 2009 р. та «Про державне регулювання у сфері поводження з відходами» [152] від 15 січня 2010 р. Зважаючи на те, що одним із завдань РНБО є координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної, в тому числі екологічної безпеки, названі рішення містять перелік заходів, які повинні вжити Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади з метою усунення виявлених недоліків.

Для реалізації повноважень у сфері регулювання біологічної безпеки у складі РНБО створена Комісія з біобезпеки та біологічного захисту при Раді національної безпеки і оборони України [153], основними завданнями якої є: здійснення аналізу існуючих та можливих загроз біологічного походження національній безпеці України; здійснення аналізу виконання державних цільових програм, стану реалізації заходів у сфері біобезпеки та біологічного захисту; узагальнення міжнародного досвіду з формування і реалізації державної політики у сфері біобезпеки та біологічного захисту; розроблення і внесення Раді національної безпеки і оборони України пропозицій щодо: 1) визначення національних інтересів України у сфері біобезпеки та біологічного захисту; 2) удосконалення правового регулювання у сфері біобезпеки та біологічного захисту; 3) удосконалення системи оперативного інформаційно-аналітичного забезпечення Голови РНБО України (у тому числі альтернативною інформацією) з питань біобезпеки та біологічного захисту.

При цьому, проаналізувавши діяльність РНБО, можемо зробити висновок про недостатню увагу з боку цього органу до питань регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні: названій проблематиці не присвячено жодного самостійного рішення, лише окремі її

аспекти фрагментарно врегульовані в межах рішень щодо поводження з відходами та забезпечення біологічної безпеки. Відтак, вважаємо, що РНБО не виконує в повній мірі покладених на неї обов'язків, щодо координації і контролю діяльності органів виконавчої влади у галузі національної безпеки, невід'ємною складовою якої є екологічна безпека в сфері сільськогосподарського виробництва.

Органом державного управління загальної компетенції, вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України (далі – КМУ). Його повноваження в частині регулювання екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва визначені Конституцією України, законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про Кабінет Міністрів України» [154] та деякими іншими актами. Відповідно до них, Кабінет Міністрів України в досліджуваній галузі:

1) забезпечує реалізацію визначеної Верховною Радою України екологічної політики, виконання Конституції, законів України та актів Президента України;

2) забезпечує розробку державних цільових, міждержавних екологічних програм. Так, постановою ВРУ «Про розроблення Загальнодержавної програми поводження з небезпечними відходами» на КМУ покладено обов'язок розробити та подати на розгляд ВРУ проект Загальнодержавної програми поводження з небезпечними відходами до 2015 року;

3) затверджує державні цільові програми у визначених законодавством сферах (крім програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля, які за поданням КМУ затверджуються законом). Так, питанням екологізації сільськогосподарського виробництва та гарантування безпечності продовольства присвячено окремий розділ Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року, затвердженої постановою КМУ від 19 вересня 2007 р. № 1158 [155];

4) координує діяльність органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, пов'язану з охороною навколишнього природного середовища, виконанням державних, регіональних і

міждержавних екологічних програм;

5) здійснює в межах своїх повноважень державне управління у сфері охорони та раціонального використання землі, її надр, водних ресурсів, рослинного і тваринного світу, інших природних ресурсів.

Наступними за КМУ органами державного управління загальної компетенції в галузі регулювання екологічної безпеки в досліджуваній сфері є місцеві державні адміністрації. Їх компетенція визначена Законом України «Про місцеві державні адміністрації» [156], в якому вказано, що місцева державна адміністрація в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою. Таким чином, названий орган в частині регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні:

1) розробляє, подає на затвердження відповідної ради та забезпечує виконання регіональних екологічних програм, в тому числі, в галузі забезпечення екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні;

2) вживає заходів щодо відшкодування шкоди, заподіяної порушенням законодавства в галузі забезпечення екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні підприємствами, установами, організаціями і громадянами;

3) інформує населення про екологічно небезпечні аварії та ситуації у досліджуваній галузі, а також про заходи, що вживаються для їх поліпшення;

4) вносить пропозиції в установленому законом порядку про зупинення діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності у разі порушення ними санітарних правил та (або) законодавства щодо забезпечення екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні;

5) здійснює контроль за використанням відходів з урахуванням їх ресурсної цінності та вимог безпеки для здоров'я людей і навколишнього

природного середовища та розглядає справи про адміністративні правопорушення або передає їх матеріали на розгляд інших державних органів.

Крім того, ст. 20-4 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначено наступні повноваження цих органів у досліджуваній сфері:

- участь у проведенні моніторингу стану довкілля;
- участь у розробленні стандартів щодо регулювання використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища від забруднення та інших шкідливих впливів;
- проведення державної екологічної експертизи;
- затвердження за поданням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, для підприємств, установ і організацій лімітів використання природних ресурсів (крім природних ресурсів загальнодержавного значення), скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище (крім скидів, що призводять до забруднення природних ресурсів загальнодержавного значення, навколишнього природного середовища за межами відповідної території) та лімітів на утворення і розміщення відходів;
- видача дозволів на захоронення (складування) відходів (крім небезпечних), викиди шкідливих речовин у навколишнє природне середовище, спеціальне використання природних ресурсів відповідно до законодавства¹.

Серед органів надвідомчого управління в галузі регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні центральне місце займає Міністерство екології та природних ресурсів України (далі – Мінприроди України), компетенція якого визначена Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», Положенням про

---

¹ Відповідно до змін, внесених Законом України від 16 жовтня 2012 року № 5456 [157] з 18 травня 2013 року на обласні, Київську та Севастопольську міські державні адміністрації у сфері охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів покладено функції територіальних органів Мінприроди.

Міністерство екології та природних ресурсів України [158] та рядом інших нормативних актів.

З метою регулювання екологічної безпеки в названій сфері міністерство наділене комплексом повноважень, які можна згрупувати за наступними напрямками: нормотворча діяльність, проведення моніторингу навколишнього середовища і державної екологічної експертизи, здійснення робіт зі стандартизації і сертифікації, дозвільна діяльність і т. ін.

У галузі нормотворення названий орган: забезпечує нормативно-правове регулювання з питань здійснення операцій, пов'язаних із поводженням з відходами; ведення реєстрів місць видалення відходів та об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів; надання документів дозвільного характеру у цій сфері; щодо переліку пестицидів і агрохімікатів, використання яких дозволено в Україні; визначення відповідності пестицидів і агрохімікатів сертифікатам якості, визначення залишкових кількостей пестицидів і агрохімікатів; екологічної експертизи; оцінки ризику потенційного впливу ГМО на навколишнє природне середовище; встановлення переліку земель, на яких застосовується обмеження щодо вирощування генетично модифікованих сортів рослин; визначення величин фонових концентрацій забруднюючих речовин в атмосферному повітрі; визначення переліків фізичних та біологічних факторів, а також критеріїв визначення стаціонарних джерел забруднення, для яких розробляються нормативи гранично допустимого рівня впливу фізичних і біологічних факторів на стан атмосферного повітря; визначення переліків типів устаткування, для яких розробляються нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин зі стаціонарних джерел, правил технічної експлуатації установок очистки газу; організації та проведення перевірок суб'єктів господарювання, органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства та законодавства з питань екологічної безпеки; оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення.

На виконання перелічених повноважень, міністерством розроблено і

затверджено ряд нормативних актів, зокрема, наказ «Про затвердження зразків заявок, що подаються суб'єктами господарювання на випробування та державну реєстрацію пестицидів та агрохімікатів» [159], затверджено «Критерії оцінки ризику потенційного впливу генетично модифікованих організмів на навколишнє природне середовище» [160] та ін.

В межах цієї ж групи функцій Мінприроди України визначає переліки фізичних та біологічних факторів, а також критерії визначення стаціонарних джерел забруднення, для яких розробляються нормативи гранично допустимого рівня впливу фізичних і біологічних факторів на стан атмосферного повітря; розробляє і вводить у дію нормативи допустимих рівнів шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів на стан навколишнього природного середовища; забезпечує нормативно-правове регулювання лімітів забору, використання води та лімітів скиду забруднюючих речовин у водні об'єкти. Зокрема, наказом Мінприроди України затверджено «Нормативи граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин зі стаціонарних джерел» [161], підготовлено проект наказу Мінприроди України «Про затвердження Інструкції з проведення інвентаризації стаціонарних джерел викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря», розроблено та затверджено ряд методичних вказівок по використанню та визначенню залишкових кількостей пестицидів і агрохімікатів [162].

Міністерство організовує проведення моніторингу навколишнього середовища та забезпечує функціонування загальнодержавної інформаційно-аналітичної системи моніторингу навколишнього середовища; готує і подає на розгляд Верховної Ради України щорічну Національну доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні.

Також до повноважень Мінприроди України у досліджуваній нами галузі належить проведення державної екологічної експертизи у сфері сільськогосподарського виробництва стосовно об'єктів, рішення щодо затвердження (схвалення) яких приймається Кабінетом Міністрів України. Вона здійснюється на підставі Закону України «Про екологічну

експертизу» [163] та Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища України». Відповідно до вказаних актів, об'єктами державної екологічної експертизи у галузі регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні є: документація по впровадженню нової техніки, технологій, матеріалів і речовин (у тому числі тих, що закуповуються за кордоном), які можуть створити потенційну загрозу навколишньому природному середовищу; документація щодо генетично модифікованих організмів, що призначаються для використання у відкритій системі; проекти законодавчих та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини в галузі забезпечення екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів, а також діяльності, що може негативно впливати на стан навколишнього природного середовища. Зокрема, протягом 2011 року міністерством було затверджено 7 висновків державної екологічної експертизи за реєстраційними матеріалами пестицидів і агрохімікатів [162].

У сфері дозвільної діяльності Мінприроди України погоджує проекти лімітів на утворення та розміщення небезпечних відходів; погоджує місця розміщення об'єктів поводження з небезпечними відходами; видає, анулює, здійснює переоформлення та видачу дублікатів дозволів на 1) виробництво, зберігання, транспортування, використання, захоронення, знищення та утилізацію отруйних речовин, у тому числі продуктів біотехнології та інших біологічних агентів; 2) здійснення операцій у сфері поводження з небезпечними відходами; 3) вивільнення ГМО у відкритій системі; 4) викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами для об'єктів першої групи; 5) викиди забруднюючих речовин, для яких не встановлено відповідних нормативів екологічної безпеки для об'єктів першої групи.

Крім цього, назване міністерство проводить акредитацію підприємств, установ та організацій, які проводять державні випробування пестицидів і агрохімікатів, здійснює державну реєстрацію пестицидів і агрохімікатів, веде переліки пестицидів і агрохімікатів, дозволених для використання в Україні,

затверджує регламенти їх застосування.

Водночас, відповідно до п. 47 ч. 4 положення про Міністерство екології та природних ресурсів України, Мінприроди України виконує, також, й інші повноваження, визначені законом та покладені на нього Президентом України. До таких «інших повноважень, визначених законом» у галузі регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва сьогодні можна віднести розробку критеріїв оцінки ризику потенційного впливу ГМО на навколишнє природне середовище (Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично-модифікованих організмів»).

Слід зазначити, що видається суперечливим визначення Мінприроди України як головного органу в системі центральних органів виконавчої влади у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання, відтворення та охорону природних ресурсів (ч. 2 п. 1 Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України). Адже сьогодні названий орган здійснює лише нормативно-правове регулювання у цій сфері, а також координує діяльність спеціально уповноважених центральних органів виконавчої влади, які реалізують контрольно-наглядові функції (для цілей нашого дослідження таким органом виступає Державна екологічна інспекція України). У зв'язку із цим, вважаємо за доцільне слова «...а також у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання, відтворення та охорону природних ресурсів» ч. 2 п. 1 названого положення замінити на «...а також у сфері регламентації та координації діяльності уповноважених суб'єктів у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання, відтворення та охорону природних ресурсів».

Для реалізації функцій міністерства на місцях створені державні

управління охорони навколишнього природного середовища (далі – управління), які діють на підставі положення про Державне управління охорони навколишнього природного середовища в областях, містах Києві та Севастополі [164]. Проте, система цих органів наразі перебуває у стані реформування. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації повноважень органів виконавчої влади у сфері екології та природних ресурсів, у тому числі на місцевому рівні» з 18 травня 2013 року повноваження територіальних органів Мінприроди покладено на обласні, Київську та Севастопольську міські державні адміністрації, а на території АРК – на орган виконавчої влади АРК з питань охорони навколишнього природного середовища; постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2013 року [165] територіальні органи Мінприроди як юридичні особи публічного права ліквідовано та встановлено, що вони продовжуватимуть виконувати свої повноваження до 17 травня 2013 року.

Через Міністра екології та природних ресурсів України у досліджуваній галузі спрямовується і координується діяльність Державного агентства водних ресурсів України та Державної екологічної інспекції України.

Державне агентство водних ресурсів України (далі – Держводагентство України), відповідно до положення про нього [166] в частині регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні:

1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств;

2) забезпечує функціонування системи державного моніторингу довкілля в частині проведення радіологічних і гідрохімічних спостережень на водних об'єктах комплексного призначення, транскордонних водотоках, водогосподарських системах міжгалузевого і сільськогосподарського водопостачання;

3) проводить аналіз якості поверхневих вод та сповіщає органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування, а також населення через засоби масової інформації про рівень забрудненості таких вод; організовує розроблення оперативних та довгострокових прогнозів зміни екологічного стану водних об'єктів і меліорованих земель, виконує інші функції.

Таким чином, Держводагентство, реалізуючи надані йому повноваження щодо моніторингу та аналізу якості поверхневих вод в досліджуваній нами сфері виконує функції, спрямовані на своєчасне виявлення забруднення водних об'єктів, які використовуються у сільськогосподарському виробництві або на стан яких впливає сільськогосподарське виробництво.

Наступним центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів України є Державна екологічна інспекція України (далі – Держекоінспекція України). Відповідно до положення, затвердженого указом Президента України 13 квітня 2011 р. [167], вона наділена достатньо широким колом повноважень у сфері дозвільної та контрольної-наглядової діяльності, а також деякими іншими функціями.

В межах виконання повноважень у дозвільній сфері, Держекоінспекція України подає Міністрові екології та природних ресурсів України пропозиції щодо: видачі, зупинення дії чи анулювання в установленому законодавством порядку дозволів, лімітів та квот на спеціальне використання природних ресурсів, викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, розміщення відходів, поводження з небезпечними хімічними речовинами, а також установлення нормативів допустимих рівнів шкідливого впливу на стан навколишнього природного середовища.

В той же час, з урахуванням назви досліджуваного органу та мети його створення, видається логічним, що більшість його повноважень належить до сфери здійснення контролю і нагляду. Так, у галузі регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні ця інспекція організовує і здійснює державний нагляд (контроль) за додержанням

центральними органами виконавчої влади та їх територіальними органами, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування в частині здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності і господарювання, громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, а також юридичними особами-нерезидентами вимог законодавства:

а) про екологічну безпеку під час здійснення діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки та щодо додержання вимог висновків державної екологічної експертизи;

б) про використання та охорону земель: щодо здійснення заходів із запобігання забрудненню земель хімічними і радіоактивними речовинами, відходами, стічними водами та додержання екологічних нормативів з питань використання та охорони земель;

в) про охорону і раціональне використання вод та відтворення водних ресурсів: щодо наявності та дотримання умов виданих дозволів, установлених нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин, лімітів забору і використання води та скидання забруднюючих речовин; дотримання екологічних вимог під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції та прийняття в експлуатацію підприємств, споруд, інших об'єктів; якості та кількості скинутих у водні об'єкти зворотних вод і забруднюючих речовин; здійснення водокористувачами заходів із запобігання забрудненню водних об'єктів стічними (дощовими, сніговими) водами, що відводяться з їх території;

г) про охорону атмосферного повітря: щодо наявності та додержання дозволів на викиди забруднюючих речовин; забезпечення безперебійної ефективної роботи і підтримання у справному стані споруд, устаткування та апаратури для очищення викидів і зменшення рівнів впливу фізичних та біологічних факторів; додержання нормативів у галузі охорони атмосферного повітря;

д) про поводження з відходами: щодо дотримання вимог виданих дозволів на здійснення операцій у сфері поводження з відходами; дотримання вимог виданих лімітів на утворення та розміщення відходів; складання і ведення реєстру об'єктів утворення відходів та реєстру місць видалення відходів; збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізації, знешкодження, видалення, захоронення відходів; дотримання правил зберігання, транспортування, знешкодження, ліквідації, захоронення пестицидів і агрохімікатів; додержання вимог екологічної безпеки при транспортуванні, зберіганні, використанні, знешкодженні й похованні хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних речовин і відходів;

е) щодо наявності дозволів, лімітів та квот на спеціальне використання природних ресурсів, дотримання їх умов.

Держекоінспекція України, у передбачених законом випадках, складає протоколи і розглядає справи про адміністративні правопорушення, а також накладає адміністративні стягнення.

Для виконання покладених завдань, названий орган має право проводити перевірки, з питань, що належать до його компетенції, видавати за їх результатами обов'язкові для виконання приписи і розпорядження; виконувати відбір проб та інструментально-лабораторні вимірювання показників складу і властивостей викидів зі стаціонарних та пересувних джерел забруднення атмосферного повітря, ґрунтів, вод; приймати рішення про обмеження чи зупинення (тимчасово) діяльності підприємств і об'єктів незалежно від їх підпорядкування та форми власності, якщо їх експлуатація здійснюється з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, вимог дозволів на використання природних ресурсів, з перевищенням нормативів гранично допустимих викидів впливу фізичних та біологічних факторів і лімітів скидів забруднюючих речовин; опломбовувати їх приміщення, устаткування та апаратуру.

Держекоінспекція України здійснює перелічені повноваження безпосередньо та через утворені в установленому порядку територіальні

органи. Зокрема, 14 вересня 2011 року було прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Про утворення територіальних органів Державної екологічної інспекції» [168], відповідно до якої територіальні органи Держекоінспекції України утворені в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, а також у формі морських екологічних інспекцій (Азовської, Азово-Чорноморської та Північно-Західного регіону Чорного моря) та є правонаступниками спеціальних підрозділів Міністерства охорони навколишнього природного середовища. Положення про територіальні органи Держекоінспекції затверджені наказом Мінприроди України від 4 листопада 2011 року № 429 [169].

З матеріалів звіту про результати діяльності Держекоінспекції України за 2011 рік [170] можна зробити висновок, що цей орган активно проводить контрольні заходи (як планові, так і позапланові). Водночас, інформація про проведені перевірки дотримання вимог екологічної безпеки під час здійснення діяльності, пов'язаної, з об'єктами підвищеної небезпеки та щодо додержання вимог висновків державної екологічної експертизи у звітах відсутня. Причиною цього, на нашу думку, є відсутність порядку організації та проведення таких перевірок (наразі чинним є лише Порядок організації та проведення перевірок суб'єктів господарювання щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства [171]). У зв'язку із цим, вважаємо за доцільне доповнити вказаний порядок положеннями, які б регламентували процедуру здійснення перевірки й на об'єктах підвищеної небезпеки, зокрема, внести відповідні доповнення до абз. 3 п. 1.4 та п. 4.6, якими визначити, що:

- об'єктом перевірки є також об'єкти підвищеної небезпеки;

- під час проведення перевірки дотримання вимог екологічної безпеки на об'єктах підвищеної небезпеки проводяться інструментально-лабораторні вимірювання з метою контролю дотримання суб'єктами господарювання встановлених нормативів та вимог екологічної безпеки.

Слід зазначити, що 2 жовтня 2012 року були затверджені уніфіковані форми актів перевірок дотримання вимог природоохоронного законодавства,

що містять перелік питань для здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) [172], в тому числі, форма акта перевірки дотримання вимог природоохоронного законодавства в галузі охорони атмосферного повітря, водних і земельних ресурсів щодо поводження з відходами та небезпечними хімічними речовинами, у якій визначено питання, які повинні бути з'ясовані інспектором при проведенні перевірки.

Не менш важливу роль у регулюванні екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва відіграє такий орган надвідомчого управління і контролю як Міністерство охорони здоров'я України (далі – МОЗ) [173]. Цей орган у досліджуваній нами сфері здійснює наступні повноваження:

1) забезпечує нормативно-правове регулювання у сферах охорони здоров'я, санітарно-епідемічного благополуччя населення; затверджує державні санітарні норми та правила;

2) розробляє критерії оцінки ризику потенційного впливу на здоров'я людини ГМО та продукції, отриманої з використанням ГМО, у тому числі харчових продуктів;

3) затверджує перелік харчових продуктів, щодо яких здійснюється контроль вмісту ГМО;

4) затверджує обов'язкові параметри безпечності та мінімальні специфікації якості харчових продуктів; максимально допустимі рівні залишків ветеринарних препаратів та інших забруднювачів у харчових продуктах; затверджує переліки харчових продуктів, які звичайно представляють високий і низький ризик для здоров'я людини, а також речовин, канцерогенних для людини. Так, постановою Головного державного санітарного лікаря України від 31 грудня 2011 року № 36 затверджено «Перелік харчових продуктів, які звичайно представляють високий та низький ризик для здоров'я людей» [174]; на стадії узгодження знаходяться мінімальні специфікації якості основних продуктів тваринного походження;

5) здійснює державну реєстрацію генетично-модифікованих організмів

джерел харчових продуктів, а також харчових продуктів, косметичних та лікарських засобів, які містять генетично модифіковані організми або отримані з їх використанням тощо.

На підставі аналізу стану реалізації наданих МОЗ України повноважень в галузі регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва, можемо говорити про те, що це міністерство покладену на нього нормотворчу функцію належним чином не виконує, адже значна кількість підконтрольних йому питань досі залишається нерегульованою, зокрема, не затверджені жодні уніфіковані мінімальні специфікації якості харчових продуктів (в тому числі сільськогосподарської продукції), максимально допустимі рівні залишків ветеринарних препаратів та інших забруднювачів у харчових продуктах (максимальні рівні залишків визначені лише для пестицидів і агрохімікатів).

Віце-прем'єр-міністр – Міністр охорони здоров'я України спрямовує і координує діяльність Державної санітарно-епідеміологічної служби України (далі – Держсанепідслужба України) [175], яка в частині регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва виконує наступні повноваження:

1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення нормативних актів; погоджує державні стандарти, державні будівельні норми, технічні регламенти та інші нормативні документи на вироби, продукцію, сировину, технології, інші об'єкти середовища життєдіяльності у частині вимог щодо їх безпеки для здоров'я і життя людини;

2) проводить аналіз небезпечних для здоров'я факторів середовища життєдіяльності людини, виробничого середовища;

3) вивчає, оцінює і прогнозує показники здоров'я населення залежно від стану середовища життєдіяльності, визначає фактори, що шкідливо впливають на стан здоров'я людини;

4) проводить відбір зразків, вимірювання, випробування і дослідження з

метою визначення впливу на стан здоров'я і життя людини повітря, води, ґрунту;

5) проводить експертизу умов виробництва, зберігання, транспортування, використання, захоронення, знищення й утилізації отруйних речовин, у тому числі продуктів біотехнології та інших біологічних агентів щодо безпеки для здоров'я населення і навколишнього природного середовища у сфері забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення;

6) проводить державну санітарно-епідеміологічну експертизу і видає висновки щодо відповідності об'єктів експертизи вимогам санітарного законодавства;

7) здійснює нагляд за дотриманням вимог санітарних норм у стандартах;

8) здійснює державний санітарно-епідеміологічний нагляд та контроль за дотриманням вимог санітарного законодавства органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування, органами влади Автономної Республіки Крим, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, фізичними особами та громадянами, реалізацією ними санітарних та протиепідемічних (профілактичних) заходів.

Таким чином, Держсанепідслужба України здійснює наступні функції, спрямовані на регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні: нормотворчу (погоджує нормативні документи у частині вимог щодо їх безпеки для здоров'я і життя людини та вносить пропозицій по їх вдосконаленню) та контрольно-наглядову (проводить державну санітарно-епідемічну експертизу, здійснює дослідження стану навколишнього середовища та його впливу на життя і здоров'я людини).

Варто зазначити, що, виходячи з положень ст. 5 Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів» (щодо розмежування компетенції санітарної та ветеринарної служб) в межах санітарно-епідемічного нагляду проводиться контроль за продукцією сільськогосподарського виробництва для спеціального дієтичного споживання та продукцією, яка відноситься до категорії «нова». Крім того, зважаючи на формулювання названої статті, яким

підконтрольну санітарній службі сферу визначено наступним чином: «усі харчові продукти для спеціального дієтичного споживання; усі функціональні харчові продукти; усі харчові продукти, крім визначених у частині другій цієї статті», можна припустити, що до зазначеної сфери відноситься і нагляд за необробленими харчовими продуктами рослинного походження на об'єктах їх виробництва. Втім, таке тлумачення суперечить сучасному розподілу компетенції державних органів у цій галузі. Адже, функцію контролю за якістю та безпечністю сільськогосподарської продукції та сировини рослинного походження покладено на державні фітосанітарні інспекції, які, поряд із управліннями ветеринарної медицини, є територіальними органами Держветфітослужби України.

При цьому, привертає до себе увагу норма ст. 14 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» відповідно до якої нагляд за дотриманням вимог санітарних норм у стандартах та інших нормативно-технічних документах, відповідністю продукції вимогам безпеки для здоров'я і життя населення здійснюють виключно органи державної санітарно-епідеміологічної служби.

У положенні ж, яке визначає компетенцію Держсанепідслужби України, повноваження контролю за якістю та безпечністю харчової продукції відсутні. Але, зважаючи на те, що метою діяльності цього органу є реалізація державної політики у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення (тобто, забезпечення такого стану здоров'я населення та середовища життєдіяльності людини, за якого показники захворюваності перебувають на усталеному рівні для даної території, умови проживання сприятливі для населення, а параметри факторів середовища життєдіяльності знаходяться в межах, визначених санітарними нормами), на нашу думку, на нього повинні бути покладені й окремі функції в галузі забезпечення якості та безпечності продуктів харчування, зокрема, санітарний нагляд (контроль) за станом обробленої продукції, яка надходить до споживача, в тому числі, виробленої із сільськогосподарської сировини.

У зв'язку із цим, пропонуємо до положення, яке визначає повноваження Держсанепідслужби України, включити норми, які б прямо передбачали обов'язок цього органу проводити контроль за відповідністю харчової продукції, яка пройшла етапи обробки та (або) переробки, вимогам санітарних норм і стандартів. Контроль же показників якості і безпеки сільськогосподарської сировини та усіх необроблених харчових продуктів сільськогосподарського походження, на нашу думку, слід залишити за Держветфітослужбою України.

Важливу роль у регулюванні екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні відіграє й Міністерство аграрної політики та продовольства України (далі – Мінагрополітики України), як орган спеціалізованого галузевого управління. Мінагрополітики України, відповідно до положення, затвердженого указом Президента України від 23 квітня 2011 р. [176], у сфері нормотворення здійснює наступні повноваження:

- узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та в установленому порядку вносить їх на розгляд цих органів;

- затверджує вимоги до технічного стану тракторів, самохідних шасі, самохідних сільськогосподарських, дорожно-будівельних і меліоративних машин, сільськогосподарської техніки, інших механізмів;

- забезпечує розроблення та вдосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із виробництвом продукції агропромислового комплексу, правового статусу суб'єктів аграрних правовідносин, земельних і майнових відносин за участю аграрних товаровиробників;

- затверджує методичні рекомендації для сільськогосподарських підприємств будь-якої форми власності з питань використання та охорони земель сільськогосподарського призначення, впровадження новітніх ресурсо-

енергоощадних технологій, сучасних технічних засобів та обладнання;

- затверджує порядок планування і проведення перевірок з питань здійснення державного контролю за використанням і охороною земель;

- затверджує ветеринарно-санітарні вимоги щодо утримання та розведення сільськогосподарських тварин і птиці;

- встановлює максимально допустимі рівні залишкової кількості ветеринарних препаратів, кормових добавок та забруднюючих речовин у кормах і біологічному матеріалі; установлює рівні включень кормових домішок до корму для тварин або на його поверхні;

- встановлює в межах компетенції параметри безпеки необроблених харчових продуктів рослинного й тваринного походження;

- затверджує порядок здійснення державного нагляду й державного контролю за дотриманням законодавства про пестициди та агрохімікати в галузі рослинництва;

- здійснює нормативно-правове забезпечення у сфері нагляду (контролю) за дотриманням вимог стандартів, технічних умов, інших нормативних документів, пов'язаних з наявністю ГМО, під час заготівлі, зберігання, переробки, переміщення територією України сільськогосподарської продукції; дотриманням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин при створенні, дослідженні та практичному використанні ГМО у відкритих системах на підприємствах, в установах і організаціях агропромислового комплексу незалежно від їх підпорядкування і форми власності;

- затверджує перелік кормів, кормових добавок та ветеринарних препаратів, у яких здійснюється контроль вмісту ГМО;

- забезпечує державну апробацію (випробовування) та державну реєстрацію створених на основі ГМО сортів сільськогосподарських рослин, порід тварин, мікробіологічних сільськогосподарських препаратів.

До функцій цього органу віднесено також забезпечення здійснення контролю за використанням та охороною земель усіх категорій і форм

власності; якістю та безпечністю сільськогосподарської продукції; технічним станом тракторів, самохідних шасі, самохідних сільськогосподарських, дорожньо-будівельних і меліоративних машин, причіпного та навісного сільськогосподарського обладнання, інвентарю, сільськогосподарської техніки, інших механізмів.

Крім того, Мінагрополітики України забезпечує сертифікацію товарів, робіт і послуг у сфері агропромислового комплексу, зокрема сертифікацію продукції рослинництва, тваринництва і птахівництва, харчових та переробних галузей.

Важливим повноваженням Мінагрополітики України в досліджуваній нами сфері вважаємо й запровадження системи ведення органічного сільського господарства та організацію впровадження екологічно безпечних для людини та довкілля методів і заходів захисту рослин.

В той же час, недоцільним, на нашу думку, видається віднесення до компетенції цього міністерства формування та забезпечення реалізації державної політики в галузі земельних відносин, адже в такому випадку до сфери його управління потрапляють землі усіх категорій, а не лише сільськогосподарського призначення. Вважаємо, що Мінагрополітики України, першочерговим завданням якого є забезпечення продовольчої безпеки в державі, не здатне належним чином, та і не повинно, здійснювати управління в галузі використання та охорони земель.

Практично та теоретично обґрунтованим вважаємо віднесення до сфери управління Мінагрополітики України земель тільки сільськогосподарського призначення, адже саме цей орган покликаний впроваджувати державну політику у сфері сільськогосподарського виробництва. Реалізацію ж державної політики у сфері раціонального використання та охорони земель іншого цільового призначення, вважаємо за доцільне віднести до компетенції Мінприроди України як головного органу з питань формування і забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних

ресурсів, відтворення та охорони земель. У зв'язку із цим пропонуємо внести відповідні доповнення до ч. 3 положення про Мінприроди України, а в положенні, яке визначає компетенцію Мінагрополітики України вказати, що це міністерство формує та забезпечує реалізацію державної політики в галузі охорони і раціонального використання земель лише сільськогосподарського призначення.

Міністр аграрної політики та продовольства України в частині регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва спрямовує та координує діяльність Державного агентства земельних ресурсів України, Державної інспекції сільського господарства України, а також Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України.

Державне агентство земельних ресурсів України (далі – Держземагентство України) [177] у досліджуваній сфері виконує наступні повноваження:

- 1) забезпечує підготовку та здійснення організаційних, економічних, екологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання та охорону земель;
- 2) забезпечує здійснення природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель;
- 3) проводить відповідно до законодавства моніторинг та охорону земель.

Держземагентство України здійснює свої повноваження безпосередньо і через утворені в установленому порядку територіальні органи в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, містах, а також через міськрайонні, міжміські, міжрайонні територіальні органи.

На нашу думку, враховуючи специфіку сфери управління та основні завдання, що покладені на Держземагентство, Мінагрополітики України і Мінприроди України, спрямовування і координацію діяльності досліджуваного органу більш доцільно здійснювати через Міністра екології та природних ресурсів України, адже саме до завдань очолюваного ним міністерства належить формування і забезпечення реалізації державної політики у сфері

відтворення та охорони земель.

Реалізацію державної політики у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі забезпечує Державна інспекція сільськогосподарства України (далі – Держсільгоспінспекція України), компетенція якої визначена у відповідному положенні [178], згідно з яким, в частині регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні цей орган забезпечує видачу дозвільних документів і сертифікатів, передбачених законодавством України (зокрема, видає документи про якість насіння і садивного матеріалу сільськогосподарських рослин та дозвіл на введення в обіг насіння і садивного матеріалу, здійснює сертифікацію насіння і садивного матеріалу сільськогосподарських рослин, перевіряє відповідність насіння державним стандартам та видає сертифікати відповідності).

Крім цього, до функцій Держсільгоспінспекції України віднесені організація та координація проведення державного моніторингу ринку сільськогосподарської продукції і сировини, забезпечення проведення експертизи свіжої та переробленої сільськогосподарської продукції.

З огляду на назву цього органу, цілком обґрунтованим видається те, що основною метою його діяльності є організація та здійснення державного нагляду (контролю). Відповідно до положення, назване повноваження реалізується у сферах:

1) дотримання вимог земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій та форм власності (у тому числі, щодо розміщення, проектування, будівництва та введення у експлуатацію об'єктів, які негативно впливають або можуть вплинути на стан земель);

2) якості та безпечності сільськогосподарської продукції (зокрема, контроль за додержанням вимог стандартів, технічних умов, інших нормативних документів, пов'язаних з якістю та безпечністю сільськогосподарської продукції, наявністю генетично модифікованих організмів під час її заготівлі, зберігання та переробки; проведенням декларування сільськогосподарської продукції, у тому числі зернових культур);

3) дотримання заходів біологічної і генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин;

4) дотримання законодавства з охорони навколишнього середовища при експлуатації і технологічному обслуговуванні технічних засобів для агропромислового комплексу.

За результатами проведених перевірок, Держсільгоспінспекція України та її посадові особи в межах своїх повноважень мають право складати акти перевірок, протоколи про адміністративні правопорушення, а також розглядати справи про адміністративні правопорушення, давати обов'язкові для виконання приписи (розпорядження) та подавати в установленому законодавством порядку до відповідних органів матеріали перевірок для притягнення винних осіб до відповідальності.

Водночас, з незрозумілих причин, цей орган не наділений повноваженнями щодо обмеження або тимчасового припинення діяльності підприємств, установ і організацій у разі порушення вимог законодавства у підконтрольних йому сферах. У зв'язку із цим, на нашу думку, ч. 5 Положення про Державну інспекцію сільського господарства України слід доповнити абзацом, який би визначив її компетенцію з названого питання.

Відносно повноважень Держсільгоспінспекції України щодо здійснення державного нагляду (контролю) за дотриманням законодавства з охорони навколишнього середовища при експлуатації і технологічному обслуговуванні технічних засобів для агропромислового комплексу, то, відповідно до названого положення, для виконання функцій у цій галузі уповноважені посадові особи мають право зупиняти машини для перевірки технічного стану в разі наявності ознак, що свідчать про їх технічну несправність; забороняти експлуатацію машин та інших технічних засобів для агропромислового комплексу, якщо їх технічний стан не відповідає вимогам нормативних документів щодо показників якості, технологічності та безпечності, охорони праці та охорони навколишнього природного середовища, загрожують життю і здоров'ю працюючих або створюють можливість виникнення аварії тощо.

Водночас, порядку реалізації органами Держсільгоспінспекції України зазначених прав досі не розроблено, що фактично унеможлиблює забезпечення належного рівня екологічної безпеки при використанні технічних засобів у сфері сільськогосподарського виробництва. З метою усунення цієї прогалини вважаємо за доцільне покласти на Держсільгоспінспекцію обов'язок розробити та затвердити такі порядки.

Держсільгоспінспекція України виконує свої повноваження безпосередньо та через територіальні органи – державні інспекції сільського господарства в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2011 року № 1300 «Про утворення територіальних органів Державної інспекції сільського господарства» [179] ці органи є правонаступниками Державної хлібної інспекції Автономної Республіки Крим, обласних державних хлібних інспекцій, установ Української державної насінневої інспекції та територіальних органів Державного комітету із земельних ресурсів, у частині виконання такими територіальними органами повноважень із здійснення державного контролю за використанням та охороною земель.

Через міністра аграрної політики та продовольства України спрямовується і координується діяльність й Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України (далі – Держветфітослужба України) [180], яка в частині регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні здійснює повноваження нормотворчого і дозвільного характеру, проводить державний контроль (нагляд), моніторинг та виконує деякі інші функції.

Так, у сфері нормотворення, названа служба розробляє та вносить пропозиції щодо формування державної політики у галузі ветеринарної медицини, сферах карантину та захисту рослин; розробляє максимально допустимі рівні залишкової кількості ветеринарних препаратів, кормових добавок та забруднюючих речовин у кормах і біологічному матеріалі, рівні включень кормових домішок до корму для тварин або на його поверхні;

затверджує перелік методик детекції та ідентифікації ГМО; бере участь у розробленні технічних регламентів, які встановлюють мінімальні специфікації якості харчових продуктів; розробляє проекти державних і відповідних галузевих стандартів, норм і нормативів; бере участь у розробленні обов'язкових параметрів безпечності та якості харчових продуктів.

Реалізуючи свої повноваження, Держветфітослужба України вживає заходів для виконання загальнодержавної програми проведення моніторингу залишкової кількості ветеринарних препаратів та забруднюючих речовин у живих тваринах, харчових продуктах і кормах, проводить моніторинг кормів, кормових добавок та ветеринарних препаратів, отриманих з використанням ГМО за критерієм наявності в них зареєстрованих ГМО-джерел.

Крім цього, названий орган наділений широким колом функцій, в частині контролю і нагляду, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні. Зокрема, він здійснює державний контроль за:

- відповідністю виготовленого продукту декларації виробника;
- додержанням підприємствами, установами, організаціями усіх форм власності та громадянами регламентів застосування засобів захисту рослин;
- дотриманням вимог законодавства щодо забезпечення належної якості та безпеки засобів захисту рослин (пестицидів та агрохімікатів);
- вмістом залишкових кількостей пестицидів, агрохімікатів та важких металів у поверхневих водах, призначених для сільськогосподарських потреб, ґрунті на землях сільськогосподарського призначення, а також у сільськогосподарській продукції та сировині рослинного походження;
- здійснює державний ветеринарно-санітарний контроль та нагляд за тваринами, харчовими продуктами, а також потужностями (об'єктами), що використовуються для їх виробництва, переробки, зберігання та обігу;
- здійснює державний фітосанітарний контроль за виробництвом та обігом рослин, продуктів рослинного походження та інших об'єктів регулювання.

З огляду на те, що досліджуваний орган утворено у формі служби, на нього також покладено виконання ряду інших функцій. Так, Держветфітослужба України в частині регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва:

1) проводить сертифікацію ветеринарних препаратів на відповідність вимогам щодо належної виробничої практики, практики дистрибуції та лабораторної практики; перевірку ефективності, безпечності та якості ветеринарних препаратів у процесі їх реєстрації, виробництва, обігу та (або) використання (застосування);

2) видає сертифікати про дотримання регламентів застосування пестицидів і агрохімікатів (тільки регуляторів росту рослин) у сільськогосподарській продукції та сировині рослинного походження, а також сертифікат відповідності щодо вмісту у сільськогосподарській продукції та сировині рослинного походження залишкової кількості пестицидів, агрохімікатів і важких металів;

3) організовує роботу з проведення оцінки використання ветеринарних препаратів, кормових добавок, преміксів та готових кормів, їх впливу на здоров'я тварин;

4) організовує роботу з проведення лабораторно-діагностичних та інших досліджень з метою оцінки безпечності харчових продуктів;

5) здійснює державну реєстрацію ветеринарних препаратів, кормових добавок, преміксів та готових кормів, веде їх державний реєстр;

6) здійснює державну реєстрацію ГМО-джерел харчових продуктів, кормів, кормових добавок та ветеринарних препаратів, які містять ГМО або отримані з їх використанням, а також державну реєстрацію харчових продуктів;

7) проводить експертизу і узгодження проектів планування та будівництва тваринницьких ферм, потужностей (об'єктів), що здійснюють забій тварин, переробних підприємств, підприємств з виробництва ветеринарних препаратів; бере участь у відведенні земельних ділянок для всіх видів зазначеного будівництва і забору води для тварин;

8) організовує впровадження у практику захисту рослин досягнень науки, техніки та екологічно безпечних для людини і довкілля методів та заходів щодо захисту рослин.

Крім цього, досліджуваний орган координує діяльність установ ветеринарної медицини з організації та проведення державної ветеринарно-санітарної експертизи харчових продуктів, забезпечує проведення ветеринарно-санітарних заходів щодо перевірки безпечності харчових продуктів; за результатами проведених перевірок у випадках, передбачених законом, складає протоколи та розглядає справи про адміністративні правопорушення; обмежує або тимчасово припиняє в установленому порядку діяльність підприємств, установ і організацій у разі порушення вимог законодавства щодо додержання технологій та регламентів застосування засобів захисту рослин.

Водночас, відповідно до ч. 6 аналізованого положення, яка визначає права, надані Держветфітослужбі для виконання покладених на неї завдань, названий орган може обмежувати, забороняти або припиняти господарську діяльність юридичних та фізичних осіб не лише у разі порушення ними вимог технології та нормативно-правових актів з питань карантину та захисту рослин, а й ветеринарно-санітарних вимог законодавства, якщо такі порушення можуть спричинити безпосередню загрозу життю та (або) здоров'ю людей, тварин і довкіллю. У зв'язку із цим, вважаємо за необхідне доповнити ч. 4 положення «Про Державну ветеринарну та фітосанітарну службу України» відповідними повноваженнями у разі порушення суб'єктами господарювання ветеринарно-санітарних вимог.

Свої повноваження служба виконує безпосередньо та через територіальні органи: головні управління ветеринарної медицини в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, управління ветеринарної медицини у містах обласного значення, районах; державні фітосанітарні інспекції в областях, а також міжрегіональні територіальні органи: Головну державну фітосанітарну інспекцію і державну фітосанітарну інспекцію Автономної Республіки Крим.

Привертає увагу той факт, що компетенція аналізованого органу в частині здійснення державного контролю за вмістом залишкових кількостей пестицидів і агрохімікатів у ґрунтах перетинається з повноваженнями Держекоінспекції України та Держсільгоспінспекції України в частині контролю за дотриманням вимог земельного законодавства щодо використання та охорони земель.

Спроба розмежувати їх функції в цій галузі здійснена на рівні Земельного кодексу України, законів України «Про охорону земель» та «Про державний контроль за використанням та охороною земель» [181], проте, жоден із вказаних актів чіткого розмежування контрольних повноважень між Держеко- та Держсільгоспінспекцією не проводить. Більше того, в цих актах зовсім не відображено роль Держветфітослужби та Держсанепідслужби у реалізації контрольної-наглядової функції в названій галузі.

Водночас, Законом України «Про пестициди і агрохімікати» здійснення державного нагляду за вмістом залишкової кількості пестицидів і агрохімікатів у ґрунті на землях сільськогосподарського призначення та у ґрунтах, на землях населених пунктів, оздоровчого та рекреаційного призначення покладено відповідно на Держветфітослужбу та Держсанепідслужбу України, а роль Держеко- та Держсільгоспінспекції не визначена взагалі.

Таким чином, склалася ситуація, за якої повноваження в сфері контролю за охороною земель від забруднення пестицидами одночасно надані декільком органам державної влади. Це, на нашу думку, призводить до неефективної реалізації контрольної-наглядової функції та «перекидання» відповідальності за стан ґрунтів між декількома органами. Балюк Г.І. відзначає, що такий стан речей (неефективність структури і функцій органів влади, які здійснюють управління в сфері землекористування, а також відсутність належного державного контролю за використанням і охороною земель) є однією з причин незадовільного стану використання земель [182, с. 158].

З метою оперативного усунення виявленого недоліку, вважаємо за доцільне провести розмежування повноважень між існуючими органами та підтримати позицію Кулинича П.Ф. [36, с. 560-561] відносно того, що в основу

критерію розмежування повноважень в сфері охорони і використання земель сільськогосподарського призначення мають бути покладені їх функції. Відтак, здійснення державного контролю за використанням і охороною земель сільськогосподарського призначення, як операційного базису та об'єкта нерухомого майна, має бути покладено на Держекоінспекцію України, а контроль у сфері охорони і належного використання земель сільськогосподарського призначення, як засобу аграрного виробництва та екологічного ресурсу, який забезпечує сталість агроландшафтів та агробіорізноманіття – на Держсільгоспінспекцію України.

Крім цього, для подальшого вирішення цієї проблеми, на нашу думку, з деякими уточненнями, слід погодитись із Кулиничем П.Ф. щодо необхідності створення Державної служби охорони ґрунтів [36, с. 559]. Вважаємо, що це повинен бути центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства України; назву пропонуємо зі служби змінити на інспекцію, оскільки більшість повноважень цього органу належатимуть до контрольних-наглядових. Відтак, вважаємо, що саме Державній інспекції охорони ґрунтів України повинні бути передані повноваження Держветфітослужби України та Держсільгоспінспекції України в частині контролю за використанням та охороною земель сільськогосподарського призначення.

Стосовно ж завдань Держветфітослужби України щодо проведення державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду за безпечністю та якістю всіх харчових продуктів, то слід зазначити, що вони перетинаються з повноваженнями Держсанепідслужби України, визначеними Законом України «Про безпечність та якість харчових продуктів» в частині санітарного контролю за харчовими продуктами.

У зв'язку із цим, відповідно до обґрунтованого раніше положення про те, що Держветфітослужба України повинна здійснювати ветеринарно-санітарний контроль за показниками якості і безпечності лише сільськогосподарської

сировини та усіх необроблених харчових продуктів сільськогосподарського походження, вважаємо за необхідне внести зміни до абз. 2 ч. 3 положення «Про Державну ветеринарну та фітосанітарну службу України», якими слова «...безпечністю та якістю всіх харчових продуктів...» змінити на: «...безпечністю та якістю сільськогосподарської сировини та необроблених харчових продуктів тваринного та рослинного походження...».

Крім органів, компетенція яких проаналізована вище, окремими повноваженнями у галузі регулювання екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні наділені також Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (як органи спеціалізованого галузевого управління), Державна архітектурно-будівельна інспекція України та Державна інспекція з питань захисту прав споживачів (як органи спеціалізованого функціонального управління). З метою аналізу їх повноважень у цій галузі вважаємо за доцільне більш детально дослідити їх компетенцію.

Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (далі – Мінрегіон України) відповідно до положення, затвердженого указом Президента України від 31 травня 2011 року № 633 [183] у частині регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва затверджує державні будівельні норми, нормативно-правові акти з питань архітектурно-будівельного контролю, а також здійснює повноваження центрального органу виконавчої влади з нормування і стандартизації у будівництві.

Через Міністра регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України спрямовується і координується діяльність Державної архітектурно-будівельної інспекції України (далі – Держархбудінспекція України), повноваження якої визначені в однойменному положенні [184]. До компетенції названої інспекції у досліджуваній нами сфері належать: прийом в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, видача

відповідних сертифікатів; у визначених законодавством випадках видача або відмова у видачі дозволів на виконання будівельних робіт, анулювання таких дозволів; а також здійснення державного контролю за дотриманням юридичними і фізичними особами державних будівельних норм, стандартів і правил під час виконання підготовчих і будівельних робіт.

В досліджуваній сфері повноваження цього органу реалізуються при введенні в експлуатацію, а також здійсненні державного контролю за додержанням вимог законодавства під час будівництва тваринницьких комплексів та інших споруд, необхідних для сільськогосподарського виробництва.

Важливу роль у регулюванні екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва відіграє й Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (далі – Мінекономрозвитку України), положення про яке затверджено указом Президента України від 31 травня 2011 року [185]. Назване міністерство є правонаступником Міністерства економіки України; Міністерства промислової політики України в частині формування та реалізації промислової політики; Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва в частині формування та реалізації державної регуляторної політики, державної політики з питань розвитку підприємництва, ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності; Державної служби технічного регулювання України в частині формування та реалізації державної політики у сфері технічного регулювання (стандартизації, метрології, сертифікації, оцінки (підтвердження) відповідності, управління якістю), а також формування та реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів (крім реалізації державної політики з питань державного контролю у сфері захисту прав споживачів і формування та реалізації державної політики з питань безпечності харчових продуктів).

Мінекономрозвитку України здійснює наступні повноваження, які стосуються, також, і регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні:

1) забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері технічного регулювання (стандартизації, метрології, сертифікації, оцінки (підтвердження) відповідності, акредитації органів з оцінки відповідності, управління якістю) та захисту прав споживачів, а також здійснює контроль за її реалізацією;

2) організовує розроблення проектів нормативно-правових актів з питань захисту прав і інтересів споживачів, стандартизації, сертифікації, оцінки (підтвердження) відповідності, управління якістю та погоджує їх;

3) організовує і координує проведення робіт у сфері стандартизації, розробляє та затверджує нормативно-правові акти у цій галузі;

4) вживає заходів щодо гармонізації національних стандартів із відповідними міжнародними (регіональними) стандартами;

5) організовує розроблення і узгодження технічних регламентів та інших нормативно-правових актів з питань стандартизації;

6) схвалює та приймає відповідно до законодавства національні стандарти, правила усталеної практики та класифікатори;

7) координує діяльність із розроблення та перегляду технічних регламентів;

8) проводить та координує відповідно до законодавства роботу із забезпечення функціонування державної системи сертифікації;

9) затверджує перелік продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні.

Міністерство здійснює свої повноваження безпосередньо та через територіальні органи.

Державна інспекція з питань захисту прав споживачів (далі – Держспоживінспекція України) є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів, діяльність якого спрямовується і координується через Міністра економічного розвитку і торгівлі України. Відповідно до положення про неї [186], інспекція в частині регулювання

екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва, здійснює державний контроль за додержанням законодавства про захист прав споживачів; державний нагляд за додержанням технічних регламентів, стандартів, норм і правил (в тому числі й щодо якості сільськогосподарської продукції); має право повідомляти органи ліцензування про виявлені порушення технічних регламентів, стандартів, норм і правил суб'єктами господарювання сфери виробництва, які одержали ліцензію на провадження певного виду господарської діяльності.

Відтак, Держспоживінспекція є ще одним органом, уповноваженим на здійснення контролю за якістю та безпечністю сільськогосподарської продукції, яка поступає в обіг. Те, що вона не входить до сфери управління МОЗ та Мінагрополітики України, на нашу думку, тільки сприяє здійсненню з її боку неупередженого контролю у відповідній сфері.

Таким чином, повноваженнями регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва наділені Президент України (як глава держави, гарант додержання Конституції України, прав та свобод людини і громадянина); Верховна Рада України (як єдиний орган законодавчої влади), а також наступні органи державного управління: Кабінет Міністрів України (як вищий орган у системі органів виконавчої влади); місцеві державні адміністрації (як органи виконавчої влади, що здійснюють свої повноваження на підпорядкованих їм територіях) та розгалужена система центральних органів виконавчої влади, яку складають міністерства, агентства, служби та інспекції різної відомчої належності.

На підставі проведеного аналізу системи державних органів, приходимо до висновку, що в досліджуваній сфері регулювання здійснюється з декількох центрів, зокрема, через Міністерство екології та природних ресурсів України, Міністерство аграрної політики та продовольства України та Міністерство охорони здоров'я України, що є особливістю правового регулювання екологічної безпеки у вказаній сфері, оскільки відображає його диференціацію в залежності від об'єкта, на який спрямовано негативний вплив

сільськогосподарського виробництва і, водночас, вимагає комплексності регулювання та взаємоузгодженості повноважень відповідних органів державної влади, спрямованих на досягнення належного рівня екологічної безпеки у названій галузі.

2.2. Нормування, стандартизація та сертифікація як функції регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні

Під функціями регулювання екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні, на нашу думку, слід розуміти основні напрямки організаційно-правового впливу уповноважених суб'єктів на суспільні відносини в рослинництві та тваринництві, за якого створюються максимально безпечні умови для життя і здоров'я людини, виробляється екологічно безпечна продукція, а також зберігається навколишнє природне середовище та його компоненти у стані, який не несе небезпеки для життя і здоров'я людини.

Для цілей нашого дослідження вважаємо за необхідне провести аналіз функцій державного регулювання, виокремлених за його об'єктом, яким є екологічна безпека у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні. З огляду на неможливість в межах виконуваного виду роботи дослідити всі функції, зупинимо свою увагу на деяких з них, зокрема, на:

- нормуванні та стандартизації, як напрямі діяльності уповноважених органів, що спрямований на встановлення загальнообов'язкових вимог, дотримання яких є необхідним для забезпечення екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні;
- сертифікації, як функції, спрямованій на підтвердження відповідності процесу виробництва та готової продукції встановленим щодо них вимогам якості та безпечності;
- дозвільній функції, яка реалізується з метою встановлення особливих

вимог до окремих видів діяльності у сфері сільськогосподарського виробництва, які можуть завдати шкоди навколишньому середовищу, життю і здоров'ю людини;

– функції контролю та нагляду за додержанням вимог законодавства у досліджуваній нами сфері, як необхідної умови належного виконання учасниками відповідних правовідносин нормативних приписів, а також способу виявлення правопорушень.

Нормування як функція державного регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні являє собою діяльність уповноважених органів із встановлення нормативних критеріїв і вимог до окремих напрямів сільськогосподарської діяльності або речовин, які використовуються чи виробляються в процесі її здійснення.

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічні нормативи визначають гранично допустимі рівні викидів та скидів у навколишнє середовище забруднюючих хімічних речовин, а також межі допустимого шкідливого впливу на нього фізичних і біологічних факторів. Вони розробляються і вводяться в дію центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, а також іншими уповноваженими на це органами відповідно до законодавства України.

До нормативів впливу на навколишнє природне середовище в науці екологічного права відносять: нормативи граничнодопустимих концентрацій шкідливих речовин (далі – ГДК); нормативи граничнодопустимих викидів і скидів шкідливих речовин (далі відповідно – ГДВ і ГДС); нормативи граничнодопустимих рівнів шкідливих фізичних впливів (далі – ГДР); граничнодопустимі норми застосування агрохімікатів у сільському господарстві; граничнодопустимі норми навантаження на навколишнє середовище; нормативи граничнодопустимої залишкової кількості шкідливих речовин у продуктах харчування; екологічні вимоги до продукції виробництва і споживання; нормативи санітарно-захисних зон [187, с. 63].

І хоча, до нормативів екологічної безпеки відносять, як правило, лише ГДК, ГДВ, ГДС і ГДР [188, с. 576; 189, с. 218], для цілей дослідження нормування як функції державного регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва вважаємо за необхідне проаналізувати також граничнодопустимі норми навантаження на навколишнє середовище; нормативи граничнодопустимої залишкової кількості шкідливих речовин у продуктах харчування та екологічні вимоги до продукції у цій галузі.

Поділяємо позицію Сушик О.В. [190, с. 134] про те, що діяльність у сфері нормування є складовою технічного регулювання, тобто правового регулювання відносин у сфері встановлення, застосування та виконання обов'язкових вимог до продукції або пов'язаних з нею процесів, систем і послуг, персоналу та органів.

У нормативних актах України під технічним регламентом розуміється закон України або нормативно-правовий акт, прийнятий Кабінетом Міністрів України, у якому визначено характеристики продукції або пов'язані з нею процеси чи способи виробництва, а також вимоги до послуг, включаючи відповідні положення, дотримання яких є обов'язковим (закони України «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» [191] та «Про підтвердження відповідності» [192]). Технічний регламент спрямовується, перш за все, на захист людей, тварин і навколишнього середовища від ризиків та усіх видів негативного впливу, відтак, основна увага у ньому приділяється безпеці, а не якості продукції (у тому числі харчової продукції), рослин, споруд і конструкцій [193].

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку центральних органів виконавчої влади, на які покладаються функції технічного регулювання у визначених сферах діяльності» [194], органами, які виконують функції технічного регулювання, спрямовані на забезпечення екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні є Мінагрополітики України, Мінприроди України, Мінрегіон України та Держземагентство України. Водночас, звертаємо увагу на певну

невідповідність чинному законодавству використовуваних у вказаній постанові назв органів. Зокрема, не дивлячись на те, що останні зміни до цієї постанови були внесені у листопаді 2011 року (тобто після проведення чергового етапу адміністративної реформи), у ній замість Держземагентства України мова все ще йде про Держкомзем України, а замість Мінрегіону України – про Держбуд. Цей недолік, на нашу думку, слід усунути, привівши назви органів, які вживаються в аналізованій постанові, у відповідність до чинного законодавства.

Крім того, сьогодні Держземагентство України, згідно з положенням про нього, не наділене функціями технічного регулювання у сфері охорони земель, у зв'язку із чим, вважаємо за доцільне внести відповідні зміни до Переліку центральних органів виконавчої влади, на які покладається розроблення технічних регламентів та до Переліку центральних органів виконавчої влади, на які покладаються функції технічного регулювання у визначених сферах діяльності.

Функції нормування, спрямовані на забезпечення екологічної безпеки у досліджуваній сфері входять до компетенції:

– Мінприроди України (розробляє і вводить у дію нормативи допустимих рівнів шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів на стан навколишнього природного середовища; розробляє нормативи гранично допустимого рівня впливу фізичних і біологічних факторів на стан атмосферного повітря; забезпечує нормативно-правове регулювання з питань правил, нормативів, норм з охорони та відтворення вод; здійснює технічне регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки);

– Мінагрополітики України (затверджує галузеві та відомчі норми і нормативи; затверджує вимоги до якості та безпеки молока й молочних продуктів; ветеринарно-санітарні вимоги до утримання птиці в особистих селянських господарствах; ветеринарно-санітарні правила для боєнь, забійно-санітарних пунктів господарств і подвірного забою тварин; ветеринарно-

санітарні правила для суб'єктів ведення господарства з переробки птиці та виробництва яйцепродуктів; затверджує технічні регламенти на кормові добавки, премікси і готові корми, засоби догляду за тваринами, інші об'єкти державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду; встановлює максимально допустимі рівні залишкової кількості ветеринарних препаратів, кормових добавок та забруднюючих речовин у кормах і біологічному матеріалі; встановлює в межах компетенції параметри безпеки необроблених харчових продуктів рослинного й тваринного походження; установлює рівні включень кормових домішок до корму для тварин або на його поверхні);

– Держветфітослужби України (розробляє проекти норм і нормативів; розробляє максимально допустимі рівні залишкової кількості ветеринарних препаратів, кормових добавок та забруднюючих речовин у кормах і біологічному матеріалі, рівні включень кормових домішок до корму для тварин або на його поверхні; погоджує технічні умови виробництва, технічні регламенти, проекти потужностей (об'єктів), харчових продуктів, а також системи забезпечення безпеки виробництва харчових продуктів; бере участь у розробленні технічних регламентів на кормові добавки, премікси та готові корми, засоби догляду за тваринами, інші об'єкти державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду; бере участь у розробленні технічних регламентів, що встановлюють мінімальні специфікації якості харчових продуктів);

– МОЗ України (затверджує державні санітарні норми та правила, санітарно-епідеміологічні та санітарно-протиепідемічні правила і норми, державні санітарно-епідеміологічні нормативи, санітарні регламенти; затверджує обов'язкові мінімальні специфікації якості і параметри безпечності харчових продуктів та інших об'єктів санітарних заходів, обов'язкові параметри безпечності, максимально допустимі рівні залишків ветеринарних препаратів та інших забруднювачів у харчових продуктах);

– Держсанепідслужби України (погоджує державні стандарти, державні будівельні норми, технічні регламенти та інші нормативні документи на

вироби, продукцію, сировину, технології, інші об'єкти середовища життєдіяльності у частині вимог щодо їх безпеки для здоров'я і життя людини);

- Мінрегіону України (затверджує державні будівельні норми).

Порядки розроблення і затвердження деяких з названих нормативів визначені Кабінетом Міністрів України. Зокрема, у досліджуваній сфері діють Порядок розроблення та затвердження нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря [195], Порядок розроблення та затвердження нормативів граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел [196], Порядок розроблення та затвердження нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувних джерел забруднення атмосферного повітря [197], Порядок розроблення і затвердження нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин [198] тощо.

Чільне місце у регулюванні екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва займають нормативи граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин зі стаціонарних джерел. Вони розробляються органами виконавчої влади, до сфери управління яких належать підприємства, установи й організації, на території яких функціонують такі джерела, та затверджуються Мінприроди України. 27 червня 2006 року такі нормативи були затвержені [199], але обладнання сільськогосподарських тваринницьких комплексів та самі комплекси не потрапили до переліку типів устаткування, для яких розробляються ці нормативи [200]. Втім, на такі об'єкти поширюють свою дію норми Інструкції про порядок та критерії взяття на державний облік об'єктів, які справляють або можуть справити шкідливий вплив на здоров'я людей і стан атмосферного повітря, видів та обсягів забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря, затвердженої наказом Мінекоресурсів України від 10 травня 2002 року № 177 [201]. У додатку 1 до вказаної інструкції наведено Перелік забруднюючих речовин на порогові значення потенційних викидів, за якими здійснюється державний облік. Він, серед іншого, включає аміак, сірководень, азот і його сполуки, що

становлять значну частку викидів з тваринницьких комплексів [202].

Законом України «Про охорону атмосферного повітря» до нормативів у галузі охорони атмосферного повітря віднесено також нормативи гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел. Вони встановлюються для оцінки стану забруднення атмосферного повітря в місцях проживання, постійного чи тимчасового перебування людей, об'єктах навколишнього природного середовища з метою забезпечення екологічної безпеки громадян і навколишнього природного середовища. Нормативи гранично допустимих рівнів впливу на атмосферне повітря встановлюються для кожного стаціонарного джерела по всіх створюваних ним видах фізичних і біологічних факторів.

Вказані нормативи встановлюються на рівні, за якого фізичний та біологічний вплив усіх джерел у цьому районі, з урахуванням перспектив його розвитку, в період терміну дії встановленого нормативу не призведе до перевищення нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря (за найбільш суворим нормативом). Порядок їх розроблення та затвердження визначено постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 300 [203].

При цьому, за результатами аналізу переліку хімічних і біологічних речовин, вміст яких в атмосферному повітрі населених місць підлягає нормуванню згідно з Державними санітарними правилами охорони атмосферного повітря населених місць (від забруднення хімічними та біологічними речовинами) [204], можемо зробити висновок про те, що граничнодопустимий рівень вірусного та бактеріального забруднення атмосферного повітря на сьогодні в Україні нормативно не визначений. Це, на нашу думку, призводить до неконтрольованого вивільнення та переміщення названих організмів від тваринницьких і птахівницьких комплексів до населених місць та несе у собі значні екологічні ризики. Відтак, з метою належного регулювання екологічної безпеки у вказаній сфері вважаємо за доцільне зобов'язати МОЗ України доповнити названі санітарні правила

вимогами щодо граничнодопустимого вмісту мікрофлори та вірусів в повітрі населених місць.

Постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 303 затверджено Порядок розроблення та затвердження нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувних джерел забруднення атмосферного повітря [205]. Цим актом встановлено, що для пересувних джерел, які знаходяться в експлуатації, нормативи розробляються з урахуванням існуючих технологій, а для новостворених – з урахуванням найдосконаліших доступних технологій щодо зменшення вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах, впливу фізичних факторів пересувних джерел та очищення відпрацьованих газів. Розроблені нормативи погоджуються з Мінтрансом, МОЗ, Мінпромполітики та органами стандартизації і подаються на затвердження до Мінприроди України.

Важливу роль у регулюванні екологічної безпеки в досліджуваній галузі відіграє й гігієнічна регламентація, яка являє собою розроблення на підставі сучасних даних науково обґрунтованих гігієнічних нормативів, що гарантують безпеку та (або) нешкідливість для людини небезпечних факторів навколишнього середовища і дотримання яких забезпечує оптимальні чи допустимі умови життєдіяльності. Гігієнічній регламентації підлягає будь-який небезпечний фактор фізичного, хімічного, біологічного походження: речовина, матеріал або продукт, що впливає чи за певних умов може негативно впливати на здоров'я людини, зокрема, пестициди і агрохімікати. Така регламентація проводиться на підставі Положення про гігієнічну регламентацію та державну реєстрацію небезпечних факторів [206], відповідно до якого гігієнічні регламенти небезпечних факторів затверджуються головним державним санітарним лікарем України, є обов'язковими для виконання всіма юридичними та фізичними особами і включаються до державних і відомчих нормативних документів.

Ще однією групою нормативних актів, що містять у собі норми і нормативи, є державні санітарні норми та правила, санітарно-епідеміологічні та

санітарно-протиепідемічні правила і норми, санітарно-епідеміологічні правила і норми, державні санітарно-епідеміологічні нормативи, які затверджуються МОЗ України. Серед них регулюванню питань у галузі забезпечення екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва присвячені наступні акти: державні санітарні правила «Транспортування, зберігання та застосування пестицидів у народному господарстві», «Державні санітарні правила авіаційного застосування пестицидів і агрохімікатів у народному господарстві України», державні санітарні правила «Допустимі дози, концентрації, кількості та рівні вмісту пестицидів у сільськогосподарській сировині, харчових продуктах, повітрі робочої зони, атмосферному повітрі, воді водойм, ґрунтах», «Державні санітарні правила планування та забудови населених пунктів», а також «Санітарні правила і норми розміщення, влаштування та експлуатації малих ферм для утримання тварин (худоби, птахів, тварин) у населених пунктах Української РСР».

Окремі нормативи у галузі регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні містяться й у державних будівельних нормах і правилах (ДБН «Будівлі і споруди для тваринництва», ДБН «Споруди транспорту. Автомобільні дороги»), у яких визначені основні вимоги до будівництва і розміщення тваринницьких комплексів, обсяги витрат води, основні вимоги охорони навколишнього середовища при експлуатації тваринницьких ферм, а також способи зниження негативного впливу автомобільного транспорту на сільськогосподарські угіддя.

Позитивним, на нашу думку, є те, що сьогодні, коли Україна обрала шлях європейської інтеграції, активно здійснює міжнародне співробітництво щодо забезпечення екологічної безпеки в цілому, та у сфері сільськогосподарського виробництва зокрема, у нормативних актах, присвячених розробці правил і нормативів, міститься вимога про їх обов'язкову відповідність вимогам міжнародних норм та актів ЄС. Більше того, з метою забезпечення одночасної дії національних будівельних норм та будівельних норм, гармонізованих з нормативними документами ЄС, 23 травня 2011 року Кабінетом Міністрів

України було затверджено Порядок застосування будівельних норм, розроблених на основі національних технологічних традицій, та будівельних норм, гармонізованих з нормативними документами Європейського Союзу [207], відповідно до якого для проектування об'єктів замовник разом із проектувальником може застосовувати будівельні норми, розроблені на основі національних технологічних традицій, або будівельні норми, гармонізовані з нормативними документами ЄС, що обумовлюється в завданні на проектування. Одночасно застосовувати у проектній документації на один об'єкт обидва види будівельних норм названим актом заборонено.

Водночас, у частині приведення національних нормативів у галузі регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні у відповідність до вимог ЄС, поряд із здобутками, все ще наявні суттєві недоліки. Зокрема, деякі заборонені до використання в ЄС засоби захисту рослин та більшість антибіотиків-стимуляторів росту тварин до цього часу на законних підставах використовуються на території України. У зв'язку із цим, як вже зазначалося, пропонуємо внести зміни до Переліку пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні, виключивши з нього препарати, заборонені до використання у ЄС та включити їх до Переліку пестицидів, заборонених до використання в сільському господарстві, що не можуть бути зареєстровані або перереєстровані в Україні. Це дозволить, по-перше, запобігти імпорту до України речовин, які визнані небезпечними у ЄС, а, по-друге, сприятиме гармонізації національного законодавства із вимогами Європейського Співтовариства. Щодо використання антибіотиків, то, на нашу думку, з метою забезпечення екологічної безпеки у досліджуваній галузі та приведення національного законодавства у відповідність до вимог ЄС, використання антибіотиків в якості стимуляторів росту у тваринництві необхідно заборонити.

Відносно технічних регламентів, то на сьогоднішній день, в нашій державі на регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва певним чином спрямовано «Технічний регламент з екологічного

маркування» [208], у якому містяться вимоги щодо присвоєння і застосування екологічного маркування в Україні, підстави нанесення на продукцію екологічного маркування, визначено органи з екологічного маркування, регламентовано процедуру розроблення, перегляду та впровадження екологічних критеріїв. Окремі технічні регламенти присвячено сільськогосподарській техніці, але вони стосуються технічних вимог до її складових частин та не містять норм, спрямованих на регулювання екологічної безпеки. Водночас, варто зазначити, що станом на 1 вересня 2010 року в Україні було розроблено 30 технічних регламентів, з яких чинності набули лише сім, що пов'язано з відсутністю відповідного державного фінансування [42, с. 257].

Близькою за змістом та метою до нормування є така функція управління як *стандартизація*, що здійснюється відповідно до вимог Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про стандартизацію» [209], «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» та декрету Кабінету Міністрів України «Про стандартизацію і сертифікацію» [210].

Відповідно до Закону України «Про стандартизацію» стандартом визнається затверджений уповноваженим органом документ, який установлює призначені для загального і багаторазового використання правила, інструкції або характеристики, що стосуються діяльності чи її результатів, включаючи продукцію, процеси або послуги, дотримання яких є обов'язковим. В той же час, відповідно до ч. 4 Прикінцевих положень названого закону вимоги державних та інших стандартів, обов'язкові до виконання, є чинними до прийняття відповідних технічних регламентів та інших нормативно-правових актів, які регулюють ці питання. Статтею 32 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та статтею 1 Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів» визначено, що державні стандарти в галузі охорони навколишнього природного середовища та якими встановлені правила, інструкції або характеристики продуктів, пов'язаних з ними процесів

або послуг є обов'язковими.

Таким чином, виникає колізія відносно того, які зі стандартів є обов'язковими до виконання. На нашу думку, така ситуація склалася внаслідок того, що лише частину нормативних актів, які регламентують обов'язковість стандартів приведено у відповідність до вимог СОТ. У зв'язку із цим, з метою удосконалення правового регулювання у досліджуваній галузі на період переходу від обов'язкових державних стандартів до обов'язкових технічних регламентів, на нашу думку, необхідним є закріплення на нормативному рівні чіткого переліку обов'язкових до виконання стандартів.

В галузі регулювання екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні стандарти визначають поняття і терміни, режим використання й охорони природних ресурсів, методи контролю за станом навколишнього природного середовища, вимоги щодо запобігання забрудненню навколишнього природного середовища, вимоги до механізмів, які застосовуються в процесі сільськогосподарського виробництва, до маркування продукції тощо.

Відповідно до Закону України «Про стандартизацію» суб'єктами стандартизації є: центральний орган виконавчої влади з питань стандартизації, рада стандартизації та технічного регулювання, технічні комітети стандартизації та інші суб'єкти, що займаються стандартизацією. Центральний орган виконавчої влади з питань стандартизації створює технічні комітети, на які покладаються функції з розроблення, розгляду та погодження міжнародних (регіональних) і національних стандартів. Такі комітети формуються з урахуванням принципу представництва всіх зацікавлених сторін. До роботи в них на добровільних засадах залучаються уповноважені представники органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання та їх об'єднань, науково-технічних та інженерних товариств (спілок), товариств (спілок) споживачів, відповідних громадських організацій, а також провідні науковці і фахівці.

До реформування системи центральних органів виконавчої влади функції

стандартизації виконувала Державна служба технічного регулювання [211]. Указом Президента України «Питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» [212] останню було ліквідовано, а її функції (крім реалізації державної політики щодо контролю у сфері захисту прав споживачів) покладено на Міністерство економічного розвитку і торгівлі України і Державну ветеринарну та фітосанітарну службу України.

Мінекономрозвитку України:

- 1) організовує і координує проведення робіт у сфері стандартизації;
- 2) вживає заходи щодо гармонізації національних стандартів, які розробляються, із відповідними міжнародними (регіональними) стандартами;
- 3) встановлює правила розроблення, схвалення, прийняття, перегляду, зміни та втрати чинності національними стандартами, їх позначення, класифікації за видами та іншими ознаками, кодування та реєстрації;
- 4) схвалює та приймає відповідно до законодавства національні стандарти, правила усталеної практики та класифікатори;
- 5) вживає заходи щодо виконання зобов'язань, зумовлених участю України в міжнародних (регіональних) організаціях стандартизації.

Водночас, норма, що міститься у положенні про Мінекономрозвитку, відповідно до якої саме цей орган встановлює правила розроблення, схвалення, прийняття, перегляду, зміни та втрати чинності національними стандартами, на нашу думку, суперечить вимогам Конституції України, у ст. 92 якої визначено, що порядок встановлення державних стандартів встановлюється виключно законами України. З огляду на це вважаємо, що Мінекономрозвитку у зазначеній галузі може приймати акти, які лише деталізують процедурні питання у сфері прийняття, перегляду та втрати чинності стандартами. Відтак, до п. 10 ч. 4 Положення про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, на нашу думку, необхідно внести зміни, якими звузити компетенцію названого органу до встановлення правил позначення стандартів, їх класифікації за видами та іншими ознаками, кодування та реєстрації.

Держветфітослужба в галузі стандартизації погоджує стандарти, проекти

потужностей (об'єктів), харчових продуктів, а також системи забезпечення безпеки виробництва харчових продуктів, розробляє проекти державних і відповідних галузевих стандартів.

Беручи до уваги мету діяльності Держсанепідслужби України, вважаємо за доцільне до її компетенції також віднести погодження стандартів щодо оброблених харчових продуктів, а також системи забезпечення безпеки виробництва харчових продуктів.

Варто зазначити, що сьогодні Україна активно уніфікує свої стандарти з міжнародними вимогами, встановленими ISO та CEN. ISO (International Organization for Standardization – в пер з англ. Міжнародна організація зі стандартизації) являє собою неурядову організацію, до якої входять по одному члену національних органів стандартизації зі 162 країн світу і є найбільшим розробником і видавцем міжнародних стандартів [213]. CEN (Comité Européen de Normalisation – в пер з фр. Європейський комітет зі стандартизації), відповідно до Директиви 98/34/ЄС, є єдиним органом ЄС, уповноваженим на планування, розробку і прийняття європейських стандартів у всіх сферах економіки за виключенням електротехніки і телекомунікацій. Стандарти, які розробляє CEN, визнаються національними стандартами в кожній державі-члені ЄС. Після підписання у 1991 році між CEN та ISO Віденської угоди «Про максимізації ефективності міжнародної та європейської стандартизації», було створено систему співпраці у сфері розроблення і прийняття стандартів, в результаті чого один і той самий текст одночасно є стандартом ISO і Європейським стандартом, а відносно вже наявних стандартів ISO, CEN застосовує принцип обов'язкового використання міжнародних стандартів як основи для розробки євронорм або удосконалення тих результатів, які досягнуті в ISO [214].

У галузі регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні запроваджено низку стандартів ISO та CEN, зокрема: ДСТУ ISO 24276:2008 «Продукти харчові. Методи виявлення генетично модифікованих організмів та продуктів з їхнім вмістом. Основні вимоги і

визначення»; ДСТУ CEN/TS 15568:2008 «Продукти харчові. Методи виявлення генетично модифікованих організмів та продуктів з їхнім вмістом. Відбір проб»; ДСТУ ISO 21569:2008 «Продукти харчові. Методи виявлення генетично модифікованих організмів та продуктів з їхнім вмістом. Якісний метод на основі аналізу нуклеїнової кислоти»; ДСТУ EN 12761-1:2004 «Сільськогосподарські та лісогосподарські машини. Обприскувачі-опилювачі для внесення засобів захисту рослин і рідинних добрив. Захист навколишнього середовища. Частина 1. Загальні вимоги» тощо.

В той же час, значна кількість стандартів України досі залишається не достатньо розробленою та не уніфікованою із міжнародними вимогами: 1) у сфері поводження з відходами сільськогосподарського виробництва та їх класифікації не прийнято жодного стандарту (державного, міждержавного або міжнародного); 2) незначна кількість гармонізованих стандартів діє у галузі управління якістю та відбору проб з метою контролю стану атмосферного повітря, вод та ґрунтів; 3) у сферах рослинництва і тваринництва на сьогоднішній день діють декілька міжнародних стандартів, жоден з яких не містить положень, спрямованих на регулювання екологічної безпеки; більшість же чинних стандартів в названих галузях прийняті за часів СРСР і визначають основні вимоги до зерна та іншого посівного матеріалу, характеристики порід сільськогосподарських тварин і птахів та способи виявлення у них окремих захворювань; 4) жоден із чинних стандартів, які врегульовують застосування пестицидів і агрохімікатів не гармонізовано з міжнародними вимогами.

Стандарти у досліджуваній сфері необхідно гармонізувати і з вимогами СОТ. Науковці та практики відзначають, що сьогодні в Україні найнижчим рівнем гармонізації характеризуються стандарти на методи контролю овочів і фруктів – відповідно 55% і 58%, значно кращою є ситуація в частині контролю зерна і продуктів його переробки – 82,3%, а також м'яса та молока і продуктів їх переробки – відповідно 83% і 88%. Стандарти ж на зерно та продукти його переробки не гармонізовано зовсім [215, с. 20].

Зважаючи на викладене, з метою приведення державних стандартів у

галузі екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва у відповідність до взятих Україною на себе у зв'язку із вступом до СОТ зобов'язань, на нашу думку, слід 1) переглянути стандарти, прийняті за часів СРСР на предмет їх відповідності сучасним вимогам (ГОСТ, які стосуються вимог до якості води, що використовується у процесі сільськогосподарського виробництва; вимог до складу добрив; сортових і посівних якостей насіння сільськогосподарських культур; методів діагностики хвороб тварин; характеристик сільськогосподарських тварин і птахів тощо); 2) привести у відповідність до міжнародних вимог національні та міждержавні стандарти (зокрема, щодо окремих видів сільськогосподарської продукції: зерна, фруктів, овочів, м'яса, молока та ін.).

Крім цього, стандарти ГОСТ 12.3.041-86 ССБТ (Застосування пестицидів для захисту рослин. Вимоги безпеки) та ГОСТ 12.3.037-84 ССБТ (Застосування мінеральних добрив у сільському та лісовому господарстві. Загальні вимоги безпеки) фактично відтворюють положення Державних санітарних правил «Транспортування, зберігання та застосування пестицидів у народному господарстві» ДСанПіН 8.8.1.2.001-98. Відтак, зважаючи на те, що дотримання стандартів, на відміну від санітарних норм і правил, є необов'язковим і, беручи до уваги час затвердження цих стандартів та ДСанПіН, вважаємо за доцільне скасувати ГОСТ 12.3.041-86 ССБТ і ГОСТ 12.3.037-84 ССБТ, як такі, що фактично замінені загальнообов'язковими санітарними нормами.

Поряд із стандартизацією, важливу роль у сфері регулювання екологічної безпеки в сільськогосподарському виробництві в Україні займає така функція як *сертифікація*. Вона у досліджуваній галузі здійснюється на підставі декрету Кабінету Міністрів України «Про стандартизацію і сертифікацію», законів України «Про підтвердження відповідності», «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності», «Про захист прав споживачів» [216], «Про безпечність та якість харчових продуктів» і «Про захист рослин» [217].

Сертифікацією визнається функція управління в галузі охорони

навколишнього природного середовища, за допомогою якої визначений у встановленому порядку орган документально засвідчує відповідність об'єкта сертифікації (продукції, систем управління якістю, систем управління довкіллям, персоналу) встановленим екологічним законодавством вимогам [189, с. 237].

Аналіз названих та ряду інших нормативних актів, які стосуються досліджуваного питання, дає підстави для висновку про те, що сьогодні під однією назвою фактично реалізуються декілька різних процедур.

Так, відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України «Про стандартизацію і сертифікацію» сертифікація на відповідність обов'язковим вимогам нормативних документів (так звана обов'язкова сертифікація) проводиться виключно в державній системі сертифікації. Державну систему сертифікації створює центральний орган виконавчої влади з питань технічного регулювання, він же здійснює акредитацію установ, уповноважених на її проведення.

На виконання вказаного Декрету наказом Держспоживстандарту України від 1 лютого 2005 р. № 28 затверджено «Перелік продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні», відповідно до якого, у сфері сільськогосподарського виробництва сертифікації підлягає технологічне обладнання для харчової та м'ясо-молочної промисловості, машини для підготовки і обробітку ґрунту, машини для посіву і садіння, засоби застосування пестицидів і агрохімікатів, машини для тваринництва.

Привертає увагу той факт, що відповідно до названого переліку сама продукція сільськогосподарського виробництва на сьогодні обов'язковій сертифікації не підлягає. На нашу думку, така ситуація не сприяє забезпеченню належного рівня екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва. У зв'язку із цим, слушною вважаємо пропозицію Бугери С.І. щодо затвердження Тимчасового переліку продукції, яка підлягає обов'язковій сертифікації з розділом, присвяченим сільськогосподарській продукції [42, с. 262].

Інша процедура знайшла своє закріплення у Законі України «Про підтвердження відповідності». Відповідно до нього підтвердження відповідності продукції, робіт і послуг відбувається шляхом її декларування (виробник під свою повну відповідальність документально засвідчує, що продукція відповідає встановленим законодавством вимогам) та сертифікації (визнаний в установленому порядку орган документально засвідчує відповідність продукції, систем якості, систем управління якістю, систем екологічного управління, персоналу встановленим законодавством вимогам).

Підтвердження відповідності у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні проводиться через отримання:

1) *сертифікату відповідності сільськогосподарської продукції та сировини рослинного походження щодо вмісту в них залишкової кількості пестицидів, агрохімікатів та важких металів* (видається територіальними органами Держветфітослужби України відповідно до Закону України «Про захист рослин»);

2) *сертифікату придатності для споживання людиною* (підтверджує, що продукт є безпечним та відповідає мінімальним специфікаціям якості згідно з його призначенням; видається головним державним санітарним лікарем або головним державним ветеринарним інспектором відповідно до Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів»).

Постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 р. № 1378 затверджено Порядок видачі сертифіката відповідності сільськогосподарської продукції та сировини рослинного походження вимогам щодо вмісту в них залишкової кількості пестицидів, агрохімікатів та важких металів і сертифіката про дотримання регламентів застосування пестицидів і агрохімікатів [218], яким визначено перелік документів, необхідних для отримання сертифіката та строки прийняття рішення про видачу або відмову у видачі названого сертифіката.

Відносно ж отримання сертифіката придатності для споживання людиною, то чіткого порядку його видачі на сьогодні не розроблено. Відповідно до

Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів» такий сертифікат видається за результатами державного контролю або розширеного контролю харчових продуктів на запит заінтересованих сторін (ст. 6, 7). Детальну регламентацію ж отримало лише питання застосування позначки придатності та ветеринарних штампів для продуктів тваринного походження [219]: визначено порядок та підстави їх проставляння, а також осіб, уповноважених на вчинення таких дій.

Отже, з метою впорядкування та уніфікації процедури видачі сертифіката придатності для споживання людиною, на нашу думку, Держсанепідслужба та Держветфітослужба України повинні розробити та передати на затвердження до Кабінету Міністрів України порядок, у якому визначити перелік документів та досліджень, необхідних для отримання такого сертифікату, а також детальний порядок його видачі.

Таким чином, хоча проаналізовані процедури і відрізняються одна від одної органами, які уповноважені на їх проведення, та видом нормативного акту, відповідність вимогам якого підлягає підтвердженню, за їх наслідками видається документ, який носить загальну назву «сертифікат». На нашу думку, це призводить до неоднозначного розуміння необхідності отримання сертифікату, адже, в той час, як згідно Декрету Кабінету Міністрів України, обов'язковій сертифікації підлягає лише продукція, наведена у відповідному переліку, ряд інших нормативних актів вимагає отримання сертифікату на продукцію, яка у згаданому переліку відсутня.

У зв'язку із цим, вважаємо, що наявна колізія може бути усунена лише шляхом чіткого розмежування термінології і відокремлення сертифікації (підтвердження відповідності продукції вимогам ГОСТ, ОСТ, ДСТУ, технічним умовам) від підтвердження відповідності продукції технічним регламентам, санітарним, ветеринарним та іншим вимогам. Відтак, пропонуємо у нормативних актах, які визначають необхідність та порядок підтвердження відповідності, змінити назву документа, що видається з «сертифікату» на «акт підтвердження відповідності» або «свідоцтво про підтвердження

відповідності».

Викладене, на нашу думку, дає підстави говорити про те, що сьогодні в Україні створені умови для існування і розвитку систем нормування, сертифікації та стандартизації в галузі регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва. Однак, внаслідок недоліків нормативно-правового регулювання, названі функції належним чином не реалізуються. Зокрема, деякі заборонені до використання в ЄС засоби захисту рослин та більшість антибіотиків-стимуляторів росту тварин до цього часу дозволені до використання на території України (неналежна реалізація функції нормування); значна кількість стандартів України досі залишається не достатньо розробленою та не уніфікованою із міжнародними вимогами, а з деяких напрямів регулювання екологічної безпеки в досліджуваній галузі стандарти взагалі не розроблені (неналежна реалізація функції стандартизації); продукція сільськогосподарського виробництва обов'язковій сертифікації не підлягає, а порядок видачі сертифіката придатності для споживання людиною, в контексті підтвердження відповідності, досі не розроблено (неналежна реалізація функції сертифікації). Вважаємо, що означені недоліки можуть бути усунені шляхом внесення, запропонованих у цьому підрозділі, змін та доповнень до чинного законодавства.

2.3. Дозвільна функція регулювання екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні

Важливою функцією, спрямованою на регулювання екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні є *дозвільна*. У досліджуваній галузі її можна визначити як діяльність уповноважених державних органів, пов'язану із встановленням умов, визначенням порядку та видачею, заміною або скасуванням дозволів на поводження з окремими речовинами, які використовуються чи створюються у процесі

сільськогосподарського виробництва і можуть становити підвищену небезпеку для довкілля, життя і здоров'я людини або потребують особливого регулювання.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо упорядкування видачі документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» [220] визначено перелік дозвільних документів у сфері господарської діяльності, які видаються виключно через дозвільні центри України. Ними у сфері сільськогосподарського виробництва є: дозвіл на спеціальне водокористування в разі використання води водних об'єктів загальнодержавного та місцевого значення; дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря; дозвіл на зберігання та використання отруйних речовин, у тому числі продуктів біотехнологій та інших біологічних агентів; спеціальний дозвіл на складування, розміщення та зберігання відходів, які є джерелами забруднення атмосферного повітря забруднюючими речовинами та речовинами з неприємним запахом або іншого шкідливого впливу; дозвіл на здійснення операцій у сфері поводження з відходами; погодження місць розміщення об'єктів поводження з відходами; згода на розміщення об'єкта підвищеної небезпеки на території села, селища, міста; дозвіл на будівництво і (або) реконструкцію об'єктів підвищеної небезпеки; дозвіл на експлуатацію об'єктів підвищеної небезпеки.

Поряд із названим актом, з 1 січня 2012 року набрав чинності перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності, який затверджено Законом України від 19 травня 2011 року [221]. Відповідно до нього вимагати від суб'єктів господарювання отримання документів дозвільного характеру, необхідність отримання яких не передбачена законом та які не внесені до Переліку, затвердженого цим законом заборонено.

Варто відмітити, що до останнього переліку не потрапили такі дозвільні документи у сфері сільськогосподарської діяльності як: спеціальний дозвіл на складування, розміщення та зберігання відходів, які є джерелами забруднення атмосферного повітря забруднюючими речовинами та речовинами з

неприємним запахом або іншого шкідливого впливу (п. 30 Переліку документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності, які видаються виключно через дозвільні центри України); погодження місць розміщення об'єктів поводження з відходами (п. 34 названого акту); дозвіл на експлуатацію об'єктів підвищеної небезпеки, дозвіл на будівництво і (або) реконструкцію об'єктів підвищеної небезпеки, згода на розміщення об'єкта підвищеної небезпеки на території села, селища, міста (п. 59-61 названого переліку).

Натомість, вказаним законом до документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності (зокрема, сільськогосподарського виробництва), окрім вже зазначених, віднесено: дозвіл на вивільнення генетично модифікованих організмів у відкритій системі; дозвіл на використання залишків пестицидів і агрохімікатів, термін реєстрації яких закінчився; дозвіл на розміщення відходів; дозвіл на зберігання та видалення відходів; сертифікат відповідності сільськогосподарської продукції та сировини рослинного походження щодо вмісту в них залишкової кількості пестицидів, агрохімікатів та важких металів.

Таким чином, на сьогодні до дозвільних документів, окрім безпосередньо дозволів, погоджень та згод, віднесені й сертифікати. В такому випадку, варто зазначити, що до названого переліку з незрозумілих причин не було включено сертифікат придатності для споживання людиною, отримання якого вимагається статтями 6 та 7 Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів». Крім цього, до Переліку документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності не потрапила низка документів, необхідних для забезпечення екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва під час будівництва та експлуатації об'єктів підвищеної небезпеки. Ними є згода на розміщення об'єкта підвищеної небезпеки на території села, селища, міста; дозвіл на будівництво і (або) реконструкцію об'єктів підвищеної небезпеки; дозвіл на експлуатацію об'єктів підвищеної небезпеки (ст. 12 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки»). Також, з незрозумілих причин до досліджуваного переліку в якості документа дозвільного характеру не включено допуск (посвідчення) на

право роботи з пестицидами і агрохімікатами, отримання якого є необхідною умовою для здійснення транспортування, зберігання, застосування пестицидів і агрохімікатів та торгівлі ними (ст. 11 Закону України «Про пестициди і агрохімікати»).

Відсутність названих документів у затвердженому законом переліку призводить до того, що уповноважені органи не мають права їх видавати, що, в свою чергу, призводить до зупинення діяльності, яка не може здійснюватись без наявності відповідних документів, або до діяльності з порушенням вимог спеціальних законів. З огляду на викладене, з метою забезпечення виконання вимог Законів України «Про захист рослин», «Про безпечність та якість харчових продуктів», «Про об'єкти підвищеної небезпеки» та «Про пестициди і агрохімікати», на нашу думку, перелік документів дозвільного характеру, затверджений Законом України від 19 травня 2011 року слід доповнити названими сертифікатом, дозволами, згодою та допуском.

Крім того, зважаючи на суттєві розбіжності між переліками, затвердженими названими постановою та законом, з метою усунення колізій, що виникли, пропонуємо скасувати Додаток 1 до постанови Кабінету Міністрів України від 21 травня 2009 р. № 526, яким встановлено перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності, що видаються виключно через дозвільні центри. Натомість, перелік, затверджений Законом України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» доповнити положеннями про те, які з наведених документів видаються виключно через дозвільні центри.

Відповідно до Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» [222] документ дозвільного характеру – це дозвіл, висновок, рішення, погодження, свідоцтво, інший документ, який дозвільний орган зобов'язаний видати суб'єкту господарювання у разі надання йому права на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності та (або) без наявності якого суб'єкт господарювання не може проваджувати певні дії щодо здійснення господарської діяльності або

видів господарської діяльності. Порядок видачі документів дозвільного характеру, їх переоформлення та анулювання встановлюється Кабінетом Міністрів України або органом місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень.

Згідно вимог ч. 1 ст. 4 вищеназваного закону, виключно законами, які регулюють відносини, пов'язані з одержанням документів дозвільного характеру, встановлюється:

- 1) необхідність одержання документів дозвільного характеру та їх види;
- 2) дозвільний орган, уповноважений видавати документ дозвільного характеру;
- 3) платність або безоплатність видачі (переоформлення, видачі дубліката, анулювання) документа дозвільного характеру;
- 4) строк видачі або надання письмового повідомлення про відмову у видачі документа дозвільного характеру;
- 5) вичерпний перелік підстав для відмови у видачі, переоформленні, видачі дубліката, анулювання документа дозвільного характеру;
- 6) строк дії документа дозвільного характеру або необмеженість строку дії такого документа;
- 7) перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності.

Для з'ясування особливостей реалізації дозвільної функції у галузі регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва, вважаємо за доцільне проаналізувати процедури видачі документів, отримання яких є необхідним для здійснення екологічно безпечного сільськогосподарського виробництва.

Документами дозвільного характеру у сфері спеціального використання природних ресурсів, отримання яких необхідне для здійснення сільськогосподарського виробництва в Україні є: дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами та дозвіл на спеціальне водокористування.

Дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами – це офіційний документ, який дає право підприємствам, установам, організаціям та фізичним особам-підприємцям експлуатувати об'єкти, з яких в атмосферне повітря надходять забруднюючі речовини або їх суміші за умови дотримання встановлених нормативів граничнодопустимих викидів та вимог до технологічних процесів у частині обмеження викидів забруднюючих речовин протягом визначеного в дозволі терміну. Видається цей документ на підставі Закону України «Про охорону атмосферного повітря», Порядку проведення та оплати робіт, пов'язаних з видачею дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, обліку підприємств, установ, організацій та громадян-підприємців, які отримали такі дозволи [223] та Інструкції про загальні вимоги до оформлення документів, у яких обґрунтовуються обсяги викидів, для отримання дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами для підприємств, установ, організацій та громадян-підприємців [224].

Видачу такого дозволу здійснюють: 1) суб'єкту господарювання, об'єкт якого належить до другої або третьої групи – обласні, Київська, Севастопольська міські державні адміністрації, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення; 2) суб'єкту господарювання, об'єкт якого належить до першої групи – центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення². При цьому, до першої

---

² До 18 травня 2013 року видача такого дозволу здійснюється територіальними органами Мінприроди України за погодженням з установами державної санітарно-епідеміологічної служби.

групи належать об'єкти, які взяті на державний облік і мають виробництва або технологічне устаткування, на яких повинні впроваджуватися екологічно безпечні технології та методи керування. До другої групи належать об'єкти, які взяті на державний облік і не мають виробництв або технологічного устаткування, на яких повинні впроваджуватися екологічно безпечні технології та методи керування. До третьої групи належать об'єкти, які не віднесені до першої і другої груп.

Для отримання дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами суб'єкт господарювання оформляє заяву та здійснює ряд заходів, спрямованих на мінімізацію впливу викидів на навколишнє середовище, життя і здоров'я людей.

Водночас, як вже зазначалося, нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин зі стаціонарних джерел в сфері сільськогосподарського виробництва на сьогодні не розроблені. Більше того, стаціонарні джерела забруднення довкілля в цій галузі (місця зберігання відходів тваринницьких комплексів та очисні споруди тваринницьких комплексів) не включені до переліку об'єктів, для яких розробляються такі нормативи. Таким чином, отримання дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами до затвердження відповідних нормативів для стаціонарних джерел забруднення атмосферного повітря в сфері сільськогосподарського виробництва є неможливим. У зв'язку із цим, з метою створення умов для забезпечення екологічної безпеки в досліджуваній галузі та регулювання обсягів і складу викидів, вважаємо за доцільне віднести місця зберігання відходів та очисні споруди тваринницьких комплексів до стаціонарних джерел забруднення атмосферного повітря і розробити для них нормативи граничнодопустимих викидів.

Відповідно до статті 12 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» господарська чи інші види діяльності, пов'язані з порушенням умов і вимог до викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря і рівнів впливу фізичних та біологічних факторів на його стан, передбачених дозволами, може

бути обмежена, тимчасово заборонена (зупинена) або припинена відповідно до законодавства. В той же час, названими порядком та інструкцією встановлені підстави лише для анулювання дозволу, якими є: 1) подання суб'єктом господарювання заяви про анулювання дозволу; 2) зміна власника стаціонарного джерела викидів; 3) прийняття в установленому порядку рішення про скасування державної реєстрації суб'єкта господарювання. Порухення ж передбачених дозволом вимог до викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря і рівнів впливу фізичних та біологічних факторів на його стан, серед підстав припинення дії цього дозволу взагалі відсутні. У зв'язку із цим, з метою виконання вимог Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», вважаємо за доцільне внести доповнення до Закону України «Про охорону атмосферного повітря», якими встановити вичерпний перелік підстав для обмеження, зупинення та припинення дії названого дозволу, включивши до нього й порушення екологічних вимог у сфері охорони атмосферного повітря.

Дозвіл на спеціальне водокористування (дозвіл на забір води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв, використання води та скидання у водні об'єкти забруднюючих речовин) видається на підставі Водного кодексу України і Порядку погодження та видачі дозволів на спеціальне водокористування, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України 13 березня 2002 р. № 321 [225].

У сфері сільськогосподарського виробництва дозвіл на спеціальне водокористування необхідно отримувати у разі скидання стічних вод у водні об'єкти, а також забору вод для потреб тваринництва та рослинництва. Цей вид дозволів, згідно із вказаним порядком, видається територіальними органами Мінприроди, а на території Автономної Республіки Крим – органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань екології та природних ресурсів (у разі використання води водних об'єктів загальнодержавного значення) та Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами за погодженням з територіальними

органами Мінприроди (у разі використання води водних об'єктів місцевого значення)³.

Для отримання названого дозволу водокористувачі повинні погодити відповідне клопотання у разі використання поверхневих вод – з територіальними органами водних ресурсів, а у разі використання підземних вод – з Державною службою геології та надр України або дочірніми підприємствами НАК «Надра України». Право спеціального водокористування припиняється органом, який видав дозвіл на нього. Підстави зміни або припинення дії цього дозволу викладені у Водному кодексі України. Ними є: відсутність потреби у спеціальному водокористуванні; закінчення строку спеціального водокористування; ліквідація підприємств, установ чи організацій; передача водогосподарських споруд іншим водокористувачам; визнання водного об'єкта таким, що має особливе державне значення, наукову, культурну чи лікувальну цінність; порушення умов спеціального водокористування та охорони вод; виникнення необхідності першочергового задоволення питних і господарсько-побутових потреб населення; систематичне невнесення збору в строки, визначені законодавством та ін.

Отримання дозвільних документів вимагається й у випадку поводження з небезпечними речовинами чи організмами у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні. Зокрема, Законом України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» та постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку одержання дозволу на виробництво, зберігання, транспортування, використання, захоронення, знищення та утилізацію отруйних речовин, у тому числі продуктів

---

³ З 18 травня 2013 року дозвіл на спеціальне водокористування водними об'єктами загальнодержавного значення видаватиметься Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями, а місцевого значення – органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами за погодженням із Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською, Севастопольською міськими держадміністраціями.

біотехнології та інших біологічних агентів» [226] вимагається отримання дозволу на зберігання і використання отруйних речовин, у тому числі продуктів біотехнологій та інших біологічних агентів. У сфері сільськогосподарського виробництва такий дозвіл необхідно отримувати на зберігання і використання сильнодіючих отруйних речовин (до яких належать пестициди, антибіотики і окремі гормональні препарати) та склади їх зберігання [227].

Вказаний дозвіл видається Мінприроди України за наявності: дозволу на початок виконання робіт підвищеної небезпеки та початок експлуатації (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки (видається Держгірпромнаглядом або його територіальними органами); висновку державної санітарно-епідеміологічної експертизи (видається Держсанепідслужбою); документа, що підтверджує державну реєстрацію небезпечного фактора (видається Держсанепідслужбою), посвідчення про державну реєстрацію пестициду чи агрохімікату (видається Мінприроди) або реєстраційного посвідчення на лікарський засіб (видається МОЗ).

Порядок дій Мінприроди України при розгляді заявок на отримання вказаного дозволу визначений в Інструкції про розгляд заявок та надання дозволів на виробництво, зберігання, транспортування, використання, захоронення, знищення та утилізацію отруйних речовин, у тому числі продуктів біотехнології та інших біологічних агентів [228]. Відповідно до цієї інструкції, дозвіл видається на поводження з однією окремою отруйною речовиною або продуктом біотехнології, іншим біологічним агентом згідно з переліком отруйних речовин, виробництво, зберігання, транспортування, використання, захоронення, знищення та утилізація яких здійснюється за наявності дозволу. Термін дії такого дозволу зазначається у заявці, але не може перевищувати трьох років та строку дії свідоцтва (сертифіката) державної реєстрації небезпечного фактора.

Підставами для прийняття рішення про призупинення або анулювання дії виданого дозволу є:

- 1) надходження пропозицій щодо його анулювання від МОЗ України,

МВС, Мінтрансу або Держгірпромнагляду;

2) подання суб'єктом підприємницької діяльності, якому надано дозвіл, заявки щодо призупинення або анулювання його дії;

3) виявлення недостовірних відомостей в документах, наданих для одержання дозволу;

4) порушення суб'єктом підприємницької діяльності, якому надано дозвіл, умов його дії;

5) невиконання особою, якій надано дозвіл, приписів або розпоряджень уповноважених органів виконавчої влади;

б) ліквідації суб'єкта підприємницької діяльності або припинення дії свідоцтва про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця.

Привертає увагу та обставина, що підстави зміни, призупинення та анулювання дії аналізованого дозволу між собою не розмежовані, що, на нашу думку, значно ускладнює відповідні процедури. Відтак, пропонуємо названу інструкцію доповнити нормами, які б містили вичерпний і розмежований перелік підстав для відмови у видачі, переоформлення, видачі дубліката, анулювання такого дозволу

Крім того, в частині органів, з якими необхідно погодити видачу дозволу на зберігання і використання отруйних речовин, між Інструкцією про розгляд заявок та надання дозволів на виробництво, зберігання, транспортування, використання, захоронення, знищення та утилізацію отруйних речовин, у тому числі продуктів біотехнології та інших біологічних агентів, постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку одержання дозволу на виробництво, зберігання, транспортування, використання, захоронення, знищення та утилізацію отруйних речовин, у тому числі продуктів біотехнології та інших біологічних агентів» та постановою Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо упорядкування видачі документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» наявна колізія: інструкція та перша постанова до таких органів відносить МОЗ України та Держгірпромнагляд, в той час як відповідно до останньої постанови, до них належить лише орган

державної санітарно-епідеміологічної служби. Крім цього, Державна санітарно-епідеміологічна служба набула статусу центрального органу виконавчої влади та виокремлена зі складу МОЗ України. Відтак, у цій частині інструкція також потребує уточнення.

Чинним законодавством, яке спрямоване на регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні, встановлено необхідність отримання дозволу на здійснення операцій у сфері поводження з відходами. При цьому, варто зазначити, що порядок видачі дозволу з такою назвою в Україні не визначений. Замість нього, на практиці видаються дозволи на утворення та розміщення відходів [229; 230].

Переліком документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності передбачено також існування окремо дозволу на розміщення відходів. На нашу думку, це призводить до штучного створення додаткових дозвільних документів, отримання яких може вимагатися в Україні. У зв'язку із цим, з метою усунення такого дублювання, пропонуємо з досліджуваного переліку виключити дозвіл на розміщення відходів та дозвіл на здійснення операцій у сфері поводження з відходами, що є об'єднуючим по відношенню до ряду інших дозволів, замінивши їх дозволом на утворення та розміщення відходів, як таким, що фактично видається в Україні.

Дозвіл на утворення та розміщення відходів видається територіальним органом Мінприроди України на підставі Порядку розроблення, затвердження і перегляду лімітів на утворення та розміщення відходів [231]. Для його отримання власник відходів подає до органів Мінприроди України заяву на одержання дозволу на розміщення відходів у наступному році, до якої додаються документи, що підтверджують прогнозовані обсяги утворення відходів; наявність умов для їх зберігання, утилізації та видалення; план заходів, спрямованих на запобігання негативному впливу відходів на навколишнє природне середовище, життя та здоров'я людини.

Водночас, ні названий порядок, ані Закон України «Про відходи» переліку підстав припинення чинності названого дозволу не містять. Зважаючи на те, що

Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» встановлює перелік умов, які повинні бути визначені виключно на рівні законів, що регулюють відносини, пов'язані з одержанням документів дозвільного характеру, пропонуємо доповнити Закон України «Про відходи» статтею 33-1 «Дозволи у сфері поводження з відходами», у якій визначити орган, уповноважений видавати дозвіл на утворення і розміщення відходів; платність або безоплатність його видачі (переоформлення, видачі дубліката, анулювання); строк видачі або надання письмового повідомлення про відмову; вичерпний перелік підстав для відмови у видачі, переоформлення, видачі дубліката, анулювання, а також строк дії такого дозволу.

Крім цього, з метою приведення назв державних органів, які використовуються у Порядку розроблення, затвердження і перегляду лімітів на утворення та розміщення відходів, у відповідність до вимог чинного законодавства, на нашу думку, до нього необхідно внести зміни, якими слово «Мінекоресурсів» у всіх відмінках замінити на «Мінприроди».

Відповідно до Закону України «Про відходи» зберігання та видалення відходів здійснюється в місцях, визначених органами місцевого самоврядування з урахуванням вимог земельного та природоохоронного законодавства, за наявності спеціальних дозволів, у яких визначені види та кількість відходів, загальні технічні вимоги, заходи безпеки, відомості щодо утворення, призначення, методів оброблення відповідно до встановлених лімітів та умови їх зберігання. Видачу цих дозволів повинен здійснювати спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища та його органи на місцях в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України. Втім, варто зазначити, що такий порядок досі не розроблено.

З огляду на важливе значення дотримання вимог екологічної безпеки при зберіганні та видаленні відходів загалом, та відходів сільськогосподарського виробництва зокрема, вважаємо за необхідне розробити і затвердити відповідний порядок. Крім цього, з метою виконання положень статті 4 Закону

України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», на нашу думку, в межах запропонованої раніше ст. 33-1 Закону України «Про відходи» слід визначити орган, уповноважений видавати дозвіл на зберігання та видалення відходів; платність або безоплатність його видачі (переоформлення, видачі дубліката, анулювання); строк видачі або надання письмового повідомлення про відмову; вичерпний перелік підстав для відмови у видачі, переоформлення, видачі дубліката, анулювання, а також строк дії такого дозволу.

Не менш важливе значення для регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні відіграє й дозвіл на вивільнення ГМО у відкритій системі, необхідність отримання якого визначена на рівні законів України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» та «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності». Видавати цей документ уповноважене Мінприроди України. Втім, порядок його видачі досі не затверджений, що створює правовий вакуум у сфері використання ГМО на території України та не сприяє забезпеченню екологічної безпеки в цій галузі. У зв'язку із зазначеним, вважаємо за необхідне розробити та затвердити порядок видачі дозволів на вивільнення ГМО у відкритій системі, а також доповнити ст. 19 Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» нормами, які б визначали строк дії та вичерпний перелік підстав для відмови у видачі, переоформлення, видачі дубліката й анулювання цього дозволу.

В частині поводження з пестицидами і агрохімікатами в сфері сільськогосподарського виробництва необхідним може бути й отримання дозволу на використання залишків пестицидів і агрохімікатів, термін реєстрації яких закінчився. Так, відповідно до Закону України «Про пестициди і агрохімікати» використання залишків пестицидів і агрохімікатів, термін реєстрації яких закінчився, проводиться протягом двох років за дозволом

центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, погодженим із центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну аграрну політику. Водночас, порядок надання такого дозволу не затверджено, але відповідний проект вже розроблено [232]. У зв'язку із цим, вважаємо за доцільне постановою Кабінету Міністрів України затвердити порядок надання цього дозволу, а також внести доповнення до ст. 4 Закону України «Про пестициди і агрохімікати», у якій визначити платність або безоплатність видачі дозволу на використання таких препаратів, строк дії та вичерпний перелік підстав для відмови у видачі, переоформлення, видачі дубліката й анулювання такого дозволу.

Наступним документом дозвільного характеру, отримання якого необхідне у сфері сільськогосподарської діяльності, Законом України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» визнано сертифікат відповідності сільськогосподарської продукції та сировини рослинного походження вимогам щодо вмісту в них залишкової кількості пестицидів, агрохімікатів та важких металів. Видається цей документ Головною державною фітосанітарною інспекцією, державною фітосанітарною інспекцією Автономної Республіки Крим, державними фітосанітарними інспекціями в області на підставі Закону України «Про захист рослин» та постанови Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 р. № 1378, якою затверджено порядок його видачі.

Законом України «Про пестициди і агрохімікати» для провадження діяльності, пов'язаної із транспортуванням, зберіганням, застосуванням пестицидів і агрохімікатів та торгівлею ними передбачено необхідність отримання допуску (посвідчення) на право роботи з пестицидами і агрохімікатами, який видається державними фітосанітарними інспекціями на підставі названого закону та постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку одержання допуску (посвідчення) на право роботи,

пов'язаної з транспортуванням, зберіганням, застосуванням та торгівлею пестицидами і агрохімікатами» [233]. Відповідно до вказаних актів підставою для видачі такого допуску є посвідчення про проходження спеціальної підготовки з питань безпечного виконання роботи з пестицидами і агрохімікатами та медична книжка з висновком медичної комісії про відсутність протипоказань за станом здоров'я. Підстави вилучення названого посвідчення, з незрозумілих причин, на нормативному рівні залишились невизначеними.

Допуск на право роботи з пестицидами і агрохімікатами, на нашу думку, відповідає усім ознакам, встановленим Законом України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» для документа дозвільного характеру. У зв'язку із цим, вважаємо за необхідне внести зміни до Переліку документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності, включивши до нього названий допуск (посвідчення). Після цього на нього поширять свою дію норми відносно того, в актах якої юридичної сили повинні бути визначені окремі питання, пов'язані з наданням та вилученням такого допуску, що, в свою чергу, призведе до необхідності внесення змін як до Закону України «Про пестициди і агрохімікати», так і до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку одержання допуску (посвідчення) на право роботи, пов'язаної з транспортуванням, зберіганням, застосуванням та торгівлею пестицидами і агрохімікатами».

Наступну групу дозволів, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні складають дозволи у галузі поводження з об'єктами підвищеної небезпеки, тобто об'єктами, на яких використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна або кілька небезпечних речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші об'єкти як такі, що відповідно до закону є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від

27 липня 1995 року № 554 до об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку віднесені тваринницькі комплекси, продуктивністю більш як 5000 голів та птахофабрики.

Відповідно до чинного законодавства, у досліджуваній сфері необхідним є отримання наступних дозволів: згода на розміщення об'єкта підвищеної небезпеки на території села, селища, міста; дозвіл на будівництво і (або) реконструкцію об'єктів підвищеної небезпеки; дозвіл на експлуатацію об'єктів підвищеної небезпеки.

Питання надання згоди на розміщення об'єкта підвищеної небезпеки на території села, селища, міста вирішується виключно на пленарних засіданнях місцевої ради шляхом прийняття відповідного рішення. Внаслідок того, що на нормативному рівні порядок та строки надання такої згоди не врегульовані, вони визначаються окремо на рівні кожної ради. Водночас, звертаємо увагу на те, що такий стан речей суперечить вимозі Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», відповідно до якої, платність або безоплатність видачі документа дозвільного характеру; строк видачі або надання письмового повідомлення про відмову у його видачі; вичерпний перелік підстав для відмови у видачі, переоформлення, видачі дубліката, анулювання документа дозвільного характеру; строк дії або необмеженість строку дії такого документа повинні встановлюватись виключно законами, які регулюють відносини, пов'язані з одержанням документів дозвільного характеру.

З метою усунення виявленого недоліку, пропонуємо внести доповнення до ст. 12 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки», якими врегулювати наведені вище питання. Крім цього, на нашу думку, саме на рівні названого закону слід визначити вичерпний перелік документів, необхідних для отримання такої згоди.

Дозвіл на будівництво і (або) реконструкцію об'єктів підвищеної небезпеки на території села, селища, міста видається Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською

міськими радами та іншими радами. Для отримання такого дозволу до заяви, крім документів, визначених законодавством про містобудування та регіональними і місцевими правилами забудови, додаються документи, які містять інформацію про рівень безпеки об'єкта, можливі аварії на ньому та їх наслідки. Виконавчі органи відповідних рад, Київська або Севастопольська міська державна адміністрація у разі необхідності мають право вимагати від суб'єкта господарської діяльності додаткову інформацію щодо проекту або призначити його експертизу. Комплексний висновок і проект рішення про дозвіл на будівництво готуються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державного архітектурно-будівельного контролю, протягом місяця. Виконавчі органи відповідних рад, Київська або Севастопольська міська державна адміністрація приймають рішення про надання або відмову у наданні дозволу на будівництво об'єкта підвищеної небезпеки та забезпечують публікацію свого мотивованого рішення через засоби масової інформації.

Водночас, вважаємо за доцільне, доповнити ст. 12 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» положеннями, які б чітко визначали строк розгляду уповноваженими органами документів для надання дозволу на будівництво і (або) реконструкцію об'єктів підвищеної небезпеки на території села, селища, міста.

Для отримання дозволу на експлуатацію об'єкта підвищеної небезпеки суб'єкт господарської діяльності, а також підприємства, установи, організації, що мають намір розпочати експлуатацію об'єктів підвищеної небезпеки, надсилають до відповідних обласної, Київської або Севастопольської міської державної адміністрації, виконавчих органів селищної або міської ради заяву, до якої додаються документи, що відображають перелік заходів, вжитих для забезпечення безпеки такого об'єкту, а також документи, що свідчать про правомірність його будівництва. Уповноважені органи у місячний термін розглядають подані документи, погоджують з відповідними територіальними органами спеціально уповноважених центральних органів виконавчої влади і

надсилають суб'єкту господарської діяльності письмовий дозвіл на експлуатацію об'єкта підвищеної небезпеки або обґрунтовану відмову з переліком додаткових заходів, які він повинен виконати для отримання цього дозволу.

В той же час, незважаючи на те, що порядки видачі двох останніх дозволів знайшли своє закріплення в Законі України «Про об'єкти підвищеної небезпеки», вони все ще потребують доповнення. Зокрема, досі не визначеними залишаються вартість надання таких дозволів, строк їх дії, вичерпний перелік підстав для відмови у видачі, переоформлення, видачі дубліката та анулювання. У зв'язку із цим, пропонуємо доповнити ст. 12 і 13 цього закону відповідними положеннями.

Виходячи з поняття документа дозвільного характеру, наведеного у Законі України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», до цієї категорії документів в галузі регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні варто віднести також сертифікат придатності для споживання людиною. У зв'язку із цим, з метою виконання вимог законів України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» та «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності», на нашу думку, вказаний сертифікат слід включити до названого переліку.

Необхідність отримання сертифікату придатності для споживання людиною встановлено Законом України «Про безпечність та якість харчових продуктів», але порядку його видачі досі не розроблено, на що вже зверталася увага у попередньому підрозділі. З огляду на те, що такий сертифікат, по суті, є документом дозвільного характеру, до закону, який регулює відносини, пов'язані з його одержанням (Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів»), на нашу думку, слід внести доповнення, якими визначити платність або безоплатність видачі (переоформлення, видачі дубліката, анулювання) такого сертифікату; строк видачі або надання письмового повідомлення про відмову; вичерпний перелік підстав для відмови

у видачі, переоформлення, видачі дубліката, анулювання, а також строк дії названого документа.

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, всю сукупність дозволів, необхідних для здійснення еколого-безпечного сільськогосподарського виробництва в Україні, на нашу думку, умовно можна поділити на наступні групи:

1) у сфері спеціального використання природних ресурсів (дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами; дозвіл на спеціальне водокористування);

2) у сфері поводження з небезпечними та потенційно небезпечними речовинами і організмами (дозвіл на зберігання та використання отруйних речовин, у тому числі продуктів біотехнологій та інших біологічних агентів; дозвіл на утворення та розміщення відходів; дозвіл на зберігання та видалення відходів; дозвіл на вивільнення генетично модифікованих організмів у відкритій системі; дозвіл на використання залишків пестицидів і агрохімікатів, термін реєстрації яких закінчився; допуск (посвідчення) на право роботи з пестицидами і агрохімікатами);

3) у сфері будівництва та експлуатації об'єктів підвищеної небезпеки (згода на розміщення об'єкта підвищеної небезпеки на території села, селища, міста; дозвіл на будівництво і (або) реконструкцію об'єктів підвищеної небезпеки; дозвіл на експлуатацію об'єктів підвищеної небезпеки);

4) у сфері підтвердження відповідності сільськогосподарської продукції встановленим щодо неї вимогам (сертифікат придатності для споживання людиною; сертифікат відповідності сільськогосподарської продукції та сировини рослинного походження щодо вмісту в них залишкової кількості пестицидів, агрохімікатів та важких металів).

Отже, дозвільна функція виконує важливу роль у регулюванні екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні, забезпечуючи, в якості умови, необхідної для використання природних ресурсів або поводження з окремими речовинами, виконання сільськогосподарськими

виробниками ряду заходів, спрямованих на непогіршення стану навколишнього середовища та збереження здоров'я людей. Втім, незважаючи на досить детальне правове регулювання окремих аспектів та стрімкий розвиток нормативної бази, у цій галузі все ще наявні істотні недоліки, усунення яких сьогодні є вкрай важливим та необхідним.

2.4. Контрольно-наглядова функція регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні

Однією з важливих функцій регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні є контрольно-наглядова.

Варто відмітити, що поняття контролю і нагляду в науці та практиці на сьогодні остаточно не розмежовані. Так, Авер'янов В.Б. зазначає, що нагляд слід розглядати як окремий вид (форму) контролю, застосування якого при виявленні порушень може супроводжуватися заходами впливу державно-владного характеру. Науковець наводить наступні особливості нагляду у порівнянні до контролю: нагляд здійснюється державними органами щодо об'єктів, які їм організаційно не підпорядковані, тоді як контроль стосується організаційно підпорядкованих суб'єктів (хоча в окремих випадках він здійснюється і щодо непідпорядкованих об'єктів); у процесі нагляду застосовуються заходи адміністративного впливу, тоді як за результатами контролю можуть застосовуватися і дисциплінарні заходи; адміністративний нагляд здійснюється за дотриманням відповідними суб'єктами спеціальних норм і правил, тоді як контроль – за діяльністю підконтрольних об'єктів у цілому чи окремими її аспектами [142, с. 349].

Кармолицький А.О., підтримуючи наведену позицію, вказує, що нагляд та перевірка виконання є різновидами контролю. На його думку, сутність і значення контролю полягають у спостереженні за функціонуванням відповідного підконтрольного об'єкта, отриманні об'єктивної та достовірної

інформації про стан законності і дисципліни, вжитті заходів по запобіганню та усуненню порушень законності і дисципліни та у виявленні причин і умов, які сприяють правопорушенням [234, с. 309]. Дослідник зазначає, що нагляд, в залежності від суб'єктів, які його здійснюють, поділяється на два види: перший пов'язаний з діяльністю органів прокуратури по нагляду за дотриманням законів у сфері управління (загальний нагляд), другий становить собою адміністративний нагляд, який полягає у спостереженні уповноваженими на те державними органами та посадовими особами за виконанням діючих у сфері управління спеціальних норм і загальнообов'язкових правил, закріплених у законах та підзаконних актах [234, с. 310].

Принципово іншої точки зору з цього питання притримується Гаращук В.М. [235, с. 4]. На його думку, наглядові функції притаманні лише одному державному органу – прокуратурі. Всі інші форми діяльності щодо відслідковування процесів, які зараз відбуваються в суспільстві, а також спеціалізовані структури, на які покладені такі завдання, як би вони або їх діяльність не називалась, здійснюють не нагляд, а контроль. Дослідник вказує, що контроль як форма державної діяльності відрізняється від нагляду тим, що він повсякденний та безперервний (в основному це стосується відомчого контролю), здійснюється як органами законодавчої та виконавчої влади, судами, так і чисельними спеціально створеними для цього контролюючими органами. Прокуратура ж виконує свої наглядові функції по відношенню до не підпорядкованих їй органів державного управління та інших об'єктів. Головне, на думку автора, що відрізняє контроль від нагляду – це те, що контролюючий орган, на відміну від органу нагляду, має право втручатися в оперативну діяльність підконтрольного суб'єкта, а також самостійно притягати винних до юридичної відповідальності [235, с. 13-14].

На підставі викладеного, можемо зробити висновок про те, що сьогодні склалися два підходи до розуміння поняття «нагляд»: широкий та вузький. За широкого до його змісту включають як прокурорський, так і адміністративний нагляд, в той час, як прибічники вузького тлумачення, існування

адміністративного нагляду заперечують.

В законодавстві України також відсутній єдиний підхід до розмежування названих понять. Так, у більшості положень, які визначають компетенцію державних органів (наприклад, положення про Державну ветеринарну та фітосанітарну службу України, про Державну екологічну інспекцію України, про Державну інспекцію сільського господарства України), досліджувана група повноважень звучить як «здійснення державного нагляду (контролю)» або «здійснення контролю та нагляду». В той же час, у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» функції органів контролю і нагляду розмежовані й до органів нагляду віднесено лише прокуратуру.

Зважаючи на це, та розглядаючи нагляд у його широкому значенні, погоджуємось із висловленою в юридичній літературі позицією про те, що органів чистого адміністративного нагляду не існує, адже в практичній діяльності завжди спостерігається поєднання елементів зовнішнього і внутрішнього контролю та нагляду [236, с. 28; 237, с. 295]. Таким чином, діяльність відповідних державних органів носить характер контрольної-наглядової, яку розуміють як сукупність правових, організаційних та інформаційних заходів, що здійснюються органами державної влади у межах передбачених Конституцією і законами України повноважень, і має на меті забезпечення перевірки відповідності дій суб'єктів та об'єктів правового регулювання чинному законодавству, сприяння утвердженню законності та правопорядку.

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» завдання контролю в галузі охорони довкілля полягають у забезпеченні додержання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища всіма державними органами, підприємствами, установами та організаціями, незалежно від форми власності і підпорядкування, а також громадянами. Залежно від суб'єкта, який уповноважений виконувати функції контролю та сфери його діяльності, екологічний контроль поділяється на: державний, громадський і виробничий.

Державний контроль і нагляд у галузі регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні здійснюють: Верховна Рада України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Президент України; Кабінет Міністрів України; місцеві державні адміністрації; Держекоінспекція України; Держсанепідслужба України; Держсільгоспінспекція України; Держветфітослужба України; Держархбудінспекція України; Держспоживінспекція України.

Самоврядний контроль входить до кола повноважень сільських, селищних та міських рад, які реалізують вказані функції через виконавчі комітети, а також постійні комісії, що створюються для контролю за виконанням рішень ради та її виконавчого комітету. До їх повноважень у цій сфері належить здійснення контролю за додержанням земельного та природоохоронного законодавства, а також за діяльністю суб'єктів підприємницької діяльності у сфері поводження з відходами. Проте, як зазначає Лебідь В.І., місцеві ради не реалізують належним чином свої повноваження у цій сфері, що виявляється, зокрема, у відсутності практики обмеження чи тимчасової заборони (зупинення) використання земель громадянами України у разі порушення ними вимог земельного законодавства (в тому числі, щодо рекультивації земель) [238, с. 31-31].

Особливе місце в системі державного контролю і нагляду за додержанням вимог екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні займають органи прокуратури, які здійснюють прокурорський нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів усіма учасниками суспільних відносин. Їх повноваження, форми і методи нагляду визначені у Конституції України та Законі України «Про прокуратуру» [239].

Відповідно до статті 37 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» в разі потреби у складі органів прокуратури України можуть створюватись спеціалізовані екологічні підрозділи. Саме на підставі цього положення й утворена мережа природоохоронних прокуратур. В той же час, у статті 13 Закону України «Про прокуратуру» існування такого виду прокуратур не передбачено взагалі. У зв'язку із цим, слушною вважаємо

пропозицію Таранушича С.В. [240, с. 18] щодо доповнення ч. 1 ст. 13 останнього закону положенням про наявність у складі органів прокуратури природоохоронних прокуратур.

Варто також зазначити, що, не дивлячись на активну діяльність таких прокуратур в Україні, нормативне регулювання їх організації, мети, завдань, функцій та повноважень, гарантій діяльності, а також відповідальності природоохоронних прокурорів досі залишається відсутнім. На нашу думку, лише після внесення відповідних змін до Закону України «Про прокуратуру», з'явиться можливість провести чітке розмежування повноважень у досліджуваній сфері між загальними та природоохоронними прокуратурами, що дозволить більш ефективно здійснювати державний нагляд за дотриманням екологічного законодавства та законодавства про екологічну безпеку, в тому числі, у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні.

Важливе місце в системі контролю за додержанням вимог екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні займає *громадський контроль*. Як слушно зазначає Гаращук В.М. [235, с. 18], на відміну від контролю державних спеціалізованих органів, він найчастіше проводиться в опосередкованій формі, коли контролююча структура через певні компетентні державні органи впливає на стан справ у тій або іншій сфері. Названий вид контролю реалізується шляхом участі громадськості у прийнятті екологічно значимих рішень, громадських слуханнях за результатами оцінки впливу запланованої діяльності на навколишнє середовище, через витребування екологічної інформації та діяльність громадських інспекторів.

Федоровська О.Б. громадський екологічний контроль пропонує розуміти у широкому (контроль за додержанням екологічного законодавства з боку різних ланок громадянського суспільства, в першу чергу громадських природоохоронних організацій, окремих громадян та їх цільових груп) і вузькому (контроль, що здійснюється громадськими інспекторами в галузі охорони довкілля відповідно до вимог нормативно-правових актів, які регулюють їх статус) значеннях [241, с. 6]. Враховуючи викладене, для цілей

нашої роботи вважаємо за доцільне розглядати громадський екологічний контроль саме у його вузькому значенні.

В частині здійснення контролю за додержанням вимог екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні громадські інспектори виконують наступні повноваження: беруть участь у проведенні спільно з працівниками органів державного контролю рейдів та перевірок додержання підприємствами, установами, організаціями та громадянами законодавства у відповідній сфері, проводять перевірки, складають протоколи про порушення законодавства і подають їх органам державного контролю та правоохоронним органам для притягнення винних до відповідальності, а також надають допомогу органам державного контролю в діяльності по запобіганню екологічним правопорушенням. Законодавством передбачена участь громадських інспекторів при здійсненні контролю за додержанням вимог законодавства у сферах охорони довкілля, аграрної політики та продовольства й архітектурно-будівельного контролю.

У зв'язку із невизначеністю правового статусу та кола повноважень громадських контролюючих органів, у літературі [235, с. 19] висловлюється позиція щодо доцільності розроблення проекту закону про громадський контроль, у якому пропонується закріпити напрямки діяльності громадських контролюючих утворень, принципи та правила здійснення такого контролю, його юридичного оформлення, взаємодії громадськості з правоохоронними органами та спеціалізованими контролюючими структурами, механізм відповідальності державних структур та їх посадових осіб за невиконання або неякісне чи несвоєчасне виконання законних вимог громадськості тощо.

При цьому, на нашу думку, представлені на сьогодні у цій сфері законопроекти потребують суттєвого доопрацювання. Зокрема, у законопроекті, внесеному народними депутатами України Раханським А.В. та Шаровим І.Ф. [242] громадський контроль пропонується здійснювати лише за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування. Поза сферою дії цього проекту, з незрозумілих причин, залишилися підприємства, установи

та організації, контроль за діяльністю яких є вкрай необхідним. У проекті ж, запропонованому народним депутатом України Кириченком С.О. [243], названий недолік відсутній. Натомість, розробник сферу такого контролю, поширив на захист порушених прав, в тому числі в екологічній сфері, лише учасників громадських організацій, що реалізують відповідний контроль. Крім того, в обох законопроектах суб'єктами громадського контролю визнаються тільки створені в установленому порядку громадські організації і жодним чином не згадуються громадські інспектори.

Відтак, громадський контроль у вигляді, запропонованому в проаналізованих проектах, видається неефективним та таким, що не може бути впроваджений в суспільне життя. Вважаємо, що наділення громадських організацій правом проведення перевірок з або без права притягати за їх наслідками порушників до юридичної відповідальності є недоцільним, оскільки створить надмірне навантаження для суб'єктів господарювання, адже складеться ситуація, за якої перевірки одночасно матимуть право проводити державний орган та декілька громадських організацій. На нашу думку, у проекті закону про громадський контроль повинен бути чітко закріплений правовий статус громадського інспектора, підстави його призначення та зняття з посади, порядок проведення перевірок та взаємодії з відповідними державними органами, особливості фінансування його діяльності та юридичної відповідальності за порушення ним вимог чинного законодавства України.

Невід'ємною складовою управління в галузі регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні є й *виробничий (внутрішній) контроль*. Його роль і значення обумовлені тим, що нормативні вимоги у досліджуваній галузі адресовані, переважно, суб'єктам господарювання і лише запровадивши його, такі суб'єкти зможуть досягти належного виконання законодавства всіма своїми підрозділами, а, відповідно, й забезпечити необхідний рівень екологічної безпеки. Названий вид контролю проводиться з власної ініціативи суб'єкта господарювання та здійснюється за:

- а) виконанням заходів щодо раціонального використання природних ресурсів та

охорони навколишнього середовища; б) дотриманням нормативів гранично допустимих шкідливих впливів на довкілля, вимог дозволів та ліцензій, встановлених для підприємства; в) виконанням правових вимог у сфері поводження з певними речовинами та здійснення окремих видів діяльності; г) виконанням інших вимог екологічної безпеки.

Нажаль, на сьогодні внутрішній контроль ще є не властивим для сільськогосподарського сектору. Він запроваджений на лічених виробництвах, що пояснюється, як правило, скрутним матеріальним становищем та небажанням власників створювати додаткові робочі місця для осіб, які б його проводили. Крім того, реалії сьогодення є такими, що економічні інтереси значно переважають над екологічними в усіх сферах економіки, а, відтак, створення контролюючих підрозділів, спрямованих на забезпечення виконання норм екологічного законодавства, часом, навіть, на шкоду економічним інтересам, більшістю підприємців вважається недоцільним.

Водночас, на нашу думку, розвиток такої форми контролю повинен активно стимулюватися державою. Спонукаючи ж виробників до її запровадження можна різноманітними економічними та адміністративними методами, наприклад, надаючи податкові пільги або зменшуючи кількість перевірок з боку державних органів для підприємств, які використовують у себе системи управління якістю.

Залежно від об'єкта контролю у галузі регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва доцільно виділити контроль за додержанням вимог екологічної безпеки у галузі:

- використання земель;
- використання та охорони водних ресурсів;
- охорони атмосферного повітря;
- поводження з пестицидами і агрохімікатами;
- поводження з ГМО;
- застосування антибіотиків та гормонів в якості стимуляторів росту;
- забезпечення безпечності сільськогосподарської продукції;

- поведження з відходами сільськогосподарського виробництва;
- експлуатації сільськогосподарської техніки;
- експлуатації об'єктів підвищеної небезпеки.

Контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки при використанні земель у сфері сільськогосподарського виробництва здійснюється на підставі Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель», відповідно до якого, до основних принципів здійснення такого контролю віднесено, зокрема, пріоритетність вимог екологічної безпеки у використанні земельних ресурсів над економічними інтересами.

Статтею 5 названого закону визначено, що державний контроль за використанням та охороною земель усіх категорій та форм власності здійснює центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі. Контроль же за дотриманням вимог законодавства України про охорону земель здійснює центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів. Проблеми розмежування повноважень названих органів та пропозиції щодо удосконалення законодавства у цій сфері були викладені у підрозділі 2.1.

Державний контроль за використанням та охороною земель в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні здійснюються шляхом проведення перевірок, розгляду звернень юридичних і фізичних осіб, участі у роботі комісій при прийнятті в експлуатацію об'єктів, які споруджуються з метою забезпечення охорони земель, розгляду документації із землеустрою, пов'язаної з використанням та охороною земель, проведення моніторингу ґрунтів та агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення.

У зв'язку із тим, що в системі органів, уповноважених на проведення контролю за використанням та охороною земель останнім часом відбулись

суттєві зміни, частина нормативних актів у цій сфері залишається не приведеною у відповідність до чинного законодавства.

Так, до 2 квітня 2013 року діяв Порядок планування та проведення перевірок з питань здійснення державного контролю за використанням та охороною земель [244], який врегульовував проведення перевірок органами Держкомзему та поширював свою дію й на органи Держсільгоспінспекції (як на правонаступників Держземінспекцій). З 2 квітня 2013 року набув чинності Порядок планування та здійснення контрольних заходів з питань перевірки стану дотримання суб'єктами господарювання вимог земельного законодавства [245], яким попередній порядок визнано таким, що втратив чинність.

Порядком 2013 року визначено, що державний нагляд (контроль) у вказаній сфері здійснюється Держсільгоспінспекцією України та її територіальними органами. Заходи державного нагляду (контролю) поділені на планові та позапланові, визначено підстави і порядок їх проведення, а також повноваження державного інспектора на випадок виявлення правопорушень. Водночас, привертає увагу той факт, що названий документ поширює свою дію лише на суб'єктів господарювання. На нашу думку, це породжує прогалину в законодавстві України в частині правового регулювання контролю за дотриманням вимог земельного законодавства фізичними особами.

Крім цього, варто зазначити, що досі не затверджено порядку проведення Держветфітослужбою перевірок, спрямованих на здійснення контролю вмісту залишкових кількостей пестицидів, агрохімікатів та важких металів на землях сільськогосподарського призначення. У зв'язку із цим, з метою належної реалізації покладеної на Держветфітослужбу функції контролю у вказаній сфері, вважаємо за доцільне розробити і затвердити такий порядок.

Контроль за здійсненням заходів щодо запобігання забрудненню земель хімічними і радіоактивними речовинами, відходами, стічними водами покладено й на Держекоінспекцію України, яка проводить його на підставі Порядку організації та проведення перевірок суб'єктів господарювання щодо

дотримання вимог природоохоронного законодавства. Відповідно до названого акту об'єктами такої перевірки у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні є підприємства, цехи, виробничі майданчики, обладнання, установки, території тощо, які експлуатуються суб'єктами господарювання, в тому числі, споруди та інші об'єкти, діяльність яких пов'язана зі шкідливим впливом на навколишнє природне середовище. Періодичність здійснення цих перевірок визначається відповідно до Критеріїв, розподілу суб'єктів господарювання за ступенем ризику їх господарської діяльності для навколишнього природного середовища та періодичності здійснення заходів державного нагляду (контролю) [246], із урахуванням екологічної ситуації в районі розташування об'єкта перевірки, ступеня і характеру його впливу на навколишнє природне середовище. На підставі названих критеріїв за ступенем ризику для навколишнього природного середовища господарську діяльність поділяють на діяльність з високим, середнім та незначним ступенем ризику. Планові перевірки на таких об'єктах можуть проводитись відповідно не частіше разу на один, два і три роки.

Контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки в галузі використання водних ресурсів в процесі сільськогосподарського виробництва уповноважені проводити Держекоінспекція України (контроль за здійсненням водокористувачами заходів із запобігання забрудненню водних об'єктів стічними водами, що відводяться з їх території, а також якістю та кількістю скинутих у водні об'єкти зворотних вод і забруднюючих речовин), Держветфітослужба України (контроль за вмістом залишкових кількостей пестицидів, агрохімікатів та важких металів у поверхневих водах) та місцеві державні адміністрації.

Держекоінспекція реалізує свої повноваження у цій сфері на підставі Порядку організації та проведення перевірок суб'єктів господарювання щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства. Порядок же проведення вказаного виду контролю Держветфітослужбою досі не розроблений.

Контроль у сфері охорони атмосферного повітря в галузі

сільськогосподарського виробництва здійснюється Держекоінспекцією України (за наявністю та додержанням дозволів на викиди забруднюючих речовин); Держсільгоспінспекцією України (за наявністю шкідливих викидів у двигуні внутрішнього згорання сільськогосподарської техніки); Держсанепідслужбою України (за впливом стану атмосферного повітря на здоров'я і життя людини).

Держекоінспекція виконує свої повноваження у цій сфері на підставі Порядку організації та проведення перевірок суб'єктів господарювання щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства. Держсільгоспінспекція контролює за викидами в атмосферне повітря з сільськогосподарської техніки здійснює в процесі нагляду за додержанням законодавства з охорони навколишнього середовища при експлуатації і технологічному обслуговуванні технічних засобів для агропромислового комплексу.

Держсанепідслужба України контролює за санітарним станом повітря та його впливом на життя і здоров'я людей здійснює в межах державного санітарно-епідеміологічного нагляду, порядок проведення якого визначається Положенням про державний санітарно-епідеміологічний нагляд в Україні [247]. Такий нагляд може бути запобіжним та поточним. Запобіжний реалізується через діяльність, спрямовану на реалізацію основних функцій державного управління в сфері забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення, метою яких є створення необхідних умов для забезпечення екологічної безпеки, в тому числі, в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні. Поточний державний санітарно-епідеміологічний нагляд здійснюється шляхом обстеження та перевірки об'єктів нагляду на предмет дотримання і реалізації вимог безпеки для життя і здоров'я людини. Його періодичність встановлюється головним державним санітарним лікарем на підставі результатів державної санітарно-епідеміологічної експертизи, з урахуванням ступеня впливу підконтрольних об'єктів на стан здоров'я і життя людини та за погодженням з вищестоящим головним державним санітарним лікарем.

Державний санітарно-епідемічний нагляд проводиться за додержанням

санітарних норм і правил. При цьому, як вже зазначалося, в галузі нормування викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря у сфері сільськогосподарського виробництва, в тому числі, з тваринницьких комплексів, вимога контролю рівнів викидів мікрофлори та вірусів відсутня. У зв'язку із тим, що ці речовини можуть нести у собі значну загрозу екологічній безпеці, на нашу думку, їх нормування в сучасних умовах вважаємо надзвичайно актуальним. Відтак, пропонуємо розробити та затвердити допустимі рівні вмісту мікрофлори та вірусів в повітрі зони житлової забудови та в подальшому проводити контроль за їх дотриманням.

Контроль за додержанням вимог екологічної безпеки при поводженні з пестицидами і агрохімікатами в сфері сільськогосподарського виробництва здійснюється на підставі Закону України «Про пестициди і агрохімікати», відповідно до якого повноваженнями контролю у цій галузі наділені:

– центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів (здійснення державного контролю за поводженням з пестицидами і агрохімікатами);

– центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну аграрну політику (здійснення державного контролю за вмістом залишкових кількостей пестицидів, агрохімікатів та важких металів у поверхневих водах, призначених для сільськогосподарських потреб, ґрунті на землях сільськогосподарського призначення, кормах, а також у сільськогосподарській продукції та сировині);

– центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення (здійснення державного нагляду за додержанням підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та громадянами державних санітарних норм і правил, гігієнічних нормативів і регламентів безпечного виробництва, транспортування, зберігання, застосування пестицидів і агрохімікатів, за вмістом залишкової кількості пестицидів і агрохімікатів у харчових продуктах

та продовольчій сировині, водних об'єктах, ґрунтах, на землях населених пунктів, оздоровчого та рекреаційного призначення, у повітрі робочої зони).

Законом України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки при поводженні з ГМО у сфері сільськогосподарського виробництва покладено на:

– центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів (здійснює державний нагляд і контроль за дотриманням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо біологічних об'єктів природного середовища під час створення, дослідження та практичного використання ГМО у відкритій системі);

– центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення (здійснює державний нагляд і контроль за дотриманням заходів біологічної і генетичної безпеки стосовно людини під час створення, дослідження та практичного використання ГМО у відкритій системі);

– центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі (здійснює державний нагляд і контроль за дотриманням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин і тварин під час створення, дослідження та практичного використання ГМО у відкритих системах на підприємствах, в установах і організаціях агропромислового комплексу незалежно від їх підпорядкування і форми власності).

Варто відзначити, що положенням, яке визначає компетенцію Держекоінспекції України, встановлено, що цей орган створено з метою здійснення державного нагляду (контролю) за біологічною і генетичною безпекою щодо біологічних об'єктів природного середовища при створенні, дослідженні та практичному використанні генетично модифікованих організмів

у відкритій системі, але жодних конкретних повноважень в частині контролю за використанням ГМО, в тому числі, у сфері сільськогосподарського виробництва, у положенні не визначено. Держсанепідслужба України, відповідно до покладених на неї обов'язків, контрольних функцій у названій сфері не здійснює взагалі. Водночас, значний обсяг повноважень у вказаній галузі покладено на Держсільгоспінспекцію та Держветфітослужбу України. Так, Держсільгоспінспекція України здійснює державний контроль за наявністю генетично модифікованих організмів під час заготівлі, зберігання, переробки, переміщення територією України сільськогосподарської продукції підприємствами всіх форм власності, а також за дотриманням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин при створенні, дослідженні та практичному використанні генетично модифікованих організмів у відкритих системах на підприємствах, в установах і організаціях агропромислового комплексу незалежно від їх підпорядкування і форми власності. Держветфітослужба України, в свою чергу, проводить моніторинг кормів, кормових добавок та ветеринарних препаратів, отриманих з використанням ГМО, за критерієм наявності в них зареєстрованих ГМО-джерел.

Зважаючи на викладене, з метою удосконалення правового регулювання у цій сфері, вважаємо за доцільне внести зміни до ст.ст. 9 – 11-2 Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів», якими привести у відповідність до проведеної адміністративної реформи систему уповноважених органів та межі їх компетенції.

Крім цього, на нашу думку, Положення про Державну екологічну інспекцію України варто було б доповнити повноваженнями цього органу в сфері контролю за біологічною і генетичною безпекою щодо біологічних об'єктів природного середовища при створенні, дослідженні та практичному використанні генетично модифікованих організмів у відкритій системі в частині, що не стосується сільськогосподарського виробництва.

Відповідно до вищеназваного закону, з метою здійснення державного контролю за обігом ГМО та продукції, що отримана з використанням ГМО, центральні органи виконавчої влади, відповідальні за його виконання, створюють за відповідними напрямками мережу випробувальних лабораторій із визначення вмісту ГМО у продукції. Станом на 2011 рік в Україні діють наступні лабораторії, здатні визначати вміст ГМО: 9 – у системі Держспоживстандарту, 17 – у системі МОЗ [42, с. 193], 39 – у складі Держсільгоспінспекції [248]

На удосконалення державного контролю за продукцією, яка містить у собі ГМО або вироблена з їх використанням спрямоване розпорядження Президента України від 24 лютого 2010 р. № 279-р «Деякі питання дослідження продукції, яка містить генетично модифіковані організми або отримана з їх використанням» [249]. Цим актом на Міністерство економіки, Міністерство освіти і науки, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство аграрної політики, Державний комітет з питань технічного регулювання та споживчої політики покладался обов'язок підготувати пропозиції щодо утворення Національного центру з питань здійснення науково-методологічної координації діяльності випробувальних лабораторій з визначення вмісту генетично модифікованих організмів у продукції, створення колекції референтних зразків таких організмів, зразків контрольних цільових таксонів та щодо проведення міжлабораторного порівняння результатів дослідження продукції для визначення в ній вмісту генетично модифікованих організмів.

Також на виконання названого розпорядження МОЗ України розробило та затвердило Перелік харчових продуктів, щодо яких здійснюється контроль вмісту генетично модифікованих організмів [250]. Відповідно до нього, такому контролю підлягає соя, кукурудза, томати, картопля, кабачки, дині, рис, пшениця, рапс тощо. При цьому, така поширена в Україні культура як соняшник, до цього переліку не потрапила. Втім, зважаючи на обсяги його вирощування в Україні, вважаємо за доцільне включити соняшник до названого переліку.

Не менш важливу роль у регулюванні екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні відіграє й контроль за застосуванням антибіотиків та гормонів в якості стимуляторів росту в тваринництві. Відповідно до Закону України «Про ветеринарну медицину» контрольні функції у цій сфері здійснює Державний департамент ветеринарної медицини, який є урядовим органом державного управління, що діє у складі центрального органу виконавчої влади з питань аграрної політики і реалізує державну політику в галузі ветеринарної медицини (ст. 7 названого закону). Водночас, у зв'язку зі створенням Держветфітослужби України та покладенням на неї обов'язку реалізації державної політики у галузі ветеринарної медицини та з метою дотримання вимог Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» вважаємо за доцільне внести зміни до ст. 7 Закону України «Про ветеринарну медицину», якими змінити назву органу, уповноваженого на здійснення контролю, його статус та компетенцію.

Відповідно до положення про неї, Держветфітослужба України у вказаній галузі здійснює державний ветеринарно-санітарного контроль та нагляд за ветеринарними препаратами, субстанціями, кормовими добавками, преміксами та кормами. Такий контроль проводиться в межах загального контролю за діяльністю тваринницьких і птахівницьких комплексів (питання якості корму та його складу входить до переліку обов'язкових запитань при проведенні цього виду контролю [251]). Періодичність контрольних заходів визначається на підставі критеріїв оцінки ступеня ризику від провадження господарської діяльності, яка підлягає державному ветеринарно-санітарному контролю та нагляду [252], відповідно до яких тваринницькі і птахівницькі підприємства відносяться до суб'єктів господарювання з високим ступенем ризику, на яких планові перевірки проводяться не частіше чотирьох разів на рік.

Крім того, у цій сфері діє Положення про проведення державного контролю та нагляду за якістю ветеринарних препаратів, субстанцій, готових кормів, кормових добавок та засобів ветеринарної медицини, які

застосовуються в Україні [253], яким визначено, що такий контроль здійснюється на стадіях розробки, впровадження, виробництва, зберігання, реалізації, транспортування та застосування названих препаратів.

Функції контролю за забезпеченням безпечності сільськогосподарської продукції сьогодні розподілені між Держветфітослужбою України (організовує роботу зі здійснення ветеринарно-санітарного контролю за харчовими продуктами; здійснює державний контроль за вмістом залишкових кількостей пестицидів, агрохімікатів та важких металів у сільськогосподарській продукції та сировині рослинного походження) та Держспоживінспекцією України (здійснює державний контроль за додержанням законодавства про захист прав споживачів; державний нагляд за додержанням технічних регламентів, стандартів, норм і правил, в тому числі й щодо якості сільськогосподарської продукції).

Варто зазначити, що контроль у цій сфері Держветфітослужбою України проводиться в межах санітарного та ветеринарного нагляду.

Постановою Головного державного санітарного лікаря України від 31 грудня 2011 року № 36 Про реалізацію статей 6, 44 та 46 Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів» затверджено: перелік продуктів, які звичайно представляють високий та низький ризик для здоров'я людей (високий ризик, серед іншого, представляють молоко, яйця та м'ясо, низький – овочі, баштанні, плоди, ягоди, фрукти); періодичність досліджень харчових продуктів, критерії для складання програми вибіркового санітарного контролю харчових продуктів; програму стандартного та вибіркового розширеного санітарного контролю харчових продуктів, підконтрольних державній санітарно-епідеміологічній службі. До показників, за якими проводиться санітарний контроль харчових продуктів віднесено мінімальні специфікації якості, санітарно-хімічні, мікробіологічні та радіологічні показники безпеки.

В той же час, відповідно до постанови Головного державного санітарного лікаря України від 30 червня 2010 року № 20 [254] за об'єктами, на яких впроваджено та використовується належним чином система НАССР (з англ.

Hazard Analysis and Critical Control Point – система аналізу ризиків і контролю критичних точок) та (або) аналогічні системи забезпечення безпечності та якості харчових продуктів кількість планових заходів державного санітарно-епідеміологічного нагляду повинна бути зменшена вдвічі.

Ветеринарно-санітарний нагляд проводиться на підставі Положення про державний ветеринарно-санітарний нагляд та контроль за діяльністю суб'єктів господарювання щодо забою тварин, переробки, зберігання, транспортування й реалізації продукції тваринного походження від 1 вересня 2000 року [255]. Організація державного ветеринарного нагляду й контролю покладається на головних державних інспекторів ветеринарної медицини, їх заступників та державних інспекторів ветеринарної медицини районів, міст, міст Києва і Севастополя, областей, Автономної Республіки Крим, які координують діяльність відповідних служб ветеринарної медицини підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та офіційних лікарів ветеринарної медицини і їх заступників.

Держспоживінспекція здійснює свої повноваження в цій сфері в межах загального нагляду (контролю). Вона проводить перевірки безпечності сільськогосподарської продукції відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів» та Порядку проведення перевірок у суб'єктів господарювання сфери торгівлі і послуг, у тому числі ресторанного господарства, якості продукції, додержання обов'язкових вимог щодо безпеки продукції, а також додержання правил торгівлі та надання послуг [256]. Здійснюваний названою інспекцією вид контролю поширюється на сільськогосподарську продукцію, яка надходить до споживачів, тобто, лише в місцях її реалізації.

Контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки в галузі поводження з відходами сільськогосподарського виробництва здійснюють:

- Держекоінспекція України (за дотриманням вимог виданих дозволів на здійснення операцій у сфері поводження з відходами; дотриманням вимог виданих лімітів на утворення та розміщення відходів; збиранням, перевезенням, зберіганням, обробленням, утилізацією, знешкодженням, видаленням,

захороненням відходів; додержанням вимог екологічної безпеки при транспортуванні, зберіганні, використанні, знешкодженні й похованні відходів; своєчасністю і повнотою виконання заходів щодо захисту земель від засмічення відходами);

- Держсільгоспінспекція України (за здійсненням заходів, передбачених проектами землеустрою щодо недопущення власниками та користувачами земельних ділянок псування земель шляхом їх забруднення стічними водами і засмічення відходами);

- Держветфітослужба (ветеринарно-санітарний нагляд за збором, утилізацією та знищенням відходів тваринного походження);

- Держсанепідслужба (санітарно-епідеміологічний нагляд за дотриманням державних санітарних норм, правил, гігієнічних нормативів під час утворення, збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізації, видалення, знешкодження та захоронення відходів);

- місцеві державні адміністрації (за діяльністю об'єктів поводження з відходами);

- органи місцевого самоврядування (за додержанням юридичними та фізичними особами вимог у сфері поводження з виробничими відходами).

Контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки при експлуатації сільськогосподарської техніки уповноважена проводити Держсільгоспінспекція. Відповідно до Закону України «Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України» [257], одним з основних завдань названого органу є здійснення нагляду за дотриманням законодавства з охорони навколишнього середовища при експлуатації і технологічному обслуговуванні технічних засобів для агропромислового комплексу.

Цей вид контролю проводиться на підставі Порядку здійснення обов'язкового технічного контролю тракторів, самохідних шасі, самохідних сільськогосподарських, дорожньо-будівельних і меліоративних машин, сільськогосподарської техніки, інших механізмів [258] та Переліку питань для

здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) за дотриманням суб'єктами господарювання вимог щодо експлуатації та технічного стану тракторів, самохідних шасі, самохідних сільськогосподарських, дорожньо-будівельних і меліоративних машин, сільськогосподарської техніки, інших механізмів [259].

Відповідно до зазначених актів у разі виявлення недоліків транспортного засобу, які впливають на охорону навколишнього природного середовища, подальша експлуатація машини забороняється.

Зважаючи на те, що тваринницькі комплекси, продуктивністю більш як 5000 голів та птахофабрики чинним законодавством України віднесені до об'єктів, які становлять підвищену екологічну небезпеку, для забезпечення належного рівня екологічної безпеки необхідним видається й контроль за дотриманням вимог законодавства при їх експлуатації в сфері сільськогосподарського виробництва.

У досліджуваній галузі цю функцію здійснюють:

- Держекоінспекція України (за додержанням вимог екологічної безпеки під час здійснення діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки);
- Держархбудінспекція України (за відповідністю виконання підготовчих та будівельних робіт вимогам державних стандартів, будівельних норм і правил, технічним умовам, затвердженим проектним вимогам і рішенням).

Остання проводить перевірки на підставі Порядку здійснення державного архітектурно-будівельного контролю [260], який визначає види цих перевірок (планові та позапланові), а також підстави та періодичність їх проведення.

Крім цього, варто зазначити, що в юридичній літературі висловлюються думки відносно недоцільності проведення деяких видів контролю у галузі регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва, як таких, що фактично дублюють одне одного. Зокрема, Ярандайкін Р.С. вказує на відсутність потреби у проведенні контролю за наявністю важких металів у продуктах рослинництва у випадках наявності достовірної інформації про відсутність таких забруднень на землях та в повітрі територій на яких

виросли ці рослини [44, с. 256]. Підтримуючи та розвиваючи окреслений підхід, вважаємо недоцільним також проводити контроль за вмістом стимуляторів росту тварин і в кормі, і в продукції тваринництва, оскільки наявність їх в кінцевій продукції в обсягах, що перевищують допустимі рівні є прямим наслідком перевищення їх вмісту при відгодівлі тварин. Також, на нашу думку, видається невиправданим проведення паралельно обов'язкової сертифікації відповідності щодо вмісту у сільськогосподарській сировині та сировині рослинного походження залишкової кількості пестицидів, агрохімікатів та важких металів і контролю за їх наявністю у такій сировині, адже сертифікація вже сама по собі передбачає перевірку вмісту цих речовин у продукції.

Таким чином, на підставі аналізу правового регулювання контрольно-наглядової функції державного управління в галузі регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні можемо стверджувати, що контроль і нагляд відіграють надзвичайно велику роль у забезпеченні виконання норм чинного законодавства. З огляду на структурну складність сільськогосподарського виробництва та значну кількість екологічних ризиків, контрольно-наглядними повноваженнями наділена значна кількість державних органів різної галузевої належності, а також представники громадськості.

Втім, незважаючи на досить детальне правове регулювання, у цій сфері були виявлені численні недоліки. Серед них можна виділити технічні, наприклад, використання застарілих назв державних органів та змістовні – наділення різних органів тотожними повноваженнями, дублюючі одне одного види перевірок, відсутність або неналежне правове регулювання окремих процедур, колізії між чинними на сьогодні правовими актами тощо.

На нашу думку, внесення запропонованих змін і доповнень до чинного законодавства створить умови для ефективної реалізації контрольно-наглядових повноважень, а, відповідно, і забезпечення екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дисертаційного дослідження, на підставі аналізу проблем чинного законодавства України та ряду наукових праць, автором сформульовано висновки, пропозиції та рекомендації, що спрямовані на вдосконалення правового регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні. Основні з них такі:

1. Проблема регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва вже не одне десятиліття привертає увагу вчених. Представники природничих наук постійно працюють над виявленням раніше невідомих загроз навколишньому середовищу, життю і здоров'ю людини від здійснення сільськогосподарської діяльності та розробкою методів, спрямованих на їх запобігання. На базі зроблених представниками аграрних, медичних та ряду інших наук висновків, вчені-правознавці розробляють пропозиції по вдосконаленню чинного законодавства. Їх роботи у цій галузі класифіковано за наступними напрямками:

- щодо правового регулювання власне екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва або окремих видів діяльності в його межах;
- щодо правового регулювання охорони навколишнього середовища та його компонентів у сфері сільськогосподарського виробництва;
- щодо правового регулювання якості та безпечності сільськогосподарської продукції.

З часу виходу в світ більшості проаналізованих робіт змінилися економічні умови, законодавство, відбувся істотний прогрес у розвитку технологій. Внаслідок цього, значна частина праць в окремих моментах є застарілою та такою, що не відповідає вимогам сьогодення. Крім того, не дослідженими досі залишаються питання екологічної безпеки в галузі функціонування тваринницьких комплексів, впливу транспортних засобів та сільськогосподарської техніки на рівень безпечності сільськогосподарської

продукції, а також інституційно-функціональна складова у цій галузі.

2. На підставі існуючих підходів до класифікації екологічних ризиків, визначено види екологічних ризиків, що наявні у сфері сільськогосподарського виробництва, здійснено їх класифікацію (за галуззю сільського господарства; за сферою прояву та за масштабом можливих наслідків) та сформульовано визначення. Так, під екологічним ризиком у сфері сільськогосподарського виробництва запропоновано розуміти нормативно встановлений рівень небезпечності для життя, здоров'я людини та навколишнього природного середовища речовин (природного і штучного походження), їх поєднань, сполук, сумішей, що використовуються і виробляються у сфері рослинництва та тваринництва або впливають на сільськогосподарське виробництво ззовні, який обумовлений можливістю прояву їх негативних властивостей, що виступає передумовою формування системи забезпечення екологічної безпеки в цій галузі.

3. Обґрунтовано визначення поняття «сільськогосподарське виробництво» як діяльності юридичних і фізичних осіб з вирощування тваринницької та рослинницької продукції, яка здійснюється безперервно з використанням живих організмів, підпорядковується дії біологічних законів та спрямована на задоволення потреб населення у харчовій продукції та сировині для переробних галузей; відмежовано його від таких суміжних категорій як «сільське господарство» та «сільськогосподарська діяльність»; з метою уніфікації понятійного апарату у досліджуваній галузі запропоновано закріпити ці поняття на нормативному рівні, зокрема, доповнити ними ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» та включити їх до відповідної статті проекту Екологічного кодексу України.

Сформульовано особливості екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва, проведено класифікацію її видів та, на підставі цього, визначено її як невід'ємну складову екологічної безпеки; стан навколишнього середовища, що забезпечується сукупністю заходів, які повинні бути вжиті фізичними, юридичними особами та державою в особі

уповноважених органів у сфері сільськогосподарського виробництва та за якого в процесі ведення рослинництва і тваринництва створюються максимально безпечні умови для життя і здоров'я людини, виробляється екологічно безпечна продукція, а також зберігається навколишнє середовище та його компоненти у стані, який не несе небезпеки для життя і здоров'я людини.

4. Зважаючи на те, що основні напрямки, мета та пріоритети правового регулювання в тій чи іншій сфері визначаються на рівні державної політики, було проаналізовано норми ряду нормативних актів, у яких сформульовані основні положення державної політики у досліджуваній галузі та зроблено висновок про те, що екологічній складовій розвитку цієї галузі економіки приділено недостатньо уваги.

Крім того, беручи до уваги те, що законодавство є одним з інструментів реалізації державної політики, виокремлено основні її напрямки:

- а) регулювання охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки в цілому;
- б) регулювання екологічної безпеки при поводженні з окремими речовинами;
- в) регулювання екологічної безпеки у сфері впливу транспортних засобів та сільськогосподарських механізмів на довкілля при провадженні сільськогосподарської діяльності;
- г) регулювання екологобезпечного функціонування тваринницьких комплексів.

5. За результатами аналізу законодавства України, спрямованого на регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва, виявлено ряд недоліків та сформульовано пропозиції по їх усуненню. Зокрема, на думку дисертантки, зміни і доповнення необхідно внести до наступних нормативних актів:

- Порядку проведення державних випробувань, державної реєстрації та перереєстрації, видання переліків пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні (щодо вимог до матеріалів, які подаються для державної реєстрації препарату);

- Закону України «Про пестициди і агрохімікати» (щодо заборони застосування пестицидів і агрохімікатів у спеціальних сировинних зонах,

призначених для вирощування продукції для дитячого і дієтичного харчування, а також при вирощуванні лікарської сировини);

- Закону України «Про охорону земель» (щодо доповнення його нормами, відповідно до яких при використанні сільськогосподарської техніки та інших механізмів на землях сільськогосподарського призначення повинні вживатися заходи, спрямовані на запобігання забрудненню ними земель та атмосферного повітря);

- Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» (щодо доповнення його нормою про обов'язковий контроль прогнозованого та поточного рівнів викидів мікрофлори та вірусів з тваринницьких комплексів);

- Закону України «Про відходи» (щодо уточнення визначення відходів тваринного походження та доповнення відповідної статті положеннями, які б визначали особливості збирання та зберігання таких відходів, в залежності від рівня їх небезпечності);

- Державних санітарних правил планування та забудови населених пунктів (щодо внесення змін до нормативно визначених розмірів санітарно-захисних зон між тваринницькими комплексами і сільбищною територією);

- постанови Кабінету Міністрів України «Про перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку» (щодо уточнення положення про те, які з тваринницьких та птахівницьких комплексів відносяться до таких об'єктів).

Крім того, зважаючи на наявність проекту Екологічного кодексу України, дисертанткою запропоновано включити до нього окрему главу, яка могла б мати назву «Заходи щодо забезпечення екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва» та містити статті, присвячені регулюванню екологічної безпеки в рослинництві і тваринництві.

6. На підставі аналізу положень окремих міжнародних актів та актів ЄС щодо регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва та порівняння їх із національним законодавством було внесено ряд

пропозицій по вдосконаленню останнього. Зокрема внести зміни і доповнення до:

- Переліку пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні та Переліку пестицидів, заборонених до використання в сільському господарстві, що не можуть бути зареєстровані або перереєстровані в Україні (щодо приведення у відповідність до аналогічних переліків ЄС);

- Закону України «Про ветеринарну медицину» (щодо заборони використання в якості стимуляторів росту тварин антибіотиків та гормонів).

7. Встановлено, що повноваження, спрямовані на державне регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва здійснюють Президент України (як глава держави, гарант додержання Конституції України, прав та свобод людини і громадянина); Верховна Рада України (як єдиний орган законодавчої влади); Кабінет Міністрів України (як вищий орган у системі органів виконавчої влади); місцеві державні адміністрації (як органи виконавчої влади, що здійснюють свої повноваження на підпорядкованих їм територіях) та розгалужена система центральних органів виконавчої влади, яку складають міністерства, агентства, служби та інспекції різної відомчої належності. На підставі проведеного аналізу їх системи та повноважень дослідницею було виявлено ряд недоліків, які, на її думку, не сприяють ефективному регулюванню екологічної безпеки в досліджуваній сфері. З метою їх усунення запропоновано:

- з положень, які визначають компетенцію Мінагрополітики України та Держсільгоспінспекції України виключити повноваження щодо управління земельними ресурсами, крім земель сільськогосподарського призначення;

- до повноважень Мінприроди України віднести формування і забезпечення реалізації державної політики в галузі раціонального використання та охорони земель;

- з положення, яке визначає компетенцію Держветфітослужби України виключити повноваження щодо контролю за безпечністю та якістю всіх харчових продуктів, замінивши його на контроль за безпечністю та якістю

сільськогосподарської сировини і необроблених харчових продуктів тваринного та рослинного походження;

- до положення про Держсанепідслужбу України додати повноваження щодо контролю за безпечністю харчових продуктів, які при виготовленні пройшли стадію обробки;

- до положень, які визначають функції Держсільгоспінспекції України та Держветфітослужби України додати право обмежувати або тимчасово припиняти діяльність суб'єктів господарювання, які порушують, встановлені законодавством вимоги, чим створюють загрозу життю і здоров'ю людини та навколишньому середовищу або спричиняють можливість виникнення такої загрози;

- утворити новий орган: Державну інспекцію охорони ґрунтів України, діяльність якого спрямовувати і координувати через Міністра аграрної політики та продовольства України;

- діяльність Держземагентства спрямовувати і координувати через Міністра екології та природних ресурсів України.

8. В межах аналізу функціонально-правової складової регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва дисертанткою проаналізовано наступні функції: нормування, стандартизації і сертифікації, дозвільну та контрольну-наглядову.

З метою усунення недоліків, виявлених у галузі нормування, сертифікації та стандартизації у названій сфері запропоновано:

- привести національні нормативні документи, які визначають перелік дозволених до використання засобів захисту рослин та стимуляторів росту тварин у відповідність до вимог ЄС;

- скасувати ряд застарілих стандартів, замінивши їх на стандарти або технічні регламенти (залежно від змісту), які відповідають міжнародним вимогам;

- прискорити розробку та прийняття нових стандартів і технічних регламентів, спрямованих на регулювання екологічної безпеки у галузі

сільськогосподарського виробництва (щодо поводження з відходами сільськогосподарського виробництва, ведення екологічно безпечного рослинництва і тваринництва);

- розмежувати процедури сертифікації та підтвердження відповідності шляхом зміни назви документа, що видається в порядку підтвердження відповідності, з «сертифікату» на «акт підтвердження відповідності» або «свідоцтво про підтвердження відповідності».

За результатами вивчення правового регулювання дозвільної функції управління у досліджуваній галузі зроблено висновок, що ця функція виконує важливу роль у регулюванні екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні, забезпечуючи в якості умови, необхідної для використання природних ресурсів або поводження з окремими речовинами, виконання сільськогосподарськими виробниками ряду заходів, спрямованих на непогіршення стану навколишнього середовища та збереження здоров'я людей. Водночас, було виявлено ряд недоліків, усунення яких визнано вкрай важливим та необхідним. Для цього, авторкою запропоновано:

- скасувати Додаток 1 до постанови Кабінету Міністрів України від 21 травня 2009 р. № 526, яким визначено перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності, що видаються виключно через дозвільні центри;

- внести зміни до Закону України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності», додавши до нього дозвіл на утворення та розміщення відходів; допуск (посвідчення) на право роботи з пестицидами і агрохімікатами; згоду на розміщення об'єкта підвищеної небезпеки на території села, селища, міста; дозвіл на будівництво і (або) реконструкцію об'єктів підвищеної небезпеки; дозвіл на експлуатацію об'єктів підвищеної небезпеки; сертифікат придатності для споживання людиною. Виключити з названого переліку дозвіл на здійснення операцій у сфері поводження з відходами та дозвіл на розміщення відходів;

- з метою приведення Законів України «Про охорону атмосферного

повітря», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про відходи», «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів», «Про пестициди і агрохімікати», «Про об'єкти підвищеної небезпеки», «Про безпечність та якість харчових продуктів» у відповідність до вимог Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», внести до них доповнення, у яких викласти положення щодо порядку отримання відповідних документів дозвільного характеру в сфері сільськогосподарської діяльності;

- розробити та затвердити порядки видачі дозволів на зберігання та видалення відходів; на вивільнення ГМО у відкритій системі; на використання залишків пестицидів і агрохімікатів, термін реєстрації яких закінчився, а також порядок видачі сертифіката придатності для споживання людиною.

На підставі аналізу правового регулювання контрольно-наглядової функції державного управління у досліджуваній галузі авторкою було здійснено класифікацію та аналіз видів контролю і нагляду в залежності від суб'єкта та об'єкта їх проведення, в результаті чого виявлено ряд недоліків, які, на думку дисертантки, є істотною перешкодою для забезпечення належного рівня екологічної безпеки в досліджуваній галузі. У зв'язку із цим, з метою удосконалення правового регулювання у цій сфері запропоновано:

- доповнити ч. 1 ст. 13 Закону України «Про прокуратуру» положенням про наявність у складі органів прокуратури природоохоронних прокуратур, а також додати ст. 16-1, якою визначити систему, мету та повноваження відповідних прокуратур;

- розробити та прийняти закон про громадський контроль, у якому визначити правовий статус громадського інспектора, підстави його призначення та зняття з посади, порядок проведення ним перевірок і взаємодії з відповідними державними органами, особливості фінансування його діяльності та юридичної відповідальності;

- привести у відповідність до проведеної адміністративної реформи та

нової системи органів виконавчої влади закони України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» та «Про ветеринарну медицину.

- розробити і затвердити порядок проведення органами Держветфітослужби України перевірок дотримання вимог законодавства у сфері поводження із засобами захисту рослин;

- доповнити Положення про Державну екологічну інспекцію України повноваженнями в сфері контролю за біологічною і генетичною безпекою щодо біологічних об'єктів природного середовища при створенні, дослідженні та практичному використанні генетично модифікованих організмів у відкритій системі в частині, яка не стосується сільськогосподарського виробництва;

- скасувати дублюючі одне одного види контролю, для чого доповнити відповідні нормативні акти положеннями про те, що: у випадку невиявлення важких металів на землях та в повітрі територій на яких вирощувались сільськогосподарські рослини, контроль за їх наявністю у продуктах рослинництва не проводиться; у випадку документального підтвердження відсутності у кормі для тварин стимуляторів росту, контроль за їх наявністю у продуктах тваринництва не проводиться; у випадку наявності сертифікату відповідності щодо вмісту у сільськогосподарській сировині та сировині рослинного походження залишкової кількості пестицидів, агрохімікатів та важких металів, додатковий контроль наявності цих речовин у сільськогосподарській продукції не проводиться.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2010 році. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2011. – 254 с.
2. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2011 році. – К.: Міністерство екології та природних ресурсів України, LAT & K. – 2012. – 258 с.
3. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
4. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 року // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 527.
5. Основні напрямки державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 року № 188/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 38. – Ст. 248.
6. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року: Закон України від 21 грудня 2010 року // Офіційний вісник України. – 2011. – № 3. – Ст. 158.
7. Тышкевич Г.Л. Охрана окружающей среды при интенсивном ведении сельского хозяйства / Г.Л. Тышкевич. – Кишинев: «Штиинца», 1987. – 169 с.
8. Усманова Л.Ф. Правовое регулирование природопользования и охраны окружающей среды в аграрном секторе экономики: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06 / Усманова Людмила Фуадовна; Башкирский ин-т переподготовки и повышения квалификации кадров АПК. – Уфа, 2000. – 369 с.
9. Качинський А.Б. Сучасні проблеми екологічної безпеки України / А.Б. Качинський. – К.: НІСД, 1994. Вип. 33. – 48 с.
10. Качинський А.Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення України / А.Б. Качинський. – К.: НІСД, 2001. – 312 с.
11. Крупные животноводческие комплексы и окружающая среда (гигиенические аспекты) / под ред. Д.П. Никитина. – М.: Медицина, 1980. –

255 с.

12. Сучасні гігієнічні аспекти функціонування тваринницьких комплексів в Україні / В.В. Шкуро, К.Д. Фещенко, В.М. Махнюк, С.М. Могильний // Гігієна населених місць. – К., 2009. – № 53. – С. 37–46.

13. Колосов А.М. Охрана природы и сельское хозяйство: методический материал в помощь лектору / А.М. Колосов, З.И. Персикова, Б.И. Савинов – М., 1978 – 83 с.

14. Екологія та сільськогосподарське виробництво: збірник наук. праць / за ред. Корчинського А.А. – К.: Українська академія аграрних наук, 1992. – 191 с.

15. Шапоренко О.И. Охрана природы в агропромышленном комплексе: учебно-методическое пособие / О.И. Шапоренко. – Донецк: Норд-Пресс, 2004. – 222 с.

16. Охрана окружающей среды при использовании пестицидов / под ред. Гончара М.Т. – К.: Урожай, 1983. – 128 с.

17. Гончар М.Т. Экологические проблемы сельскохозяйственного производства / М.Т. Гончар. – Львов: Вища школа, 1986. – 141 с.

18. Екологічна безпечність та якість продукції агропромислового виробництва / за ред. В.В. Власенко. – Вінниця: Едельвейс і К, 2007. – 326 с.

19. Никитюк О.А. Науково-методичні основи екологічної безпеки сільськогосподарської продукції: дис. ... д-ра с.-г. наук: 3.00.16 / Никитюк Олександр Андрійович; Ін-т агроєкології і економіки природокористування. К., 2010. – 421 с.

20. Ангурець О.В. Вплив генетично змінених організмів на навколишнє середовище / О.В. Ангурець // Екологічний вісник – К., 2007. – № 4 – С. 12.

21. Бондар О.І. Біотехнології в контексті сучасних соціально-екологічних проблем людства / О.І. Бондар, Т.В. Тимочко // Біотехнології та біобезпека в контексті сталого розвитку України: зб. доповідей – К., 2001. – С. 2–8.

22. Ситнік О.І. ГМО: сучасний стан проблем / О.І. Ситнік // Екологічний вісник – К., 2009. – № 6 – С. 15–16.

23. Созінов О.О. Біотехнологія і агросфера України / О.О. Созінов //

Біотехнології та біобезпека в контексті сталого розвитку України: зб. доповідей – К., 2001. – С. 8–12.

24. Шинкаренко Л.М. Біотехнології в сучасному світі та в Україні – стан, тенденції, проблеми / Л.М. Шинкаренко // Біотехнології та біобезпека в контексті сталого розвитку України: зб. доповідей – К., 2001. – С. 13–23.

25. Ковальчук Т.Г. Правові питання забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Ковальчук Тетяна Григорівна; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1996. – 201 с.

26. Струтинська-Струк Л.В. Правове забезпечення біобезпеки при здійсненні генетично-інженерної діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Струтинська-Струк Людмила Владиславівна; НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2005. – 205 с.

27. Файзиев Ш.Х. Правовые вопросы экологической безопасности в сельском хозяйстве: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Файзиев Шухрат Хасанович; Академия МВД Республики Узбекистан. – Ташкент, 1995. – 24 с.

28. Довідник з охорони природи в сільському і лісовому господарстві (правові питання) / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Урожай, 1981. – 166 с.

29. Шемшученко Ю.С. Правовые основы охраны окружающей среды в сельском хозяйстве / Ю.С. Шемшученко. – К.: Вища школа, 1984. – 55 с.

30. Козырь О.М. Правовая охрана окружающей среды в сельском хозяйстве от загрязнения пестицидами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06 / Козырь Ольга Михайловна; Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова. – М., 1985. – 21 с.

31. Козырь О.М. Правовые вопросы охраны окружающей среды от загрязнения агрохимикатами / О.М. Козырь. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 84 с.

32. Правовая охрана окружающей среды в сельском хозяйстве / М.М. Бринчук, О.Л. Дубовик, Н.Г. Жаворонкова [и др.]; отв. ред. О.С. Колбасов. – М.: Наука, 1989. – 184 с.

33. Исаков Х.И. Правовая охрана окружающей среды при интенсивном

веденні животноводства: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Исхаков Хаджи-Мурад Исраилович; Академия наук Казахской ССР; Ин-т философии и права. – Алма-Ата, 1989. – 21 с.

34. Бринчук М.М. Правовая охрана окружающей среды от загрязнения токсичными веществами / М.М. Бринчук. – М.: Наука, 1990. – 214 с.

35. Правові засади інноваційного розвитку в сільському господарстві України / В.І. Семчик, В.В. Книш, П.Ф. Кулинич, Л.О. Панькова [та ін]; за ред. В.І. Семчика. – К.: Юридична думка, 2010. – 456 с.

36. Кулинич П.Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: монографія / П.Ф. Кулинич. – К.: Логос, 2011. – 688 с.

37. Сакаджи К.Б. Правове регулювання застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Скаджи Катерина Богданівна; Нац. ун-т «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2012. – 19 с.

38. Коваленко Т.О. Еколого-правові аспекти поводження з генетично модифікованими організмами в Україні / Т.О. Коваленко // Екологічне законодавство України: стан та перспективи розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 13-14 грудня 2007 р. / Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого – Х.: Право, 2008. – С. 14–18.

39. Скурко Е.В. Генно-инженерные биотехнологии. Вопросы правового и экономического регулирования / Е.В. Скурко. – М.: Ось-89, 2007. – 176 с.

40. Петрина В.Н. Организационно-правовые вопросы обеспечения качества сельскохозяйственной продукции: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.02. / Петрина Владимир Нестерович; Харьк. юрид. институт им. Ф.Э. Дзержинского. – Х., 1990. – 17 с.

41. Земко А. Правові аспекти забезпечення якості продукції, виробленої в підсобних виробництвах і промислах / А. Земко // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 8. – С. 44–47.

42. Бугера С.І. Якість сільськогосподарської продукції: правове

регулювання: монографія / С.І. Бугера. – К.: Бізнесполіграф, 2012. – 424 с.

43. Кайдашов В.С. Організаційно-правові засади безпечності та якості сільськогосподарської продукції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Кайдашов Віталій Сергійович; Нац. ун-т «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2012. – 19 с.

44. Ярандайкин Р.С. Организационно-правовые проблемы производства и реализации экологически чистой сельскохозяйственной продукции: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06 / Ярандайкин Розин Степанович; Московская гос. юрид. академия. – М., 1999. – 349 с.

45. ДСТУ 2156-93. Державний стандарт України. Безпека промислових підприємств. Терміни і визначення. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.budinfo.org.ua/doc/1303082.jsp> (25.02.2013). – Назва з екрана.

46. Про проведення узгодженої політики в галузі технічного регулювання, санітарних і фітосанітарних заходів: угода урядів держав-членів Євразійського економічного співтовариства від 25 січня 2008 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.evrazes.com/docs/view/83> (25.02.2013). – Назва з екрана.

47. Реймерс Н.Ф. Охрана природы и окружающей человека среды: словарь-справочник / Н.Ф. Реймерс. – М.: Просвещение, 1992. – 320 с.

48. Українська екологічна енциклопедія / за ред. Р. Дяківа. – К.: Міжнародна економічна фундація, 2006. – 808 с.

49. Мусієнко М.М. Екологія. Охорона природи: словник-довідник / М.М. Мусієнко, В.В. Серебряков. – К.: Знання, 2007. – 624 с.

50. Колбасов О.С. Концепция экологической безопасности (юридический аспект) / О.С. Колбасов // Советское государство и право. – 1988. – № 12. – С. 47–55.

51. Андрейцев В.І. Екологічне право: курс лекцій: навч. посібник для юрид. фак. вузів / В.І. Андрейцев. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с.

52. Юридична енциклопедія: В 6 т. Т.1: А-Г. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Українська енциклопедія, 1998. – 672 с.

53. Серов Г.П. Правовое регулирование экологической безопасности при осуществлении промышленных и иных видов деятельности / Г.П. Серов. – М.: Осъ-89, 1998. – 224 с.

54. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

55. Фролов М.О. Правові аспекти екологічного ризику: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06 / Фролов Максим Олександрович; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2000. – 211 с.

56. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18 жовтня 2005 року // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 1. – Ст. 13.

57. Про затвердження Державної програми розвитку внутрішнього виробництва: постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2011 року № 1130 // Офіційний вісник України – 2011. – № 86. – Ст. 3139.

58. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років: Закон України від 18 січня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 11. – Ст. 52.

59. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17 червня 2004 року // Відомості Верховної Ради України – 2004. – № 38. – Ст. 1467.

60. Основи економічної теорії: підручник / за ред. Л.С. Шевченко. – Х.: Право, 2008. – 448 с.

61. Большая энциклопедия: в 62 томах. Т. 39. – М.: ТЕРРА, 2006. – 592 с.

62. Методика розрахунку рівня рентабельності сільськогосподарської діяльності сільськогосподарських підприємств: наказ Державного комітету статистики України від 14 лютого 2011 року № 33 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-metodiki-rozrahunku-rivnja-rentabelnosti--doc69681.html> (25.02.2013). – Назва з екрана.

63. Енциклопедія сучасної України: у 10 т. Т. 5: В-Г. – К.: Поліграфкнига,

2006. – 728 с.

64. Єрмоленко В.М. Категорія «сільськогосподарська діяльність» в аграрному праві / В.М. Єрмоленко // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 4. – С. 124–127.

65. Гафурова О. Сільськогосподарська діяльність (сільськогосподарське виробництво) як об'єкт аграрних відносин / О. Гафурова // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 4. – С. 56–60.

66. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 9 лютого 2012 року // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 41. – Ст. 491.

67. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13-14, № 15-16, № 17. – Ст. 556.

68. Отравляющие вещества сельскохозяйственного значения [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.ng.ru/science/2004-06-09/14_pestitsid.html (25.02.2013). – Назва з екрана.

69. Шапоренко О.И. Охрана природы в агропромышленном комплексе: учебно-методическое пособие / О.И. Шапоренко. – Донецк: Норд-Пресс, 2004. – С. 118.

70. Корнет В.А. Проблема непридатних і заборонених до використання пестицидів на Україні та їх вплив на здоров'я населення / В.А. Корнет, В.В. Підліснюк // Екологічна безпека. – 2010. – № 2. – С. 43–45.

71. Дописки в книгу жизни // Элементы [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://elementy.ru/lib/164586> (25.02.2013). – Назва з екрана.

72. О переносе генов // ГМО – статьи, оценки, мнения [Електронний ресурс] // Режим доступу:

<http://gmobiosafety.wordpress.com/2008/01/15/%D0%9E-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%81%D0%B5-%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B2/> (25.02.2013). – Назва з екрана.

73. Гетьман А.П. Правове регулювання розвитку біотехнології і використання генетично модифікованих організмів (гмо) в Європейському

Союзи / А.П. Гетьман, В.І. Лозо // [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=268&Itemid=210&lang=uk (25.02.2013). – Назва з екрана.

74. ГМО: шкода чи користь? // Екологія життя [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.eco-live.com.ua/content/blogs/gmo-shkoda-chi-korist> (25.02.2013). – Назва з екрана.

75. Їжа з ГМО викликає рак, – Daily Mail [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://news.liga.net/ua/news/health/734166-zha_z_gmo_viklika_rak_daily_mail.htm (25.02.2013). – Назва з екрана.

76. Оверковська Т. Юридична природа понять «забруднення» та «псування» земель / Т. Оверковська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2006. – № 70–71. – С. 105–109.

77. Мельник В.О. Екологічні проблеми сучасного птахівництва / В.О. Мельник // Птахівництво. – 2009. – вип. 63. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/ptah/2009_63/index.html (25.02.2013). – Назва з екрана.

78. Война миров: антибіотики в сільському господарстві [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://xn--80abjdoczp.xn--p1ai/main/612-voyna-mirov-antibiotiki-v-selskom-hozyaystve.html> (25.02.2013). – Назва з екрана.

79. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24 лютого 1994 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.

80. Про об'єкти підвищеної небезпеки: Закон України від 18 січня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 15. – Ст. 73.

81. Ільїна Н.Л. Правові аспекти екологічних ризиків при плануванні та забудові міст України / Н.Л. Ільїна // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2006. – № 31. – С. 362–367.

82. Балюк Г.І. Ядерний ризик: правові проблеми визначення, оцінювання

та класифікації / Г.І. Балюк // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 1999. – № 4. – С. 238–244.

83. Ярчак В.В. Правове регулювання запобігання негативного впливу на довкілля об'єктів підвищеної екологічної небезпеки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Ярчак Вікторія Валеріївна; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2010. – 237 с.

84. Энциклопедия социологии [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/socio/3417/РЕГУЛИРОВАНИЕ> (25.02.2013). – Назва з екрана.

85. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / О.В. Зайчук [та ін.]; за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – 2-е вид., переоб і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.

86. Бредіхіна В.Л. Право громадян на безпечне навколишнє природне середовище: дис... канд. юрид. наук 12.00.06. / Бредіхіна Вікторія Леонідівна; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 190 с.

87. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.

88. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

89. Шульга М.В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях /М.В. Шульга. – Харьков: Консум, 1998. – 224 с.

90. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3-4. – Ст. 27.

91. Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 349.

92. Водний кодекс України від 6 червня 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24. – Ст. 189.

93. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16 жовтня 1992 року в редакції від 21 червня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. –

2001. – № 48. – Ст. 252.

94. Про пестициди і агрохімікати: Закон України від 2 березня 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 14. – Ст. 91.

95. Порядок проведення державних випробувань, державної реєстрації та перереєстрації, видання переліків пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні: постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 1996 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=295-96-%EF> (25.02.2013). – Назва з екрана.

96. Офіційний сайт Мінприроди України [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/content/article/1031> (25.02.2013). – Назва з екрана.

97. Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі (ратифікована Україною 18 квітня 2007 року) // Офіційний вісник України. – 2007. – № 90. – Ст. 3324.

98. Перелік пестицидів, заборонених до використання в сільському господарстві, що не можуть бути зареєстровані або перереєстровані в Україні: затверджений Головою Укрдержхімкомісії 5 серпня 1997 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=4189> (25.02.2013). – Назва з екрана.

99. Серета О.В. Розміщення засобів захисту рослин на ринку: статус діючих речовин зареєстрованих в Україні пестицидів відповідно до норм європейської спільноти / О.В. Серета, Н.І. Дзюбаненко // Посібник українського хлібороба: науково-практичний збірник. – 2008. – С. 157–160 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Pukh/2008/157.pdf (25.02.2013). – Назва з екрана.

100. Державні санітарні правила «Транспортування, зберігання та застосування пестицидів у народному господарстві»: постанова Головного державного санітарного лікаря України від 3 серпня 1998 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=4151>

(25.02.2013). – Назва з екрана.

101. Науково-практичний коментар до Закону України «Про охорону атмосферного повітря» / Г.І. Балюк, І.С. Гриценко, Т.Г. Ковальчук [та ін.]; за ред. Г.І. Балюк. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 328 с.

102. Державні санітарні правила авіаційного застосування пестицидів і агрохімікатів у народному господарстві України: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 18 грудня 1996 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=4155> (25.02.2013). – Назва з екрана.

103. Про безпечність та якість харчових продуктів: Закон України від 23 грудня 1997 року в редакції від 6 вересня 2005 року // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 50. – Ст. 533.

104. Державні санітарні правила і норми «Допустимі дози, концентрації, кількості та рівні вмісту пестицидів у сільськогосподарській сировині, харчових продуктах, повітрі робочої зони, атмосферному повітрі, воді водойм, ґрунтах»: постанова Головного державного санітарного лікаря України від 20 вересня 2001 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.budinfo.org.ua/doc/1303114.jsp> (25.02.2013). – Назва з екрана.

105. Серeda О.В. Проблеми нормування залишкових кількостей пестицидів у лікарській рослинній сировині / О.В. Серeda // Агроєкологічний журнал. – 2009. – № 6. – С. 301–303.

106. Про затвердження Порядку надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування: постанова Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 р. № 1195 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 76. – Ст. 2819

107. Про Загальнодержавну цільову економічну програму проведення моніторингу залишків ветеринарних препаратів та забруднюючих речовин у живих тваринах, продуктах тваринного походження і кормах, а також у харчових продуктах, підконтрольних ветеринарній службі, на 2010-2015 роки: Закон України від 4 червня 2009 року // Відомості Верховної Ради України – 2009. – № 42. – Ст. 636.

108. Новожилова Є.В. Порівняльний аналіз нормативно-правового регулювання виробництва якісних та безпечних молока та молочних продуктів в Україні та ЄС/СОТ / Є.В. Новожилова [Електронний ресурс] // Режим доступу:

<http://www.tuv-sud.com.ua/uploads/images/1314260458642715670334/analiz-normativno-prav-rieghulir-proiz-moloka.pdf> (25.02.2013). – Назва з екрана.

109. Сердюк О.С. До питання ризиків генетично-модифікованих організмів / О.С. Сердюк., В.Н. Корзун // Довкілля та здоров'я. – 2010. – № 2 (53). – С. 3–6.

110. Про приєднання України до Картахенського протоколу про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття: Закон України від 12 вересня 2002 року № 152-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 44. – Ст. 320.

111. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31 травня 2007 року // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 35. – Ст. 484.

112. Порядок державної реєстрації генетично модифікованих організмів джерел харчових продуктів, а також харчових продуктів, косметичних та лікарських засобів, які містять такі організми або отримані з їх використанням: постанова Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2009 року // Офіційний вісник України. – 2009. – № 12. – Ст. 373.

113. Порядок державної реєстрації генетично модифікованих організмів сортів сільськогосподарських рослин у відкритій системі: постанова Кабінету Міністрів України від 23 липня 2009 року // Офіційний вісник України. – 2009. – № 59. – Ст. 2071.

114. Порядок державної реєстрації генетично модифікованих організмів джерел кормів, кормових добавок та ветеринарних препаратів, які містять такі організми або отримані з їх використанням: постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2010 року // Офіційний вісник України. – 2010. – № 78. – Ст. 2752.

115. Про затвердження критеріїв оцінки ризику потенційного впливу

генетично модифікованих організмів на навколишнє природне середовище: наказ Міністерства природних ресурсів та екології України від 7 лютого 2011 року № 36 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 17. – Ст. 722.

116. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 року в редакції від 1 грудня 2005 року // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 7. – Ст. 84.

117. Порядок етикетування харчових продуктів, які містять генетично модифіковані організми або вироблені з їх використанням та вводяться в обіг: постанова Кабінету Міністрів України від 13 травня 2009 року // Офіційний вісник України. – 2009. – № 37. – Ст. 1240.

118. Про ветеринарну медицину: Закон України від 25 червня 1992 року в редакції від 16 листопада 2006 року // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 5–6. – Ст. 53.

119. Кодекс алиментариус. Производство продуктов животноводства / пер. с англ.; ред. Г.В. Плеханова [и др.]. – М.: Весь мир, 2007. – 230 с.

120. Про затвердження положень про державну реєстрацію ветеринарних препаратів, кормових добавок, преміксів та готових кормів: постанова Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 року № 1349 // Офіційний вісник України – 2007. – № 89. – Ст. 3273.

121. Баласинович Б. ГМО: виклики сьогодення та досвід правового регулювання / Б. Баласинович, Ю. Ярошевська. – К.: АДЕФ-Україна, 2010. – 256 с.

122. Про небажані речовини в кормах для тварин ЄС: Директива 2002/32/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 7 травня 2002 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.fsvps.ru/fsvps-docs/ru/laws/eu/2002-32-ES.pdf> (25.02.2013). – Назва з екрана.

123. Про добавки у кормах для тварин: Регламент Європейського Парламенту і Ради № 1831/2003 від 22 вересня 2003 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.fsvps.ru/fsvps-docs/ru/laws/registration/1831-2003.pdf (25.02.2013). – Назва з екрана.

124. Щодо заборони на використання в тваринництві певних речовин, що мають гормональну або тиреостатичну дію: Директива Ради ЄЕС 96/22 від 29 квітня 1996 року // [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.fsvps.ru/fsvps-docs/ru/usefulinf/files/es96-22.pdf> (25.02.2013). – Назва з екрана.

125. Регламент Європейського парламенту та Ради № 767/2009 від 13 липня 2009 р. по розміщенню на ринку та використанню кормів, що вносить зміни до Регламенту Європейського парламенту і Ради № 1831/2003 і скасовує Директиву Ради 79/373/ЄЕС, Директиву Комісії 80/511/ЄЕС, Директиви Ради 82/471/ЄЕС, 83/228/ЄЕС, 93/74/ЄЕС, 93/113/ЄС і 96/25/ЄС та Рішення Комісії 2004/217/ЄС [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.fsvps.ru/fsvps-docs/ru/laws/eu/767-2009.pdf> (25.02.2013). – Назва з екрана.

126. Про транспорт: Закон України від 10 листопада 1994 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 51. – Ст. 446.

127. ДСТУ EN 12761-1:2004. Сільськогосподарські та лісогосподарські машини. Обприскувачі-опилювачі для внесення засобів захисту рослин і рідинних добрив. Захист навколишнього середовища. Частина 1. Загальні вимоги: наказ Держспоживстандарту від 28 жовтня 2004 року № 237 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://lindex.net.ua/shop/bibl/485/doc/7785> (25.02.2013). – Назва з екрана.

128. Вестник строительного комплекса [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.vestnik.info/archive/20/article284.html> (25.02.2013). – Назва з екрана.

129. ДБН В.2.3-4:2007. Споруди транспорту. Автомобільні дороги [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://postroy.net.ua/_ld/7/773__2.3-42007-_-_.rar (25.02.2013). – Назва з екрана.

130. Екологічні вимоги до автомобільних доріг. ВБН В.2.3-218-007-98. – К.: Мінекобезпеки, Укравтодор, 1998. – 35 с.

131. Мунтян В.Л. правова охорона ґрунтів Української РСР / В.Л. Мунтян. – К.: Наукова думка, 1965. – 198 с.

132. Накопление тяжелых металлов [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://allegroclub.ru/nakoplenie-tyazhelyx-metallov> (25.02.2013). – Назва з екрана.

133. Санітарні правила та норми розміщення, влаштування та експлуатації малих ферм для утримання тварин (худоби, птахів, тварин) у населених пунктах Української РСР: постанова Головного державного санітарного лікаря УРСР від 30 червня 1989 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.budinfo.org.ua/doc/1303259.jsp> (25.02.2013). – Назва з екрана.

134. Державні санітарні правила планування та забудови населених пунктів: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19 червня 1996 року № 173 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=5186> (25.02.2013). – Назва з екрана.

135. Державні будівельні норми України. Будівлі і споруди для тваринництва: наказ Держкоммістобудування України від 27 січня 1995 року № 17 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://info-build.com.ua/normativ/detail.php?ID=45620> (25.02.2013). – Назва з екрана.

136. Державні будівельні норми України. Планування і забудова сільських поселень. Планування і забудова малих сільськогосподарських підприємств та селянських (фермерських) господарств»: наказ Держкоммістобудування України від 25 березня 1997 року № 42 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.budinfo.org.ua/doc/1808288.jsp> (25.02.2013). – Назва з екрана.

137. Про перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку: постанова Кабінету Міністрів України від 27 липня 1995 року // Зібрання постанов Уряду України. – 1995. – № 10. – Ст. 252.

138. Громадське обговорення проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку» [Електронний ресурс] // Режим доступу: [http://www.menr.gov.ua/media/files/Proekt_ekobezpeka\(1\).rar](http://www.menr.gov.ua/media/files/Proekt_ekobezpeka(1).rar) (25.02.2013). – Назва з екрана.

139. Про відходи: Закон України від 2 березня 1998 року // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 36-37. – Ст. 242.

140. Оверковська Т. Правове забезпечення екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського землекористування / Т. Оверковська// Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 12. – С. 107–110.

141. Класифікатор відходів ДК 005-96: наказ Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації від 29 лютого 1996 року [Електронний ресурс] //Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.6109.0> (25.02.2013). – Назва з екрана.

142. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: у 2 т. Т. 1. Загальна частина / ред. В.Б Авер'янов. – К.: Юридична думка, 2007. – С. 82.

143. Органи державної влади у галузі екології: збірник нормативно-правових актів України / ред. Г.І. Балюк [та ін.]; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, юридичний факультет, кафедра екологічного права. – Чернівці: Кондратьєв А.В., 2012. – 232 с.

144. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 року // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 38. – Ст. 385.

145. Про розроблення Загальнодержавної програми поводження з небезпечними відходами: постанова Верховної Ради України від 3 квітня 2007 року № 854 // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 23. – Ст. 305.

146. Про державні цільові програми: Закон України від 18 березня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 25. – Ст. 352.

147. Про затвердження Порядку обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища: постанова Верховної Ради України від 29 жовтня 1992 року № 2751 // Відомості Верховної Ради України – 1992 – № 46. – Ст. 637.

148. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України // Відомості Верховної Ради України – 1997 – № 24. – Ст. 170.

149. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 5 березня 1998 року // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 35. – Ст. 237.

150. Про стан агропромислового комплексу та заходи щодо забезпечення продовольчої безпеки України: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 9 грудня 2005 року // Офіційний вісник України. – 2005. – № 25. – Ст. 3268.

151. Про біологічну безпеку: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 лютого 2009 року // Офіційний вісник України. – 2009. – № 26. – Ст. 862.

152. Про державне регулювання у сфері поводження з відходами: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 січня 2010 року // Офіційний вісник України. – 2010. – № 3. – Ст. 94.

153. Про Комісію з біобезпеки та біологічного захисту при Раді національної безпеки і оборони України: указ Президента України від 10 червня 2009 року № 423 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/423/2009/conv> (25.02.2013). – Назва з екрана.

154. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 7 жовтня 2010 року // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 9. – Ст. 58.

155. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1158 // Офіційний Вісник України. – 2007. – № 73. – Ст. 2715.

156. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 року // Відомості Верховної Ради України – 1999 – № 20–21. – Ст. 190.

157. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації повноважень органів виконавчої влади у сфері екології та природних ресурсів, у тому числі на місцевому рівні: Закон України від 16 жовтня 2012 року // Офіційний вісник України – 2012 – № 89. – Ст. 3591.

158. Про Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України: указ Президента України 13 квітня 2011 року № 452 // Офіційний вісник України – 2011. – № 29. – Ст. 255.

159. Про затвердження зразків заявок, що подаються суб'єктами

господарювання на випробування та державну реєстрацію пестицидів та агрохімікатів: наказ Міністерства навколишнього природного середовища від 25 березня 2008 року № 149 // Офіційний вісник України – 2008. – № 34. – Ст. 96.

160. Про затвердження Критеріїв оцінки ризику потенційного впливу генетично модифікованих організмів на навколишнє природне середовище: наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 7 лютого 2011 року № 36 // Офіційний вісник України – 2011. – № 17. – Ст. 722.

161. Про затвердження нормативів граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 27 червня 2006 року № 309 // Офіційний вісник України – 2006. – № 31. – Ст. 236.

162. Звіт Мінприроди України про підсумки роботи міністерства та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів у 2011 році [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/media/files/Zvit%202011.doc> (25.02.2013). – Назва з екрана.

163. Про екологічну експертизу: Закон України від 9 лютого 1995 року // Відомості Верховної Ради України – 1995 – № 8. – Ст. 54.

164. Про затвердження Положення про Державне управління охорони навколишнього природного середовища в областях, містах Києві та Севастополі та Положення про Державну екологічну інспекцію в областях, містах Києві та Севастополі: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 19 грудня 2006 року № 548 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 11. – Ст. 38.

165. Про ліквідацію територіальних органів Міністерства охорони навколишнього природного середовища: постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2013 року № 159 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 22. – Ст. 740.

166. Про Положення про Державне агентство водних ресурсів України: указ Президента України від 13 квітня 2011 року № 453/2011 // Офіційний вісник України – 2011 – № 29. – Ст. 1259.

167. Про Положення про Державну екологічну інспекцію України: указ Президента України від 13 квітня 2011 року № 454 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1260.

168. Про утворення територіальних органів Державної екологічної інспекції: постанова Кабінету Міністрів України від 14 вересня 2011 року № 995 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 74. – Ст. 2769.

169. Про затвердження положень про територіальні органи Держекоінспекції України: указ Президента України від 4 листопада 2011 року № 429 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 92. – Ст. 3359.

170. Поточний архів Держекоінспекції України за 2011 рік.

171. Про затвердження Порядку організації та проведення перевірок суб'єктів господарювання щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 10 вересня 2008 року № 464 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 4. – Ст. 114.

172. Про затвердження уніфікованих форм актів перевірок дотримання вимог природоохоронного законодавства, що містять перелік питань для здійснення планових заходів державного нагляду (контролю): наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 2 жовтня 2012 року № 483 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 81. – Ст. 3291.

173. Про Положення про Міністерство охорони здоров'я України: указ Президента України від 13 квітня 2011 року № 467/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1273.

174. Про реалізацію статей 6, 44 та 46 Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів»: постанова Головного державного санітарного лікаря України від 31 грудня 2011 року № 36 [Електронний ресурс] // Режим доступу:

<http://www.dsesu.gov.ua/wses/dsesu.nsf/prSlj/A410C9332E429B4FC2257989004C1585?OpenDocument&ID=UA> (25.02.2013). – Назва з екрана.

175. Про Положення про Державну санітарно-епідеміологічну службу України: указ Президента України від 6 квітня 2011 року № 400/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1235.

176. Про Міністерство аграрної політики та продовольства України: указ Президента України від 23 квітня 2011 року № 500 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 31. – Ст. 1326.

177. Про Державне агентство земельних ресурсів України: указ Президента України від 8 квітня 2011 року № 445/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1253.

178. Про Державну інспекцію сільського господарства України: указ Президента України від 13 квітня 2011 року № 459/2011 // Офіційний вісник України – 2011 – № 29. – Ст. 1265.

179. Про утворення територіальних органів Державної інспекції сільського господарства: постанова Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2011 року № 1300 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 98. – Ст. 3577.

180. Про затвердження Положення про Державну ветеринарну та фітосанітарну службу України: указ Президента України від 13 квітня 2011 року № 464/2011 // Офіційний вісник України. – 2011 – № 29. – Ст. 1270.

181. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19 червня 2003 року // Відомості Верховної Ради України – 2003 – № 39. – Ст. 350.

182. Балюк Г.І. Дотримання вимог земельного законодавства як вимога забезпечення національної безпеки України / Г.І. Балюк // Земельні відносини і просторовий розвиток в Україні: матеріали міжнар. наук. конф. (м.Київ, 13-14 квітня 2006р.): у 2 ч. / відп. ред. Б. М. Данилишин; НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України, Київська міська держ. адміністрація, Київський ін-т земельних відносин. – К.: РВПС України НАНУ, 2006. – Ч. 1. – 2006. – С. 157–160.

183. Про затвердження Положення про Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України: указ Президента України від 31 травня 2011 року № 633/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 41. – Ст. 1665.

184. Про Державну архітектурно-будівельну інспекцію України: указ Президента України 8 квітня 2011 року № 439/2011 // Офіційний вісник України – 2011 – № 29. – Ст. 1247.

185. Про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України: указ Президента України від 31 травня 2011 року № 634/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 41. – Ст. 1666.

186. Про Положення про Державну інспекцію України з питань захисту прав споживачів: указ Президента України від 13 квітня 2011 року № 465/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1271.

187. Балюк Г.І. Екологічне право України: Конспект лекцій у схемах (Загальна і Особлива частини): навчальний посібник / Г.І. Балюк. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 192 с.

188. Костицький В.В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні) / В.В. Костицький. – К.: УСП МСБ «Eusmeu», 2003. – 772 с.

189. Екологічне право України. Академічний курс: підручник. – 2-ге вид. / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2008. – 720 с.

190. Сушик О.В. Правові засади забезпечення радіаційної безпеки за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Сушик Ольга Володимирівна; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2010. – 223 с.

191. Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності: Закон України від 1 грудня 2005 року // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 12. – Ст. 101.

192. Про підтвердження відповідності: Закон України від 17 травня 2001

року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 32. – Ст. 169.

193. Інклар А. Технічні регламенти: рекомендації щодо їх удосконалення і впровадження / Апекс Інклар // Стандартизація, сертифікація, якість. – № 4. – 2011. – С. 16.

194. Про затвердження переліку центральних органів виконавчої влади, на які покладаються функції технічного регулювання у визначених сферах діяльності: постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 року № 288 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 11. – Ст. 521.

195. Про Порядок розроблення та затвердження нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря: постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 року № 299 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12. – Ст. 571.

196. Про затвердження Порядку розроблення та затвердження нормативів граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел: постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2001 року № 1780 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 1. – Ст. 9.

197. Про затвердження Порядку розроблення та затвердження нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувних джерел забруднення атмосферного повітря: постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 року № 303 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12. – Ст. 575.

198. Про Порядок розроблення і затвердження нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин та перелік забруднюючих речовин, скидання яких нормується: постанова Кабінету Міністрів України від 11 вересня 1996 року № 1100 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1100-96-%EF> (25.02.2013). – Назва з екрана.

199. Про затвердження нормативів граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 27 червня 2006 року

№ 309 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 31. – Ст. 2259.

200. Про затвердження Переліку типів устаткування, для яких розробляються нормативи граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України 16 серпня 2004 року № 317 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 36. – Ст. 2436.

201. Про затвердження Інструкції про порядок та критерії взяття на державний облік об'єктів, які справляють або можуть справити шкідливий вплив на здоров'я людей і стан атмосферного повітря, видів та обсягів забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря: наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 10 травня 2002 року № 177 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 22. – Ст. 1074.

202. Писаренко В.Н. Экологические проблемы в зонах животноводческих комплексов: негативное влияние отходов животноводства на окружающую среду / В.Н. Писаренко, П.В. Писаренко, В.В. Писаренко [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.agromage.com/stat_id.php?id=571 (25.02.2013). – Назва з екрана.

203. Про Порядок розроблення і затвердження нормативів граничнодопустимого рівня впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел забруднення на стан атмосферного повітря: повітря: постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 року № 300 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12. – Ст. 572.

204. Державні санітарні правила охорони атмосферного повітря населених місць (від забруднення хімічними та біологічними речовинами): наказ Міністерства охорони здоров'я України від 9 липня 1997 року № 201 // <http://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=803> (25.02.2013). – Назва з екрана.

205. Порядок розроблення та затвердження нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувних джерел забруднення атмосферного повітря: постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 року № 303 // Офіційний вісник

України. – 2002. – № 12. – Ст. 575.

206. Про затвердження Положення про гігієнічну регламентацію та державну реєстрацію небезпечних факторів і Порядку оплати робіт із проведення гігієнічної регламентації та державної реєстрації небезпечних факторів: постанова Кабінету Міністрів України від 13 червня 1995 року № 420 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/420-95-%D0%BF/conv/print> (25.02.2013). – Назва з екрана.

207. Про затвердження Порядку застосування будівельних норм, розроблених на основі національних технологічних традицій, та будівельних норм, гармонізованих з нормативними документами Європейського Союзу: постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2011 року № 547 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 40. – Ст. 1641.

208. Про затвердження Технічного регламенту з екологічного маркування: постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2011 року № 529 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 39. – Ст. 1599.

209. Про стандартизацію: Закон України від 17 травня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 31. – Ст. 145.

210. Про стандартизацію і сертифікацію: декрет Кабінету Міністрів України від 10 травня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 27. – Ст. 289.

211. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: указ Президента України від 9 грудня 2010 року № 1085/2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 94. – Ст. 3334.

212. Питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: указ Президента України від 6 квітня 2011 року № 370 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1219.

213. International Organization for Standardization: офіційний сайт [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.iso.org/iso/about.htm> (25.02.2013). – Назва з екрана.

214. European Committee for Standardization: офіційний сайт [Електронний

ресурс] // Режим доступу: <http://www.cen.eu/cen/AboutUs/Pages/default.aspx> (25.02.2013). – Назва з екрана.

215. Гуменюк Г. Сучасний стан стандартизації сільськогосподарської та харчової продукції / Г. Гуменюк, Ю. Слива // Стандартизація, сертифікація, якість. – № 6. – 2011. – С. 19–24.

216. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 року в редакції від 1 грудня 2005 року // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 7. – Ст. 192.

217. Про захист рослин: Закон України від 14 жовтня 1998 року // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 50. – Ст. 310.

218. Порядок видачі сертифіката відповідності сільськогосподарської продукції та сировини рослинного походження вимогам щодо вмісту в них залишкової кількості пестицидів, агрохімікатів та важких металів і сертифіката про дотримання регламентів застосування пестицидів і агрохімікатів: постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 року № 1378 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 1, том 2. – Ст. 33.

219. Інструкція із застосування позначки придатності та ветеринарних штампів: наказ Державного комітету ветеринарної медицини України від 2 лютого 2010 року № 46 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 27. – Ст. 1075.

220. Про заходи щодо упорядкування видачі документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності: постанова Кабінету Міністрів України від 21 травня 2009 року № 526 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 40. – Ст. 1350.

221. Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності: Закон України від 19 травня 2011 року № 3392 // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 47. – Ст. 532.

222. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 6 вересня 2005 року // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 48. – Ст. 483.

223. Про затвердження Порядку проведення та оплати робіт, пов'язаних з

видачею дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, обліку підприємств, установ, організацій та громадян-підприємців, які отримали такі дозволи»: постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 року № 302 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12. – Ст. 574.

224. Про затвердження Інструкції про загальні вимоги до оформлення документів, у яких обґрунтовуються обсяги викидів, для отримання дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами для підприємств, установ, організацій та громадян-підприємців: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 9 березня 2006 року № 108 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 13, № 14. – Ст. 916.

225. Про затвердження Порядку погодження та видачі дозволів на спеціальне водокористування та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1992 р. № 459: постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 року № 321 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12. – Ст. 590.

226. Про затвердження Порядку одержання дозволу на виробництво, зберігання, транспортування, використання, захоронення, знищення та утилізацію отруйних речовин, у тому числі продуктів біотехнології та інших біологічних агентів: постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 1995 року № 440 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=440-95-%EF&new=1> (25.02.2013). – Назва з екрана.

227. Про затвердження Положення про дозвільну систему: постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 року № 576 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/576-92-п> (25.02.2013). – Назва з екрана.

228. Про затвердження Інструкції про розгляд заявок та надання дозволів на виробництво, зберігання, транспортування, використання, захоронення, знищення та утилізацію отруйних речовин, у тому числі продуктів

біотехнології та інших біологічних агентів: наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 30 липня 2002 року № 294 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 40. – Ст. 1890.

229. Регламент (інформаційна картка) на дозвіл на здійснення операцій у сфері поводження з відходами. Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Дніпропетровській області [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://ecodnpr.dp.ua/index.php/doc-dozvil/eco-radiachiya/64-info> (25.02.2013). – Назва з екрана.

230. Регламент (інформаційна картка) на дозвіл на здійснення операцій у сфері поводження з відходами. Державне управління охорони навколишнього природного середовища у Сумській області [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.eco.sumy.ua/dozvil/d-vidhod.doc> (25.02.2013). – Назва з екрана.

231. Про затвердження Порядку розроблення, затвердження і перегляду лімітів на утворення та розміщення відходів: постанова Кабінету Міністрів України від 3 серпня 1998 року // Офіційний вісник України. – 1998. – № 31. – Ст. 97.

232. Офіційний сайт Мінприроди України [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.menr.gov.ua/media/files/Articles/Diyalnist/Regulyatorna/ARV/28_09_11_arv_kmu_dozvil-pest%26agrohim.doc (25.02.2013). – Назва з екрана.

233. Про затвердження Порядку одержання допуску (посвідчення) на право роботи, пов'язаної з транспортуванням, зберіганням, застосуванням та торгівлею пестицидами і агрохімікатами: постанова Кабінету Міністрів України від 18 вересня 1995 року № 746 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=746-95-%EF&new=1> (25.02.2013). – Назва з екрана.

234. Административное право Российской Федерации: учебник / ред. А.П. Алехин. – М.: Зерцало-М, 2003. – 608 с.

235. Гаращук В.М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у

державному управлінні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Гаращук Володимир Миколайович; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 35 с.

236. Кармолицкий А.А. Административно-правовое регулирование надведомственных полномочий государственных инспекций / А.А. Кармолицкий. – М.: Изд-во МГУ, 1985. – 83 с.

237. Конопльов В.В. Організаційно-правовий механізм підготовки та прийняття управлінських рішень в адміністративній діяльності органів внутрішніх справ: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Конопльов В'ячеслав В'ячеславович; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2006. – 424 с.

238. Лебідь В.І. Окремі аспекти правового регулювання рекультивациі земель України / В.І. Лебідь // Юридична наука. – 2012. – № 11. – С. 29–34.

239. Про прокуратуру: Закон України від 5 листопада 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.

240. Таранушич С.В. Організаційно-правові аспекти діяльності природоохоронної прокуратури: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Таранушич Сергій Васильович; Академія адвокатури України. – К., 2007. – 20 с.

241. Федоровська О.Б. Правове забезпечення громадського екологічного контролю в Україні: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Федоровська Ольга Борисівна; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2007. – 19 с.

242. Проект Закону «Про громадський контроль», внесений народними депутатами України Раханським А.В., Шаровим І.Ф. [Електронний ресурс] // Режим доступу:

http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=19085

(25.02.2013). – Назва з екрана.

243. Проект Закону «Про громадський контроль», внесений народним депутатом України Кириченком С.О. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=9659 (25.02.2013). –

Назва з екрана.

244. Про затвердження Порядку планування та проведення перевірок з питань здійснення державного контролю за використанням та охороною земель: наказ Державного комітету України по земельних ресурсах від 12 грудня 2003 року № 312 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 52. – Ст. 2891.

245. Про затвердження Порядку планування та здійснення контрольних заходів з питань перевірки стану дотримання суб'єктами господарювання вимог земельного законодавства: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 25 лютого 2013 року № 132 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 23. – Ст. 790.

246. Про затвердження критеріїв розподілу суб'єктів господарювання за ступенем ризику їх господарської діяльності для навколишнього природного середовища та періодичності здійснення заходів державного нагляду (контролю): постанова Кабінету Міністрів України від 19 березня 2008 року № 212 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 23. – Ст. 686.

247. Про затвердження Положення про державний санітарно-епідеміологічний нагляд в Україні: постанова Кабінету Міністрів України від 22 червня 1999 року № 1109 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 25. – Ст. 127.

248. Визначити вміст ГМО в с/г продукції сьогодні можуть 39 українських лабораторій [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/433836-viznachiti-vmist-gmo-v-sg-produktsiyi-sogodni-mogeut-39-ukrayinskih-laboratoriy> (25.02.2013). – Назва з екрана.

249. Деякі питання дослідження продукції, яка містить генетично модифіковані організми або отримана з їх використанням: розпорядження Президента України від 24 лютого 2010 року № 279-р // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 49.

250. Про затвердження Переліку харчових продуктів, щодо яких здійснюється контроль вмісту генетично модифікованих організмів: наказ

Міністерства охорони здоров'я України від 9 листопада 2010 року № 971 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 98. – Ст. 3506.

251. Про затвердження переліків питань для здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) за дотриманням суб'єктами господарювання законодавства у галузі ветеринарної медицини та уніфікованої форми акта перевірки: наказ Мінагрополітики України від 12 жовтня 2011 року № 538 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 90. – Ст. 3278.

252. Про затвердження критеріїв оцінки ступеня ризику від провадження господарської діяльності, яка підлягає державному ветеринарно-санітарному контролю та нагляду: постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 848 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 73. – Ст. 2453.

253. Про затвердження Положення про проведення державного контролю та нагляду за якістю ветеринарних препаратів, субстанцій, готових кормів, кормових добавок та засобів ветеринарної медицини, які застосовуються в Україні: наказ Державного департаменту ветеринарної медицини від 28 травня 2003 року № 39 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 25. – Ст. 1229.

254. Про удосконалення державного санітарно-епідеміологічного нагляду за впровадженням системи НАССР: постанова Головного державного санітарного лікаря України від 30 червня 2010 року № 20 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/post_20100630_20.html (25.02.2013). – Назва з екрана.

255. Про затвердження Положення про державний ветеринарний нагляд та контроль за діяльністю суб'єктів господарювання щодо забою тварин, переробки, зберігання, транспортування й реалізації продукції тваринного походження: наказ Головного державного інспектора ветеринарної медицини України від 1 вересня 2000 року № 45 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 45. – Ст. 1959.

256. Про затвердження Порядку проведення перевірок у суб'єктів господарювання сфери торгівлі і послуг, у тому числі ресторанного господарства, якості продукції, додержання обов'язкових вимог щодо безпеки

продукції, а також додержання правил торгівлі та надання послуг: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 7 березня 2012 року № 310 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 38. – Ст. 1435.

257. Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України: Закон України від 5 жовтня 2006 року // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 47. – Ст. 464.

258. Про затвердження Порядку здійснення обов'язкового технічного контролю тракторів, самохідних шасі, самохідних сільськогосподарських, дорожньо-будівельних і меліоративних машин, сільськогосподарської техніки, інших механізмів: постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 року № 1201 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 92. – Ст. 3334.

259. Про затвердження Переліку питань та уніфікованої форми акта перевірки для здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) за дотриманням суб'єктами господарювання вимог щодо експлуатації та технічного стану тракторів, самохідних шасі, самохідних сільськогосподарських, дорожньо-будівельних і меліоративних машин, сільськогосподарської техніки, інших механізмів: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 3 грудня 2012 року № 746 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 100. – Ст. 4076.

260. Про затвердження Порядку здійснення державного архітектурно-будівельного контролю: постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2011 року № 553 // Офіційний вісник України – 2011 – № 40. – Ст. 1647.